

11. 0. 0

496

NE IZDAVATI

ЛУКА БЕЛОВИЧ
БЕОГРАД

LUKA BELOVIC
BEOGRAD

ID = 84274951

1875
1876
1877
1878
1879

L. G. G
496

Лука Ђеловић
БЕОГРАД

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45500

Luka Celović
БЕОГРАД

ИСТОРИЈА

ЈЕДНОГ ФРАНЦУСКОГ СЕЉАКА

(ДРУГО НЕПРОМЕЊЕНО ИЗДАЊЕ)

ПРЕВЕО С РУСКОГ

Л. Јодоровић

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАРИЈА ЗАДРУГЕ ШТАМПАРСКИХ РАДЕНИКА. „ОБИЛИЋЕВ ВЕНАЦ“

1881

ЛУКА СЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
LUKA SELOVIĆ
BELGRAD

I.

Депутирци из целе земље.

1789. год. наши сељаци и варошани подигли су се на господу. Многи су писали о овој нашој ствари. Писали су људи учевни, писали су по њински, учевно. Ја сам вам стари сељак, па ћу вам о свему причати онако просто, сељачки.

До 1789. год. нашој вароши Пфалцбургу било је придодато пет села. Варошани и сељаци из два села били су слободни, а у она друга три села сав је народ био робље. Да вам причам, браћо, прво и прво о вароши. Онда ти у вароши нигде није било калдрме; ноћу да избијеш очи, нигде нема већера. На крововима није имало олука, а разбијена окна на прозорима стајала су излепљена артијом. Било је код нас и друмарине: преко пута препречена греда, па кад туда прођеш, ваља ти платити и за леб, и за со, и за свако пиво и јестиво што га туда провезеш; па и за провоз дрва и аљина ваљало нам је плаћати. За сваку куповину, за сваку продају, па и кад какво насљедство добијеш, ударали су ти намете. И за продавање на панађурима и вашарима узимали су нам много. За вуну, за лан, за брашно — вала да вам кажем право — драли су нам вџе с леђа за све. Ударали су порезе и за сечење горе, и за пашу стоке, па чак и на разбоје. Колико да платимо суду, одређивали

су нам сами чиновници. Тако вам је онда, браћо, госпоштина баш благовала! . . . И све смо ми то плаћали нашем књазу. Од свију ових намета и терета, што их госпоштина и чиновници ударише на народ, богме нам је, браћо, било до зла бога рђаво и тешко. Сиротиња је била тако велика, да је често дедину обућу и одећу носио чак унук. Народ у тешкоћи, јаду и сиротињи, а кад погледаш . . . суђаје у богатом господском оделу возају се на интовима у суд, официри у златали мундирчићима шећу се и разгледају, а задригле калуђерштине, црвени ка' вински врг, луњају се беспослени од манастира до манастира.

Сељаци су сносили све терете, баш ка' и варошани; — још сем тога плаћали су и ваздан којекаквих пореза. Најгоре земље давате су сељацима, а све што је било боље и боље заватила су господа и манастири. Сељаци ни на својој земљи нису смели да посеју где су шта хтели. Где је гора ту мора и остати гора, а што је њива остаје њива. Посејеш рану, а спајиска стока све то за један дан утре и погази. Осечеш које дрво, а они те одма апсе и глобе. Баш се није могло никако више живети, а да идеш да се тужиш, немаш коме

Господа, кад год оће, зареде по сељачким земљама па лове. Мотају се проклештине по ливадама и по шуми, газе нашу траву, газе рану, па баш ни бригеша. А ако сељак на својој земљи убије какву дивљач — е — онда ајд на робију. На пашу изгоњена је спајиска и манастирска стока увек на сат пре; тако су нашој стоци остајале саме огризине. Па да богме, на овакој рали наша се стока није могла ни погојити.

Госпоштина и калуђери патили су онда некакве врашке голубове, па та цгадија, ка' скакавци, навали на наша поља. А не смеш их дирнути за жива бога! Ако оћеш да у јесен сабереш што год с њиве, ваљало ти је све по два пут више посејати, и шенице и конопље и сваке ране, све пола за се, а пола за голубове. Осим тога, на сваки дан орања ваљало је дати спаији по петнајест шиника овса, десет пилади и двадесет и четири јајцета. Па су сељаци са својом стоком још морали и да кулуче спаијама. Ако ма најмање што погрешаш у раду морао си да платиш грош за погрешку. А та госпоштина давала је сваком раднику само по комад леба и главицу лука, па то ти је целого дана.

А црквени десетак то нам је било тако тешко, да се већ ни исказати не може. Морали смо давати сваки једанаести сноп трбушатим блудницима — калуђерштинама. Па су још сељаци плаћали и државни данак, плаћали су некакве прирезе и данак на сô и на дуван. Еј, вере ми, и не сећам се свега што га смо ти чуда ми плаћали! — Књажеви, спаије и манастири позаватили су најбоље земље, па после присиљавали сељаке да им на њима раде, ударали су на народ свакојакe муке и терете. Па куд су се девале све те паре, што смо их ми с муком и крвљу текли?

Бар да је госпоштина с њима направила добре путове, подигла школе и болнице, увела добар ред. Јок, брате, нема ти ту ништа! Нема ни спомена од свега тога. Није до тога било нашој госпоштини и нашим калуђерима. Они су целе године само јели, пили и веселили се, расипали туђу муку. У спаија и господе било ти је ваздан којекаквих башта и купатила, све некакве насрећне статуе.

Господске јаранице и друге друпље шетале су у свили и кадиви, а шкембасте калуђерштине, као смрдљива пашчад, скитали су се по селима и гулили јадан народ. И сам наш архијереј био је највећи развратник. Чиновници и надзорници мутили су по селима и, као праве арамије, гулили и од живога и од мртвог.

А сељачки детићи, кад оду у солдате, одма ти и заборавае за своје село, баш као да им сврака мозак попије. Прође година, прођу две, а ти већ не можеш ни да га познаш. На свога брата сељака гледа преко, вели му: „еј, гејаче, грмаљу“. По наредби господин-официра они би подавили и своје очеве, и мајке, и браћу, и сестре. Да рекнемо, на прилику, сељаци не могу да плате порез. Господа повичу: „гејаци подигли буну“, па прате војнике да умире побуну. Официр заповеда: „на нишан, пли!“ а војници залудили па гађају, као да су ослепили, те не виде да свој род убијају. Славе ми, бог им онда узме ушур а господа им навуку мрак и маглу на очи. Јес, вере ми! господа и попови баш су нас онда јашили. Шта мислиш! Нашу рођену децу против нас подигну! Да ли то тако ваља, по богу, браћо, реците сами.

А то је све с тога тако било, што смо ти ми, брате, били глуми и прости, и што смо све трпели као стока. А богме кад ћутиш и трпиш, немој се надати никаквом добру. То вам је кажем ка' свето. Гледајте, гледајте браћо, па се добро у памет узмите. Нису оваке уредбе само баш код нас биле, можда је код вас још горе но и код нас.

Ето тако ти је пре било код нас. Госпоштина и поповштина господарили су и заповедали по свом ђефу, а народ је морао само да плаћа порез, а живео

је горе но пас на ланцу. Госпоштина и поповштина није да су онда живели, већ мислиш сваки им је дан божић, а јадном народу једнако је трајао велики пост Баш канда је цео свет само за госпоштину створен. Лажете брате! Људима је дат цео свет да се се сви од њега вајде. Тако и у мудрим књигама стоји.

Испричао сам све „житије“ варошана и сељака у Пфалцбургу, а сад да вам испричам како је код нас то заведено, те су судије, начелници и советници и сва чиновничка цгадија тако бездушно гулили и грабили наш народ. Пре двеста година, а можда још и раније, сва је наша земља била у рукама књаза Егора. Од тога имања није тај књаз добијао ама ни једне пребијене паре, а то с тога, што је све то било као каква пустиња; нити је било људи, ни пута, ни превоза. За дуго се мучио књаз Егор, како да се помогне у невољи. И најпосле се досети Узме ти он па објави народу: вели — „тако и тако, народе, браћо, ајте сваки који оће на моју земљу. Моја су поља родна, биће ћара да не може бити боље. Не ћете плаћати никакве данке, земљу дајем за бадава, а тако и шуму. Начини ћу вам још цркву и школу. Само ајте ви амо. А ја све ово чиним не из каквог интереса, већ само у божију славу, нека ми је задужбина.“ Е, гад један! Какав нам рај обећа! Народ луда па му тако и поверује, те ти тамо поврви и мало и велико.

Подувате се људи да крче шуму, да ору и да се смештају. Пограде путове, подигну ћуприје. Разуме се, да с тога скочи цена земљи. А књаз Егор то је и хтео. Тако ти он узме и прода сву земљу, и са стоком, и са људима, све ћутуре прода ти он књазу Лотариншком, баш као да су људи били његово робље.

Књаз Егор метне ти лепо у џеп двеста иљада рубаља, па њему топло, а књаз Лотариншки од један пут почне да називље народ својим „верним поданицима“ и удари свакојаки намет на вилајет, стане да гони народ да му копа шанчеве, да му зида конаке. Тако ти је народ правио и тамнице, у које ће га затварати, и судове, куда је требало носити порезу; народ ти је сам за се и ланце ковао и камџије плео. Какве камџије, ој ој!

Тако ти је народ за бан бадава двеста година кулучио књазу Лотариншком, а то све с тога, што је веровао лажима књаза Егора. Но и то да вам кажем, браћо, таквих арамија и пуштаија, као што беше наш књаз Егор, има много на белом свету још и сад. Све те лопуже зијају на туђ комад и живе сељачком муком.

Сад, вала богу, код нас није баш тако. Ево ја не могу се потужити на моју срећу. Имам лепе гајеве, родне њиве, стока ми је сита, унук се ми се поудавале, један ми унук учи у вароши, други, Мијаило оће да иде у докторију. Да бог поможе 1789. години! Без ње би ја и данас кулучио спаијама и манастирској — ољољаној браћи. Понекад седим тако, у овој топлој и пространој одаји, па се сетим како је живио мој отац и мајка, браћа и сестре. Понекад ми дође баш горко и тешко. Дувари нашега кућерка били су ама дибидус трули, прозори запушени сламом, а кров се већ са свим изјерио наједну страну. Кад се топи снег или кад иде киша, све се то цеди нама на главу, као да из кабла лијеш. А ветар, кад зуји, пробија кроз све рупе. И дуго, дуго нас је давио, у овој псећој кочини, дим и чађ, глад и зима. Отац и мати вили су се као црв у кори, само да нас како год изране.

И сами су били немоћни, ишли су у дровцима и једва су ноге вукли — о, одбрано слатка!

Кад прочитам садашње новине, па кад видим како грде народ, а уздижу господу, е — оћу да побесним. — Љутим се, а Мијаило ме умирује. „Пљуни на њи, на те новинаре!“ вели ми. „О, отац, па њима за то плаћају да они грде народ. То је код њи већ постао занат!“ „Не, велим ја, само пљуни: те гадове требало би подавити. Нека не обмањују народ, нека не замазују очи поштеним људима! — Тако то треба, Мишо!“

С тога сам ја и узео да пишем историју, да кажем све по правди како је било и да запушим уста свима тим гадовима што лажу.

Нека чује цео свет како нам је било до 1789. г. Мене не може никакав брбљов да превари. Јок, јок, брате! Својим сам ја очима видео онда оне сељаке. Боже, какав је то био народ! Не смеш га погледати, сама кожа и кости Дивно чудо, браћо, где им се душа држала. Боси, без кошуље, само у подерапом гуњу и пеленгирима иду и лети и зими. Ни жене нису биле боље одевене. А деца, гола, ка' од мајке рођена, иду по друму. Глад је беснила сваке године. И како не ће! Ваљало је гојити калуђере блуднике и блудне калуђерице, малу и велику господу и сијасет друге гадије. Колико ти је госпоштине било само у једном окружију! Требало је за њих спремити сваку згоду, а ти, ако оћеш, умри од глади, ко те пита. Вала баш су нам много крви попили свакојаки каишари и безумна госпоштина. Што год зарадиш, све узеше они, легла им не било! А кад дође зима, већ се зна, народ штап у руке па ајд у свет у прошњу. Ал куд сам се део! И ту смеће госпоштина. Не

дају ти да просиш, па то ти је. Одузимаш од њих сиромаша. Проклети живодери, мало им је било. Зле су ти очи у господе. Ако ко проси, прогонили су га. Сад или умри од глади, или гледај како ће да те протерају. Згодно су нас варали. Ал по некад заборавиш и наредбу. Глад, брајко, није шала, кад она призори, па стане да завија у трбуху, богме није ти онда ни до начелства. Трпи, трпи сиротиња, а већ кад догоре до ноката, дигну се па просе. Прошња није леп занат, ко то не зна?! Ал куда ће се кад су нас огулили безбожници. А ко је рад да умре од глади? Да рекнем истиниту: баш су нам и сами калуђери показали пут. Куд год се окренеш видиш где калуђер пружа руку за милостињу. Па баш је нама и пружа. Баш као да нису они, заједно с господом, покупили од нас и црно испод ноката, и отерали нас у свет да просимо. Таки гадови! Здрави као дрен, а луњају се и ништа не раде. Еј, тешко је човеку и да мисли о томе.

Но, куда смо и могли да пођемо у прошњу. Размислите само. Свуда је сама сиротиња, као год што смо и сами! Онда се овако говорило: „Свак за се, а бог ће за све.“ Сад паметни људи друкчије говоре, сад се вели: „Један за све, а сви за једнога.“ Тако је то! Па то, браћо, и јесте сто пута боље. Ако сви слошки бране један другог, онда тако друштво није лако уватити на удицу. Ту је ствар тврда; не може ту никакав готован да вара радне људе. Тако и треба! Сви јуначки браните једнога, а сваки нека мушки заступа цело друштво, не издајте нипошто један другог

У то време, при крају зиме, појавили су се по главним друмовима разбојници. А за отмицу — ајд' на вешала. Баш су ти тикве и та господа, није им

ни на ум падало да они сами гоне људе у ајдуке. Кад би радник имао свашта доста, који би га ђаво онда терао да иде у ајдуке. Не бој се, и простом човеку, баш ка' и господину, најмилија је своја кожа. Живе нас огуле и одеру својим порезама и прирезима, узму нам све до голе душе, па онда још забране да просиш — е дед сад ако можеш не кради и не отимај. Еј препредени су, прелредени су, аспиде лукаве. Јад, сиротиња и глад приморали су људе да отимљу.

Ево помислите сами, по богу браћо, како је сељаку са породицом.

Човек има жену и шесторо деце, а у кеси ни пребијеног парића; нема, брате, ни тора ни обора, ни куће ни кућишта! Све су му имање његове две руке, па још и ове морају целог века да раде за другога. Жуљеви му се с руку никад не скидају, па опет ни он ни деца нигде ништа немају. Па и каква ми је то Ђорава уредба, да у господе, трговаца и калуђера има свачега доста, могу да крвљају док им на нос не пође — а сељаку само још што нису душу узели? Но не бој се, често му и њу узму. Целог века радиш само богаташима и господи. Ваља л' то, по богу, браћо, каж'те ми онако право по души, зар то тако треба да буде? Једни арче и гоје се, пију којекаква прекоморска вина, све по пет рубаља оку, проводе се по театорима и за једну ноћ стотине рубаља спире на картама, а на своје јаранице, вала да не слажем — троше више од иљаду рубаља на месец. А ти само ради и ради, да ти очи искачу и грбина пуца, довека живи у блату, диму и сваком кијамету, цвокоћи од зиме и отежи се од глади као скот. Па још гледај кад ће ти тек заредити кмет да купи порез, па кад

немаш, онда се тек држи. Довуку мацке па окупе деветати и старо и младо, и мушко и женско.

Па није нам била само та једна мука. Дугови су нас лепо били задавили. Дигне ти се тако мој отац па оде у варош те прода по што год, па кад се врати, он седне с покојном мајком, па стану одбројавати паре: оволико за леб, оволико за пасуљ, оволико за сђ, па кад погледаш, оде све, још не може ни да стигне. „Еј несрећу му,“ тек би рекао отац, „мислио сам да мало отплатим дуг Робену, ал сад откуда ћеш, видиш где не остаде ни паре!“

А Робен, то вам је био зеленаш и каишар каквога нисте видли; сачувај боже, кад му паднеш шака, онда те живога одере! Баш ти он лепо поједе наше јадне сељаке. Ох, сећам се тога скота. Главурда му беше ка' мерица, а врат му се црвени ка' турска чизма. Очи као у вола, па закрвавиле; брада му беше проседа. Вавек бога носаше на глави шубару и торбу на леђима. За њим је увек ишло неко прегрдно псеште. Чим се помоли у наше село, ома се сви сељаци престраве, тек превичу „ето Робена, ето Робена!“ и у оном страу не зна, где ће ко главом ударити. Ако когод није спремио да плати дуг, Робен му узме све што год нађе. Боже, боже! браћо, ја чудна ли ти је то жалост и несрећа, кад стану извлачити бакраче и тепсије, корита и лонце, девојачке дарове и дечије аљинице, па све то оде, браћо, на тобош, све продаду за дуг.

И сад још има много таквих разбојника, ка' што беше овај Робен. Још код вас њи има можда више но и код нас. Као смукови пију те але сељаку крв. Баш ти ради народ тим интересчијама као право робље.

Још по неки јадник тако је прост, па благосиља таке каишаре!

Благосиљао би ја њих церићем и коцем по врату, гадови светски! Робену је чисто расло перје што су сељаци били прости и сиромашни. Шта мислите, ти целати увек воле да је народу тешко. Даду ти они, брајко, у зајам мерицу жита, па ти после узму за њу три. Ако ти, на прилику, прода краву на вересију, он ти онда исцеди толико интереса, да би с тим могло купити добре две краве. Даје он и паре под интерес, све по 6 гроша на дукат месечно, па дед живи ако можеш.

Од нас није имао Робен шта да отме, с тога нас је гулио радом. Тек ето ти га под наш прозор, па се продере: „Иване! еј Иване! дођи сутра код мене на рад, да одрађујеш интерес.“

— „Добро, доћи ћу“! — одговара отац.

Иде отац те одрађује интерес, а мајка виче сва кућа трешти: „Еј овце, да бог да ми све полипсале, за вас ће ми и душу ишчупати; та ово је већ десети пут како вас одрађујемо.... Живодеру Робене! да бог да за опело дао ове цркавице што их с нас гулиш.“ — Знате, браћо, отац је био узајмио од Робена паре те купио овце, па је тако увек одрађивао интерес. С тога је покојна мајка онако викала на овце. Таман ти мало данемо душом, а оно тек ето ти опет Робена. Еј, медвеђа главурдо! никад те не ћу заборавити, а како и да те заборавим кад си ми ти пила крв на памук као прави вампир? Болештина је, браћо, страшна — ал каишари и зеленаши гори су ти од најљуће бољетице. Како ти се они претварају и пренемажу, мислиш мед им из уста тече, рукују се са сељацима, разговарају се с њима лепо, па чак им

и новаца позајме; чешкају док те не узјаше, па после мамузају и јуре док се не скљусиш. Умре ли сељак, онда кайшар окупи покојникову жену и његову сирочад. Сад тек он почиње њих гулити како ваља.

Шта га смо ти ми јада видели само од тог једнога Робена, то се ни испричати не може. Он је нашег оца и мајку већ дотле задавио био, да су они хтели некога од нас деце да продаду у солдате. Зар је то шала болан?! Било нас је четири брата и две сестре. Мајка по некад гледа, гледа тако у нас, па тек уздане и рекне оцу: „да ако од тројице један могне у солдате, онда ћемо и расчистити с Робеном, ал после да му ниси прешао праг! чујеш ли...“

А ми смо онда и сами мислили да нас отац, као и сваку другу стоку, може продати или заложити у реум. Но наш је отац био добар и жалостиван човек. Много се сирома мучио како ће тако да нас пусти у бели свет. Ја сам само два пута ишао по свету те просио.

Кад ми је било осам година узме ме наш кум Иван Леров да му чувам стоку. Он је био ковач, а имао је и крчму на крај села. Код кума сам вам ја проживио као бубрег у лоју. Он ме је ранио и одевао. Сви су ми момци из села завидили. Знао сам ја да би многи хтели да су на мојем месту, с тога сам увек отварао, што но кажу, четворе очи. Угађао сам и куму и његовој жени, кума Катарини, па чак и куварници и најстаријем слузи Валешу. Море и мачку сам газдину поштовао, еј! Боље је седети у топлоти и кусати чорбу, па још јести леба док ти душа оће, но живети у мемљивој кочини, јести пасуљ и кљукати у трбу којеквако ђубре. — С тога ти ја, чим ме викну, летим као стрела, а кад ме куд оправе, трчим,

боже, врат да сломијем, мислиш нигде не додирујем земљу.

У јутру устанем у четири сата, одем куму те наложим ватру и упалим вењер, па онда идем те редим коње. Трговци и кочијаши, што су свраћали у нашу крчму, били су увек задовољни мојим радом око коња. Кад то посвршавам, онда куснем по мало кисела млека, узмем у торбу тек што се треве: леба и масла или које јајце, па онда ајд с кравама на пашу. Сећам се, по некад тек ми дотрчи брат те поделимо оно што имаднем у торби. По некад се око тога и почупамо. У вече дотерам стоку, затворим је у тор, па идем на вечеру. У лето до десет сати у вече остајао сам у ковачници те дувао меове, а после ајд кући на конак.

Тако је прошло равне две године. Моја браћа и сестре потуцали су се по свету од немила до недрага, баш као и пре, а ја сам код кума лепо у ковачници радио. Тек ми он викне; „отвори четворе очи, Мијашо, отвори, па ради, брајко, ако оћеш да будеш човек!“ Мој је кум био човек весељак, беше, бог да га прости, здрав, наочит и добар. Па опет се свакога боговетнога дана свађао са слугом Валешом. Тај Валеша био вам је читава грдна баталија, доватио би с неба таране, а беше, брате, до зла бога неокретан и пинав, право закерало. Њему су добра била и господа, и попови, и данци, све је њему било красно и лепо. Е бруке, браћо!... По некад кум повили па му стане викати: „Та гаде један! зар не видиш да би и теби било сто пута боље кад би ми мало попритегли узду господи! Слепче ниједан! зар би ти мислиш онда морао овако диринцати мени, као што сад радиш, еј, букова главо! онда би ти сам био газда, а не би довека служио друге.

— Ама мени је баш све једно; не марим ја то тек би рекао Валеша, чешући се за вратом. „Иди ви с милим богом, па чините шта вам је воља, ал против господе и калуђера не ћу да устајем никад. То се већ види да је њих сам бог поставио, а откуди би их било да их није бог дао? ... — А зар је бог наредио да нас они гуле? — тек се осмене кум, и слегне раменима, чисто би рекао: „еј, звеко ниједан — Е ајд', ајд' лецо, а сад на рад децо“ тек подвикну кум, а ми потрч' па удри ради. Добричина несретни био је тај наш Валеша, ал онако, брате, беше сплетено и утучено у главу. Шта да му радиш? Није сиромаша за то крив. Зар је мало људи још и данас који су као Валеша. Господа и попови то би и хтели да сав народ буде као Валеша. Е — онда би тек онде варали народ како ваља. Ал нема, брајко, меда; код нас у крчми нису мислили као Валеша већ као кум.

Наша је крчма напредовала, не може бити боље. Много је света онда свраћало у нашу меану — сватрговци и кочијаши. Био је још један пут, што водило у варош, ал опет су сви ударали поред наше крчме. Сви иду кроз наше село Барку. Гле, а ја и заборавио да вам кажем, да се наше село звало Барка, а кумова крчма називала се „код три голуба“. Наш ковачница много је помагала крчми. Док се коњи поткивају, или се што оправља на колима, путник седи у крчми, па или што једе или пије, тек трошак иде. А кад је вашар, код нас се слегне народ ка' војска. Ту ти онда сељаци говоре један другом све искрено и братски, не боје се да их чује шпијун. Ту ти се они жале и јадају: како их задавише каишари и зеленаши и како се од пореза и приреза никако више живети не може. А већ жене, торочу док не прому-

кнѹ. Не остану ти од њих читави ни господа, ни попови, ни зеленаши, све ти оне то изгрде да их ни пас с маслом не би појео. Страшно су умеле да грде! А мужеви не смеју ни да их умирују, оће жене да начине триста чуда, еј!

Тако се сељаци изјадају један другом, те им после мало лакне на души. Скочи ти по неки па развезе народу: „нема ту ништа, браћо, ми се јадамо а они гуле ли нас гуле! Порезе и прирези, како коју годину, бивају све већи. Шта ћеш, ту с лепим не можеш учинити ништа. Сељаку, како ми се чини, нема спасења. Господа ће нас довек гулити, довек ћемо се ми пребијати у сиротињи и невољи. Ми ћутимо, а они богме оће да даве, па то вам је, богме даве — па ћеш да кркљаш, о о о! још како ћеш да се праћкаш“. А други подвикне: „еј народе! ајде кући мрак је“, и пођу све у гомилама.

Станем ја тако па мислим: море „куку и леле“ ту не помаже. Требало је завезати оно мало парашто имаш у девет крпа, па ко ти их затражи, а ти га удри право у главу, па да те се више не сети. Ал онда код нас нико то није могао ни да помисли.

Много сам ја које чега научио, браћо, код мога кума. Особито сам волео да слушам како читају новине. Слађе ми је од меда кад чујем где читају новине! Сад има ваздан којекаквих новина, сад ласно можеш чути шта се ради по другом свету: како тамо људи живе; а народа, браћо, има свуд на земљи и свуд живе друкчије, није свуд једнако.

Но онда су новине биле врло ретке, нема их да их пушком гађаш, стога су и биле онако скупе. До нас оне нису никад долазиле. Чак их ни наш кум није држао. Но да бог поможе деда Шовељу! Он нам

је тако понекад доносио књиге и новине. Он је, знате, носио књиге у котарици и тако их по свету продавао. Нема ти данас онаких људи ка' што беше Шовељ; еј алал му млеко које га одоји; ала то беше човек!... Он и ако је припадао нашој општини, опет готово никад није живео у Барци. Ретко си га кад могао видети код куће са његовом ћерком Маргитом. Он је довек бога ишао с њом, час овамо, час онамо, све је по селима носио те продавао књиге и новине. И свуда ти он, брате, стигне. Куда ти он није прошао са својом Маргитом! Наћи ћеш га и у манастиру, и на газдинском имању, и у засеоку, или где год у шуми на пропланку, или на планишту код пастира.

Вешт, брате, беше тај Шовељ. Беше црномањаст, омален и сувоњав, уснице му бејашу упијене и стиснуте. На леђима довек бога вуцијаше котарицу с књигама. По некад мислиш еће га сломити она батара; а он ни абера; носи је брате као перо. Својим црним очима чисто те пресече кад те погледа. Но баш, вала, он и умеђаше да те провиди за час. Само док тебе деда Шовељ разгледа мало његовски, па ти после не бери бригу, ома те он оцени колико вредиш. Ал он је баш и моро да буде ишеран и мудар као видра. Да вам кажем за што. Уз црквене књиге и друге беспослице и дрангулије носио је он још и књиге.... еј.... еј.... да ти око види! Те је књиге било забрањено продавати. А знате ли за што? — За то, брате, што је у њима било простом народу све лепо растолковано, како њега варају и арају сви од реда: и чиновници, и газде, и зеленаци и сваки проби-свет.... Господа су грдно мрзила те књиге и опстрила на њих своје псеће зубе. А да како не ће?! Оће народ да провиди господске мајсторије и маривете, да

им повата трагове, па после гледај цумбуса од гос-
поде. Боје се они, да како народ не прогледа, да види
да је сва сила у њега, да он рани и попа, и чиновника
и богаташа, те после бог да прости господске трбусе.
Оће да скочи народ па да умори глађу сву господу
редом. Подвикне народ море: „не дамо више ни
парића, вама господо! Не ћемо више да радимо за
вас, па крај... Доста је већ било... Сад дед мало и
сами запните леђима. Замочите и ваше беле ручице
у блато и ђубре, а ми за вас не ћемо више ни ко-
лико црно иза ноката да радимо. Дошао је и нама
ћев да мало и за се запнемо...“ Кад то рекне народ
е дед, шта ће господа и друге глобације? Почеће да
прете?... У. а. . шипак! Нас сељака има сто пута
више, попили би их као мало воде на длану. Сваки
да дигне само по један камен, па не би ни трага остало
од њиних конака. Ето с тога су господа мрзила таке
књижице, које народу отварају очи. Сви готовани
пркоше, само да како год заварају народ, да што
дуже деру кожу с његових леђа. Но није то, браћо, само
код нас тако, и код вас власт забрањује таке књиге,
не да да се читају, боје се да се народ како не
освести.

Да увате у деда Шовеља таке књиге, оде ти о
право на робију, ама не би му дали ни писнути...
И баш смо ти ми као своју душу волели тога Шовеља,
а све за то, што је разносио таке књиге, што није
стрепио за своју кожу и није се бојао апсе, већ је
волео сељаке и желео им свако добро и напредак. Како
эмо ти боже чисто играли од радости кад нам тек он
дође с његовим књижицама. Памтим ја његову кћер
Маргиту. Беше црнпурасто, од сунца препануло де-
војче. Адинице јој беху просте, а на сукњи јој се

окецао поруб. А како и не ће кад је и она свуд уз оца ишла, провлачила се заједно с њим, што но кажу, и кроз грм и кроз трн.

„Е, па како иде посао од руке?“ тек ушита кум деда Шовеља. „Ево, по мало, по мало“, одговара деда Шовељ. „Све је добро! Књиге протурам. Народ се мало опаметио: распитује и чита“. А Маргита упиљи своје очице па гледа, баш се види да све разуме. Е. . е. . е! Што вам је то било ишерено девојче, то га није било ласно! . . .

Многи су у нашем селу гледали на Шовеља као на неупутног човека, али да рекнемо истину — он је био мудрији од свију нас, а богме боље је познавао и све господске перетлуке. С тога га је кум и волео као два ока у глави.

Седне тако Шовељ па тек извуче новине, а кум узме па нам чита на глас. Ја се забијем у буцак, па се утајим, рекао би и не дишом, бојим се да не пропустим ма и једну реч. Кад новине станем слушати, онда ти, брате, заборавим за све, заборавим чак и стра, што ћу доцкан морати да идем кући, а пут завејан снегом, а иза села чује се како арлучу курјаци. Останем тако до десет сати у вече. Све ме копка да чујем шта се где ради у белом свету. Шта раде Турци, па Инглези, па Американци (а то су све људи ка' и ми, само што говоре другим језиком). Седим ја тако у буцаку на лево од старога сата, који је висео на дувару; с десне стране, овако, дође ми долап, а баш преда-мном пружио се велики сто, примакнут прозору. Свега се сећам као да сад гледам. Шовељ седи с Маргитом уз фуруну, па се греју. Кум чита, а сви слушају. У соби је мирно, да мува пролети

чули би је, само вретено у кума Катарине врчи, а и велика шеталица на сату куцка и љуља се.

Кум по некад тек погледа испод наочара (он је у вече носио наочаре) па тек рекне: „видиш, Американци опет надбили Инглеze. . . . Тако. Алал им вера!“ „Тако и треба оним шеретима“ . . . дода Шовељ. Е, вере ми, баш су јунаци ти Американци! Инглези су хтели да ударе на њих ваздан којекаквих пореза и намета, ал Американци, мој брате, јунаци па се не дају. „Јок вала, не ћете!“ веле они Инглеzима; „тражите ви друге, који су мирнији и глупљи од нас, а ми баш да вам не платимо!“ Инглези се нарогуше па удри да се бију, но Американци њих и ту све по зубма фуке, па фуке. . . . Оћеш да се бијеш — а? Штета што није народ свуда као што су ти Американци!

Понекад се поведе разговор о прајском цару. До скоро смо, знате, ми с њим војевали, па нас је он страшно потукао. С наше стране је предводио војску ђенерал Субизов. То вам је права ћускија, не зна, брате, ама баш ни две унакрст, што но веле.

Тако наша војска и заплати крваво због својих ђенерала. Пруски цар лепо нас одра ка' мачку млаћећи! . . . Ух, колику срамоту само онда претрписмо! . . . „Ама јеси ли чуо?“ упита једном Шовељ, „цар је дао прегрдну понзију тгме Ђорчи, ђенералу Субизову, дао му је двадесет иљада рубаља! . . .“ А кум кад то чу — скочи као бесан, па се запиљи Шовељу право у очи. Море, мисли ти он: да није овај наш књижар полудио. „Дао му, дао, богме;“ рече му Шовељ. „Ама, шта се то чини, по богу?!“ дера се кум из свег гласа. „Такој цепенци да даду двадесет иљада?! Е, ово је већ преко јего. . . Та нам зврндовчина навуче на врат толику несрећу, као баба предаде се

непријатељу, а они дај сад удри - даји му још и пара за то!! — Друм нам се провалио, лепо изгибосмо од блата, ћуприје се поразваљивале, па за то нема пара да се оправи. Кад треба школа, кад треба друго свако добро, аја! за то нема ни пребијене паре. А кад треба којекаквим мурдарима и псинама онда се поклањају иљаде, — за њих има пара увек. А-а-а! тако ли је? Е, чек', чек'. Дакле ми само да издиремо као волови и да плаћамо данке, а наше крвавице тако да носи мутна Марица? Е лепо, бар кад знамо, — а доћи ће време да се прорачунимо....“

Кад тако кум по некад плане па се развиче, кума Катарина скочи па слуша на прозору да не иде когод. Кум ома види шта је, па онда говори лакше. Онда је, богме, ваљало добро отворити очи кад што говориш — друкчије за час западе у беду. Власт је онда купила све скитнице и пезевенке око себе, па им плаћала, те су тумарали и прислушкивали, шта се и како се где говори. Баш су ималм псећи нос ти угурсузи, све кошкају да дознаду — да л' народ смера што год, да л' што год разуме.

Ти су се гадови звали шпијуни. Многе ли су поштене људе они упропастили — ал' вала по некад су баш и они кијали.... Увате сељаци па их начине мекше од памука, испребијају им сваку кошчицу....

Тако Шовељ поседи, поседи код нас, поразговара се, па онда са својом Маргитом дигне се, ајд — оде. Тек онда види кум да сам и ја још ту, па се камени од чуда. „Е, е! Зар си ти још овде, Мијаило! — Зар ти ко бајаги разумеш шта ми разговарамо? Е, ајд', ајд', сад трчи кући, у јутру пре зоре треба на рад.“ Сад тек кад се ваља кући торњати, долазе ми на памет и курјаци, и вејавица, и стра да идем у глуво

доба. Упалим ја већер па погледам кроз прозор, а оно мрак, боже, не видиш прст пред оком. Звижди ветар, а мећава веје ли веје. Права несрећа! Счепам капу, а дрктим као прут. Слушкиња изађе те ми отвори капију, па је за мном опет закључа. Преда мном пуста улица, нигде живе душе! Около све сметови — беле се ка' куле. Ништа се не чује, као да је све помрло. Чујем тек негде близу арлуче курјак. Све ми жмарци подилазе под кожу. Страота! Стружем по улици, е мислиш сто ме бесова гони. Већер ми дрхти у руци. Зраци од већера падну и осветле, час крај кровином покривенога крова, а час опет рупу на нечијој уцери; а из рупе вири слама, којом је запушена, па је попало иње. На крај улице видим нешто промиче. . . . јаој . . . то ће бити курјак! Те тако једва жив дотрчим кући. Отац још будан, чека ме. „Шта радиш до сад?“ пита ме отац — „јамачно си опет слушао како новине читају?“ „Јес, слушао сам, тата“, одговорим ја, па се увучем у постељу. Ја сам спавао с браћом и сестрама у једној великој старој сандучини. Место простирача било је натрпано у овај сандук сувога лишћа, а кад је већ много студено, покривали смо се одозго свакојаким дроњама. . . . Браћа спавају. Лепо се сатру јадници идући дању од врата до врата за парче леба. А ја дуго, дуго не могу да заспим. — Све слушам како на пољу уји ветар и како урличу курјаци.

II.

До тога доба ми за кромпир нисмо били ни чули; нигде ти те ране није онда било у нашој земљи. А ви знате да је кромпир добра вајдица, по некад по-

ред њега ни леб ти не треба. . . . Да видите како је чудо онда било код нас.

Један пут ја се успавао, па се задоцнио куму. Беше тако пред пролеће. Јутро је било топло и ведро. Снег се топио по пољу, с кровова је капало, но стока се још није изгонила на пашу. Дођем ја до крчме, кад видим: коњ оца Венедикта стоји привезан за дирек. Отац Венедикт, то вам је био калуђер; све је ишао по селу те просио за манастир. Сећам се ја тога деке. Брада му беше жута и оштра, баш ка' у дивљега вепра длака. Нос беше црвен као патлицан, а очи као у праве мачке. Носаше сукнену расу и од длаке уваљану обућу. Понекад тек ето ти га отац Венедикт, а на десет корачаји од њега удара као из винске бачве. Чим ти засмрди као из лулака, е, већ одма зној: отац Венедикт иде у гости. Кум није могао ни да га гледа очима, ал' кума Катарина чувала је за њега увек леп залогај.

Кад дођем ја у мејану, видим скупио се народ тма божија. Како је сад ово чудо, помислим, и наши сељаци, и путници, и кочијаши, и отац Венедикт, и тетка Катарина — сви стоје око једног великог стола, а на њему кум нешто премеће: да је корење — није, да су љуске — аја, опет нису; и он прича да се то корење зове „кромпир“ и да је донешено из преко белог света, да их саде у земљу и да после отуд изађе нека ваљана, слатка стварчица, којом се људи ране по целу годину. Кум је наговарао сељаке да посаде ову стварку у своје баште. Уверавао их је, да ће им од тога бити велика вајдица. Погледам, кад иза кума стоји Шовељ са својом Маргитом. Сељаци опет узму коричак са стола, загледају га са свију страна, осмејкујући се, па га опет мету на сто. Види

се, свима је само једно на памети, сви мисле: ко је то још чуо да се овако корење сади! Вала баш то не ће сејати нико, мањ ако се нађе каква лудија. Дивље корење, браћо, није то ништа друго! Отац Венедикт тек на један пут зажмири својим мачијим очима, па прште у смеј. За њим ударише други у смеј и подсмевку. Кум подвикну — а они се стадоше смејати још више. „Видим ја чије је то масло,“ поче да зундури калуђер, кад виде Шовеља. „Ето одакле је то корење, то је донео безбожник Шовељ. Па зар од тога да изађе какво добро?“ Отац Венедикт пљуну па растрља ногом. „Е стан, стан, оче Венедикте, доћи ћеш ми вала и ти с тањирећем кад ово корење роди и узре,“ рече кум.

„Израшће ти, ђавола ће ти израсти; садите ви људи купус, сејите пасуљ и репу, као што сте и досад радили. Не слушајте ви никога, па да кварите земљу сваким ђаволом. Слушајте ви мене, браћо, па се не бојте никога.“

„Та вама не треба баш много веровати; оћете ви понекад и да слажете, те још како грдно,“ рече кум па завеза кесу с кромпирима и метну је у долап. Тек кад је то кум изрекао, виде шта је учинио, па с тога намигну жени да добро нарани ону стару аламуњу. Море ове брадате скинице могле су нам направити триста јада.

„Ја се уздам у вас Катарина, да ви не ћете дати да се посади оно ђубре, а ја ћу се већ помолити богу да вас спасе од тог ђавољег семена“ — рече Венедикт.

Наше комшије разишле су се. Кум се расрдио на њих, а Шовељ му говори: „та они, по богу брате, нису криви што су таки. Господа и поповштина нав-

лаш су их тако учили да ништа не мисле и да до-
век остану глуши и слепи код очију. Господа, попови
и каишари то баш и оће, да се народ никад не опа-
мети. Да ја имам земље, е, сву би засадио тим кром-
широм, па да их после почастим њиме. Најте, рекао бих
им, поједите их у здрављу. Еј, да видиш како би по-
сле сами тражили. Ја теби кажем, кромшир је ваљана
ствар. Можеш га јести и на масти прженог, а и да га
испечеш па са сољу.“ „Е, ајде вала“, вели кум, „ја
сам хтео најпре да посадим само мало ради пробе,
али сад баш оћу да посејем читаву башту. Знаш ја
њих. Чек док ја станем продавати кромшир, видићемо
ко ће бити луд.“ „Ама пробај само“, вели њему Шо-
вељ. „Кромшир добро роди на пешчаној земљи. Има-
ћеш вала вајде, друкчије не може бити никако“.

Оде Шовељ, а корење је истина баш он донео.
Погодио је отац Венедикт. Оно и ако је кум за сва-
шта веровао Шовељу, тек опет му је сад нешто тешко
било на души. Све мисли: море ако нешто не порасте
ништа! их бруке! По селу и онако већ шапућу
да је Иван Леров шенуо памећу, кад по башти сади
некаке љуске, па се нада да ће му родити мрвке. Ко
год дође у кавану погледа испод ока на кума и пита
га је ли здрав. Ко год је живи прошао поред наше
баште сваки ти се то заустави па гледа унутра и
потсмејкује се.

Нисам смео да прођем кроз село. Онда смо ти ми
кромшир већ били посејали. Чини ми се мени је била
већа брига но куму, да ли ће што нићи из онога ко-
рења. Већ је и раж никла, и јарица се зазеленила, а
у нашој башти, баш као за инат, нема још ни лис-
тића! Море, мислим ја, „мрка капа зла прилика“! Кум
се једнако брине, љути се, мучи се и већ беше на-

умио да преоре башту, па да је засеје чим год другим. Но један пут, устао ја рано па трчим у мејану, провирим кроз плот у башту, кад оно се зелени. Еј вала богу. Полетим ја куму па га станем будити: „кромпири никли,“ дерем се ја. Дигнемо се, одемо те видимо: никли. . . . А листићи све мали, мајушни, нисмо их онаке видели од кад знамо за се. Сви су се у селу окуњили кад су чули да је кромпир доиста изникао. Од јутра па до мркле ноћи једнако је народ пролазио и загледао у нашу башту. Али сад се већ нису више кикотали и подмигивали; море није им било до смеја. Чим нам први пут дође отац Венедикт, а кум му још из далека виче: „еј, старче; погледајдер сад овамо; море кромпир никао, шта велиш сад?!“ „Ама видим, видим, ал то није ништа; види се, бог је то очистио. . . . милост је божија велика!“ продера се калуђер, па тек онда прште у смеј. Циганско семе. Готован погани.

Око богородичиног покроба ископам ја с кумом пет шест одака кромпира и напунимо по једну котарицу. Чисто нисмо могли веровати својим очима. „До године ћу, вала, посејати читав дан орања кромпира. Па да видиш онда!“ вели мени кум. Дозовемо Шовеља, он дође, весео боже, весео, све подиграва. Кум се радовао с тога, што ће од кромпира сам он велику вајду имати, но Шовељ није био такав човек. Он је се старао и радовао око тога не за то, што је баш он имао од тога вајде. Јок брате. Он је то чинио све за друге; радовао се да помогне мало сиротињи. Тога дана начинимо ти ми царски ручак. Онда смо ти први пут окусили кромпира. Тек што смо сели за сто, кад ето ти нашега попе. Укрутио под мишку требник, а у руци носи дебелу тојагу. Кум

ома и њега посади за совру. Отац Кристивор био је диван човечић, није он био као други попови. Није он, богме, никад седио скрштених руку, није живео на рачун своји парохијана, све је брате он сам себи зарађивао, увек се за друге бринуо. Он је сам отворио школу, па је у њој зими учио сељачку децу. Кум је као душу волео тога оца Кристивора за његову простоту и чисто срце. „Вере ми, брате, кад би ти узео у школу ово моје дете учинио би севап!“ рече за ручком кум и показа свештенику прстом на ме. А ја од радости све подигравам. Давно и давно жудио сам ја за књигом. „Још мало, не бој се, па ћеш требати већ да отвориш школу. Пољски су радови готово већ свршени. Деца ће већ моћи да иду у школу“. „Брзо ће, брзо, брат Иване!“ рече свештеник, па ме онда дозва себи. „Како ти је име, бане?“ упита ме он, а руком ме милује по глави. „Мијаило“, велим ја. „Е, Мијаило, ти дођи мени у школу. Ја што год више деце имам, то ми је све милије!“ „Красан ли си ти човек, оче Кристиворе!“ вели попи Шовељ. „Еј, кад би сви попови били као ти, онда би ми друкчије цветали!“ Кум натоци у чашу вина па устаде и направи: „ово за здравље вашег честитог попе.“ Кад изнесоше на совру кромпире, отац Кристивор стаде запиткивати кума, шта је то и од куд им то. Кум му каже да је то „кромпир“ и да је на четврт дана ораће земље нашао педесет котарица. Кромпир беше леп и слadak, сипље се као леб.

После ручка сви одемо у башту. „Е, брате Иване, вели отац Кристивор — ти и Шовељ много сте више добра учинили нашем крају но сва господа, трговци и калуђери! Погледајте, брате, сиротиња може у нужди да се рани самим овим кромпиром. . . . Дај и мени

вала од тога семена! Ођу и ја да посадим тај плод . . . Упамтите, браћо, моју реч; ако кроз три године сва наша парохија не стане сејати кромпир, ево, овде сам најтањи.“

Ето тако вам се прво кад нас почео да сеје кромпир. Ја сам баш онда тек и зазнао за овај свет. Нема, брате, ко се с људима не меша и ништа не учи, он баш, јадник, целог века мора да дура као кирицијски коњ. Погрби леђа радећи, па опет нигде ништа. А кад остари, онда му сви затворе врата: „ајд' с богом,“ веле му, „живи како знаш!“ Некако одма после богородичног покровца почнем ја одлазити оцу Кривовору у школу. А око месојеђа већ сам читао доста течно. Несрећа је била само то, што никако нисам имао када да учим целу годину. После Васкрса морао сам да оставим школу, па опет да идем куму да чувам говеда. Но ја и онда нисам заборављао књигу. Истерам тако стоку, а сам уграбим негде под дрветом сенку, па седнем и читам. У јесен, кад смо већ и престали да изгонимо стоку на пашу, ја опет пођем у школу — а до великих поста већ сам читао, писао и рачунао. Сви наши, кум и кума Катарина, па и наша слушкиња, сви су се радовали што сам ето и ја постао писмен. Понекад, у вече, кум се умори да чита новине па тек пружи мени. А ја, богме, читам, па све на глас. По нешто у тим новинама и разберем и разумем, а по нешто ама баш ни окучити.

Тако, на прилику, кад пишу по новинама како је ударена пореза на сѐ, е, то разумем! Један пут сам ишао у варош те сам куповао у суду сѐ, по грош оку. Код нас је тако било уређено, да само суд продаје сѐ, а на другом месту немаш је где купити. Још

је било и то одређено, колико свака кућа сме потрошити соли на недељу. Кад напишу у новинама за црквени десетак, и то сам разумевао. А како не би! Кад сам толико пута видео, како дође калуђерштина па покупи са наших њива најбоље снопове? И кад се о скупштини писало, и то сам разумевао, а богме и све друго што се пореза и приреза тиче. Али по нешто читам, читам, па ништа не разумем и тада бог да поможе за Шовеља, јер ми он све то врло лепо разјасни.

„А шта је то, деда, „општинска самоуправа?“ питам ја тако један пут.

„Е, братац мој“, вели мени деда Шовељ — „видиш, то је така уредба: да сам народ одређује колика пореза треба да се плати, сама општина одређује и колику плату да да каквом свом чиновнику. Па још општина сама и намешта и скида све своје чиновнике. А кад је така уредба, онда ти ту и нема много чиновника, као што је код нас сад. Јок брате. Два три човека, па то ти је све. Општина, ако јој треба, погађа сама попа, учитеља, инжињера, доктора и све. Они од општине добијају плату, па у нас сељаке морају и да гледају, морају да се старају да за нас буду добри. Јер не ће ли, богме му ми дадосмо пут. „Не ћемо те, брате, не ваљаш нам, иди!“ велимо му ми, па свршена работа, нема ти ту, да ти ми морамо питати министра, начелника и сваког ђавола. Кад је права општинска самоуправа, онда ти и нема те велике господе што само вичу: „дајте пара, дајте пара“, а не знају, како се пара крваво тече. Сад чиновници добијају плату из касе, министар их и поставља и скида, за то они за нас не ће ни да знају. За то се чиновништво онако и натреса над нама

сељацима, што му ми, брате, не можемо ништа. Нити можемо да им одузмемо плату, нити да их истерамо из званија, ни ништа. Све то данас раде министри, за то чиновници све и чине по вољи министрима, а за народ не ће ни да чују. А откуд, брате, оне паре што их министри дају чиновницима? Ми смо, море, ми смо то дали од нашега зноја! Па кад су наше паре, што да ми не одређујемо и дајемо плате чиновницима, но то узели од нас министри, па они плаћају чиновницима! Е, знаду они, шерети, како би онда било; за то су и завели онаке уредбе. Мисле они: „Ако оставимо да сам народ бира чиновнике и да им он из своје руке плаћа, онда чиновници не би ни чули ни освртали главе на нас; е, онда како ћеш?! Ми богме оћемо велике плате, оћемо конаке и интове и сваку згону, па с тога морамо да ударимо и већи порез, а кад чиновници буду уз народ, а народ још зна на што треба да иде свака пара, ту онда, богме, нема меда. А . . . јок! Не треба то никако дати, да сам народ бира и плаћа чиновнике!“ — Ето, мој брате, како ова велика господа знају да живи. А кад је општинска самоуправа, онда порез, што га даје народ, не иде на којекакве ђаволе, већ од њега правиш и пут, и школу, и ограђујеш потесе, и градиш свако добро, а не као сад: даш паре, па ту и тутиле; одоше, никад не можеш уватити краја и рачуна куд се дену. А кад народ сам њима располаже, онда он, брате, уме и да чува. А како не ће? Зна сељак, мој бане, како њега скупо кошта свака парица.“

Тако мени деда Шовељ све разјасни, па ми после чисто сване. Чисто се чудим, како ми то пре није дошло у главу.

Тако смо ми живели, док од један пут постаде министер Некер, па ти он лепо узе, те сведе све рачуне целе наше земље, и то баш све по правди, онако како је: где се колико трошило, где се колико примало и где колико пара не достаје. Па ти после он то све наштампа и то су се онда звали „рачуни господина Некера“. Пре је кум тако у вече све о Американцима причао и разговарао се, а сад Американце у запећак! Сад кум све рачуне Некерове прочитава и прорачунава, па тек се пљесне рукама и повиче: „Толико и толико на царски конак, па толико на царицу, па оволико на царску децу! па на манастире толико и толико, па на пензије ђенералима и саветницима толико; па плата министрима, војсци, чиновницима и свакојаким готованима толико. Е, људи, браћо, гледајте ви колико је то! Све милијуни, па милијуни, нема ти ту на мање! Ето куда се наше паре девају и куда их ђаво носи. Ал' вала, ко с ђаволом тикве сади о главу ће му се лупати. Гле ти, молим те, угурсуза!

Кум се по некад тако ражљути на то, да чисто ђипа од муке. Сва му се крв узмути, јадном. А, бојме, и јесте било муке. Није ту, брате, ишло на паре или на грошеве, но све једнако на милијуне талира.

„Сад ја тек знам, вели кум, од куд код нас овака грдна сиротиња, све људи боси враште и од зиме и глади липсавају, а наша се земља сва упарложила и забаталила. Баш јес Сад ја тек видим, где му је мука Сиротиња плаћа у касу пет стотина милијуна, па видиш и то је господи мало. Пет стотина им милијуна мало?! — Ах сорту ли вам циганску!“ „Јес, брате, то не ваља“, вели Шовељ. „Но опет ти ни мало није вајде што сад знаш, куда

се паре девају. Пре је било: даш, па као да у воду пропадну, а сад све свели на рачун, па знаш: ту толико, ту толико, али оно тек опет нема па нема.

— „Ћут’, молим те!“ вели кум. „Све бих певао од радости, мило ми је . . . ама, ама . . . знаш . . . онако . . . Да видим ја шта је и како је то што ја погубих радећи, раним пре зоре, те дању ослепим дремајући на тешком раду, а они моју црквицу фук . . . па дадоше каком поганцу, као оно на пример ђенералу Субизову.

„Довека не доједи, довека не допиј, откидај од својих уста, те да даш каком господском балавчету, да ти се оно пендечи и кочопери, да прави пирове и весеља. Нараниш га, напојиш га, а оно ти се после напне и напендечи, па те још дави и газе. Е, е . . . чекајте ви, готованско семе, умемо и ми мало друкчије. Не зна ми се никакав благ дан, ка’ да сам роб заробљен, а господа тек брк у касу, па удри де’ расипљи нашу муку! Лепо је, лепо је, кад ја то само знам, па ћемо се ми лако прорачунати.“

Много је кум читао и разговарао о рачунима господина Некера. Узме он па тако свима сељацима покаже, покаже, па видиш све јасно, као да ти је на длану. Све знаш куд што одлази и од куд што долази.

Највише се радовао кум, што је Некер хтео да удари данак и на господу и попове, бар да их у томе изједначи са сељацима.

„Душе ми, баш је тај Некер добар човек,“ тако је почесто говорио кум.

У то време код нас се све поговарало да морају наступити неке велике промене. Шовеља је са његовом Маргитом нестајало, па га тако нема по читав месец у Барци. А они, мој брате, све од села до села заредили па продају „рачуне“.

Много ли су они тих рачуна онда испродавали, боже!

Кад је код нас пазарни дан, па се скупи свет, онда се само о том и разговарају, шта ли ће и како ли ће бити с господом и манастирима, да ли ће на њих ударати порезе?

„Шта велиш ти, брат Иво, говоре, да ће и на господу ударити порезе?“ вели један. — „Кажу, богме, чича Перо, да оће“, вели други. „Нестало им ви'ш, пара, па то им сад душу вади. Ето, шта је то. Са онолико порезе, колико су узимали пре, сад некако не могу да излазе на крај, а да ударе на народ веће намете, бога ми, да видиш, па се и прибојавају. Шта ће, куда ће, ајде, веле, да мало и трговце и попове закачимо.“

„Еј, чекајте, док ту мечку изведу на вашар, онда ће тек да игра како ваља.“ Тако се народ радовао што хтедоше мало и господи да попритегну узду. Други пут се опет разговарам са деда Шовељом.

„А то још и овако бива“, вели мени деда Шовељ; „Сакупе се господа па они сами међу собом овако утврде: узећемо од сељака оволико порезе, па оволико приреза, па ћемо наредити, да туна и туна кулече. — Реше они тако, па ти сад гледај шта ћеш. Нас сељаке ама никад, бар од шале, да упитају, да ли ми можемо све то дати, што они ишту. — Лепо ти они располажу са нашим крвавицама, баш као да су их они текли. Као да то баш тако и треба да буде! А они сами, не бој се, ни пребијену цару не дају у касу, или ако даду дукат, а они после извуку десет и сто. Они нити кулече, нити иду у војску. Све они некако нађу, те се извуку. Па још узимају од нас велике плате. А за што? да се запиташ

Вала, ни зашто друго но да нас после још горе варају и да ударају још веће данке и порезе Е, јесу гадови! Ни на ум им не пада, да би без нас сељака морали полипсати од глади. Та ми њих и ранимо, и одевамо, и појимо, и паре им дајемо. Наша деца иду, те их по три, четири године служе као солдати. Наше се њиве упарложиле, а наша деца у војсци, чувај господу!“

Кум тако по некад слуша, слуша, па тек кад се развиче: „Ама, триста му мука, докле ћемо ми тако трпити?! Зар то тако треба да буде? Ја мислим: ко паре у касу даје, он баш треба све и да зна, куда иде свака парица, а не овако, ми дајемо, а оно бог свети зна куда то све одлази Никако не можеш навашати!“ — „Е, богме, тако је то!“ вели деда Шовељ, „да ту нема никакве правде, то се већ види, али од кукања и псовања, брате Иво, нема ту никакве вајде. Треба ту један пут ми да се опаметимо, па кад нас окупе: „дај, дај!“ а ти му се унеси, унеси у очи, па кад га звизнеш, нека му сену светлаци пред очима, све му зубе у грло саспи. Нека рекне: „еј, немам среће“. А и шкембасте каишаре требало би утући у главу као змију — људождери погани. Све њих ђутуре треба у једну врећу, па у воду . . . пљус. Али ту треба да скоче сви, а не само један, па да после њега самога гдегод упљескају. Ето, тако кад би учинили онда би лакнуло и сељацима и занацијама, бар би онда за се радили . . . Тако је, богме, кад господа иду народу о глави, онда ће, вала, и онда се прорачуна с њима, још како ће да се прорачуна! Искијаће господа млеко мајчино, каза ће кад су мајку за сису ујели!“

Тако је нас, браћо, Шовељ учио. Да му даш, брате,

душу своју, па и то би било мало, тако је то био јунак и ваљан човек.

То вам је био наше горе лист. Кад с њиме мало поразговараш чисто ти сване пред очима.

Баш некако у то доба пуче глас, да је у каси нестало пара.

„Нема пара!“ „Покрадене паре!“ Тако су се проносили гласови по целој земљи. Господа некако хтедоше то да забашуре. Веле: „већи су расходи од прихода, па мора да нема.“

„Па ми се, море, огулисмо плаћајући!“ дере се кум. „Кад се купи порез, онда не ће сељаку да опросте ни пребијену пару. Чини шта знаш, али порез мораш положити, па ма вречао, ма ти очи искакале. А ако немаш, прода ти и капу с главе, и у службу ће те отерати да одслужиш порез. Како коју годину све више и више узимају, а сељаци све горе и горе падају у сиротињу. Шта ће ово напослетку бити, бог свети зна. А гледај ти сад, у каси од један пут нема пара. Е . . ., е . . ., међер то неко из касе баш жестоко краде. Ваљало би пронаћи те лопове, па да им се заврне шија као врапцу. Сељак му, вала, баш знам, није отишо, да покраде касу. Сељак, кад да кмету порез, он никада за њега више и не чује, а камо ли да га види, а где би он могао да се прикучи до касе!? Она господа горе, то они онако лепо очисте касу. Еј . . ., знамо ми сад. Прави лопови баш гор' међу господом живе, сви они заједно из дубокога чанка кусају! . . . Сељак, ако украде мало дрва, јал где год напасе стоку у туђој ливади, или од великог јада и сиротиње какву овцу смакне, па то ти је све. Нема ти ту да он заглиби руке у правитељствену касу, као што то господи иде од руке. Нема сељаку, мој

брајко ништа. Од својих комшија и сељака нема шта да краде, а у трговаца и господе конаци све камени, зидови дебели, ограде високе, а пашчад зла. Ето тако, кад погледаш, а оно највећи лопови баш уз цара седе. Они кад украду, баш украду: цела земља јаукне!....“

„Море газда, по богу, шта то ти говориш?...“ вели престрављени Валеша, та уз цара, болац, седе све књажеви, ђенерали, и већ што има највеће господе то је све тамо. Све су то гесе, море! зар ће они још красти?!...“

„Е онда како ти велиш мора да смо и ја и ти касу покрали“, осече се кум. „С тога су они тако и богати, мој брајко, што краду, те још како краду. Кад би мање крали, мање би и имали, а не као сад. Тако је то, рођаче мој! Промућни ти главом па само ово помисли: кад оћеш што да украдеш ти треба да се прво привучеш до тамо. За пђ сата даљине не можеш руком доватити! А ко код касе седи, ко с касом располаже? — Све господа. А кад су тамо господа, онда господа и краду!... Или ваљда мислиш то њине слуге краду? Узми што не ћеш! Кад слуга украде само рубљу, море истера ће му на врх главе. Протераће га кроз иглене уши! А прави богати лопов ој... ој... исклизи ти из руке као чиков. Ништа му не можеш...“

Кум што рече вала баш је погодио. До тог земана сељаци су само плаћали, а куд то иде? то нико није знао. Њима су говорила господа: „плаћајте ви, а не мојте се бринути нашто се ваше паре троше. Ви треба да слушате а не да диваните и да мудрујете. За што смо ми господа, но да с парама располажемо и да рачун водимо? Кад вам ми поднесемо: оволико „приход“, а оволико „расход“, а ви платите па ћутите.“

Е сад дед, нека господа и одговарају. Нема ту вр-

дања!... И тако се много и много говорило о томе недостатку пара у каси.

Наша радост за Некера није дуго трајала. Пронесе се тек једанпут глас, да су се царица, царев брат и пређашњи стари министри страшно огорчили на Некера. Сви су се наши били престравили, сви су ишчекивали неку несрећу, и несрећа брзо нам и дође....

Некако баш у петак прати ме кум у правитељствени магацин да купим соли. Стигнем ја у варош, тако око подне. Погледам: какво је сад ово чудо, боже? Иду војници по сокацима и све у добоше лупају и у трубе свирају. Слушам, слушам, свуд трешти свирка, ка' да је, боже прости, највећи какав угодник. Идем ја па разгледам. Море народ се нешто разтужио, иду, болан, људи невесели, као да им је све по кући помрло. Дућани свуд позатварани. Овицири и господа шећу се па се све подмигују и кезе, све суљкају ногама. Баш им се на лицу види да се нешто поганија радује. Идем ја боже, и све мислим: „који им је ђаво сад ово овде?“ Купим соли, па се спремам да пођем, кад тек чујем где се код једнога ћепенка разговарају два трговца. „Сад већ што би би! Не надај се, вала, више никаквом добру. Кад је њега већ и цар отпустио, онда ти ту нема више измирења!“ Слушам ја, а сам тек мислим: „ама то јамачно они о Некеру говоре?“ Зајдим ти ја па полетим што пре у Барку, кад тамо, а кум и без мене све чуо. Долазили трговци па му све испричали.

„Не сме то бити!“ викао је кум. „А ко ће им сад допунити касу? Или ваљда оће опет да ми испаштамо туђе греове, да надокнађујемо њине лоповлуке? Господа ће опет само да пију и да се веселе.

Јок, брате, ја никако не верујем да је Некер збачен с места!“ Кум би вала зацело још ваздан грдио и говорио да није у мејани било и страних људи, те се мало прибојавао. Знате како је, има свакојаких људи. Кум мало постоја, па оде у ковачницу, али увече, кад се разиђоше гости, развеза му се језик. „Тако ли је, тако? Царица и царев брат обалили Некера с места. Е, гледај ти ону несрећу! Само да јој је да се накинђури и налицка, па удри гради пијанке и весеља. Наоколо народ умире од глади, а царица расипље. Е чек жеко! не ће више сеља да носи пеленгире, а на тебе да удара свилу и кадиву, да те рани сваком ђаконијом!...“

Тако је све драго вече богорадио кум. На пољу, боже, уји ветар, а киша пљушти ка' из кабла. Тек на једанпут код нас луп, луп, куцају на прозор. Ми се сви тргосмо. И ако је на пољу ветар али кад се кум развиче чује се на сат ода. Уплашили смо се били, да није ко чуо кад је кум викао, па отишао те јавио суду, и онда тешко нама!...

Кума Катарина се прва сети те угаси свећу: „Нек мисле да смо заспали“, вели она. — „Отворите, ја сам,“ продера се неко под прозором. „Та то је стац Крививор“, подвикну кума Катарина, а кум оде те отвори попи врата.

Одма се видело да је отац Крививор нешто љут, не поздрави се ни с једним од нас кад уђе. Упљескала га киша, па беше мокар као миш, све се цеди вода низ њега.

Био сам код нашега архијереја, видео сам и ту светињу. Гледао сам га својим очима како лети на интову, са четири коња. Звиждуће, мој брате, као да је ђувегија, па ни ђувегија не би онако умео.

— „А знаш ли, оче Кривостворе, да су Некера обалили с места?“ упита кум.

„Како да не знам. Баш кад сам ја био код архијереја, дође ти њему, брате, читава алаванта свакојаке калуђерштине. То су долазили да му честитају што је Некер пао. А како да се и не радују трбушани ниједни, кад је Некер хтео и њих заједно с господом да дотера у ред, да удари и на њих перез? А сад, кад он паде, сад ће опет све да буде као и пре...“

Отац Кривоствор никако ни је стао, једнако је све одао из једнога ћошка у други, а обрве натмурио, мислиш сад ће му град из чела ударити. „Тако је, тако, брат Иване! Ето ти каки су наши архијереји, „свети људи“, погледај на њих, па се весели! Иди тражи од њих милости и заштите. Да ће ти, не бери бригу. Потужи се како су те чиновници ни крива ни дужна у по ноћи напали са жандарима, као разбојници, па ти испреметали по кући сваки кончић, све полупали и побаталили, потужи се на то архијереју и замоли га да то јави где треба. Шта велиш, да л' ће ти он потражити правде?! Оће, понадај се.

„Нема кад он да води бригу о нашим нуждама. Они се проводе, иду један другом у госте, а за нас, ко ти пита.“

— „Ама шта је теби, оче Кривостворе, кажи ми, човече, све редом, видим да ти је нешто мука, но не знам шта је“, вели попи кум.

„Шта је, несрећа је, мој брат Иване. Дошли јуче они чиновници из Ђумрука у наше село, па окупили једног човека, као бајаги нашли код њега 2 оке соли, а веле није их купио код њих у Ђумруку, но негде у другом месту. И здрава права човека одвукоше у

апсу. А он има, јадан брајко, шесторо нејаке деце, једно другом воде додати не може. Ето куд сам ти ја био, ишао архијереју да га молим за овога јадника. Умолићу га камена! Једва ме пустише да изађем пред њега! А у његовом конаку, мој брајко, све свила и кадива, све контраве са златним ћерчивима! Са мношћом су била још два свештеника из села. Од раног јутра, па све до мркле ноћи, чекали смо пред његовим вратима! никако не ће да нас пусти. А оне несрећне слуге нешто нам се једнако смеју. Док увече тек ето ти где изађе некака суклинца, сва у црвеном руву, па вели: „дођите после недељу дана, а сад архијереј не може да вас прими“. Говори нам то, а и сам се на глас смеје. . . . еј пусти церић. . . . Лепо хтедох да излудим. . . .

Ту ти шчепа отац Кристивор своју дебелу батину, па је преломи ка' свећу. А лице му у тај ма изгледаше страота божија.

„А што му ниси заврнуо шију?“ упита га кум. „Море нисам хтео да и друге у беду уваљујем,“ одговори отац Кристивор, па онда ућута. Кума му Катарина донесе да мало поједе. Он онако мало с ногу довати, па онда, браћо, тако нам нешто изговори, што никад заборавити не ћу.

„Правда, правосуђе, рече он, свуд се ногама газе. Народ ради, а сви други само излежавају. Голаћки син брани господу, он за њих меће главу у торбу кад иде на војску, син сиротињски иде те вара и лаже свет: као да је све оно добро што господа оће. Јес, браћо. Ево узмите, ако оћете, мене. Ја учим свет да треба да поштује господске чиновне, богаташко богатство, па чак и њина безакоња и насиља. Еј, туго моја! Несрећни сам поп, вајни учитељ народа, па

опет нисам уз народ онако како би требало да сам. Докле ће то тако трајати? Докле ће ми то тако чупати цигерицу? Овде, ви'ш, овде ме боли. То је по ђавољој а не по божијој наредби, да ја валим господу, кад господа народ на крст распињу. То је по ђавољој а не по божјој наредби, да ја говорим људма: поштујте богате зеленаше и каишаре. Доста је већ било нашега, богата господо! Не ће вам више помоћи ваше куке и закуке, ваши параграви. Крај, крај је вашем благовању!“ Отац Кривор побледи, побледи као крпа, па се наслони уз дувар.

„Еј, уста ти се посветила, оче Криворе“, вели њему кум. „Камо наше лепе среће да нам све попе тако запоју. То би нам било милије но ако ћеш што ти драго. Иде, иде време, оче Криворе кад ћемо се попитати с господом: чија ли је ово дедовина? Излиза се већ и њина сила. Сад и мало дете већ зна, да ни оволики кончић нема на господи, што га нису зарадиле наше испуцане руке. Све је наше, па кад је наше, нек бар и буде наше. Све ћемо узети у наше руке, па мирна крајина. Судићемо како знамо, учићемо се како знамо, бранићемо се од напасти сами како умеднемо. Да ако се нађе добрих људи, који ће нам као браћи казати: „ово, рођаче, боље је да радиш овако, а ово овако.“ То ће бити наша браћа, а не наши господари. Ми смо жељни братске љубави, пријатељске помоћи у свакој нужди, а господари и господа ево догде су нам дошла. Не ћемо их више. Далеко им лепа кућа, цаба их било, не ћемо их“.

Отац Кривор поседе још мало, па оде кући, а ми сваки се разиђемо на своје легало. За дуго нисам могао заспати те ноћи, све сам једнако мислио, да ли ће скоро доћи време да и ми једанпут данемо ду-

шом, да поживимо као људи. Речи кума и оца Кривора једнако су ми звониле у ушима. Чим сведем очи, а оно тек изађе преда ме отац Кривор, па једнако промуклим гласом говори: „нема правде, нема правосуђа.“ И опет ми сто којекаквих мисли дође у главу, па се само премећем по постељи. Тек пред зору украде ме мало сан.

Ми смо много разбирали за Некера, за краљицу и њеног брата. Мене је још поред тога мучила невоља оца и матере. Сиромаси моји драги, како су се они злопатели и мучили; радили су и издирали као скот, па су опет често зими седели гладни и у ладној соби. Млађи је брат помагао оцу плести котарице, а други је чувао манастирску стоку. Старији брат Никола отишао је у сикирције, али је овај млађи волео и сувише мејану, и кући је врло мало доносио. Сестре су ишле у прошњу. У то доба још се код нас није било ни чуло за фабрике и заводе. Робен нам је све више досађивао. Мало тек, па ево га где лупне на прозорчић и тера оца да одрађује интерес. А већ и на леб, и на сô, и на вино плаћали смо и плаћали страота. Бадава, брате, глуп овај свет и не мисли о том колико где даје, да узме па да прорачуна све што плаћа и што му поједу којекакви гадови. . . .

У то смо доба ми имали велику муку. За ту муку богати и не знају, ни у сну је не снивају; код нас је било терање у војску, рекрутовање. Мог старијег брата Николу нису узели том приликом. А ја сам вам, браћо, већ причао, како је мати одавно мислила, да једног од нас прода у солдате, па да са тим новцима измире проклетог Робена и мало се покрпе. Тако су били и урадили. Један газда је тражио заменика своме

сину, а наш му отац одма понуди Николу. Договорили се лепо, одредили и цену, и руковали се и пољубили, само још нису написали оно написмено, него су то оставили за други дан. А другог дана од Николе нема ни трага.

Сад треба да вам кажем како су нашим крајем у то доба ишли свакојаки солдати — несрећници и пијанице до зла бога. Просто да кажем — разбојници. Њих је погађала власт да ватају сељачку децу у солдате: за сваког момка, што га увате, они су добијали плату. Ти су се угурсузи звали врбовници и њушили су они, скотови једни, свуда: и по селима, и по засеоцима и по варошима. С њима ти се нађе и наш Никола у суседном селу у једној мејани. Они ти пристану с њиме, стадоше га частити и опијати, па ти му, богами, пијаном подвале, те се он потпиши на некаку артију. Он се мало и одуцирао, али на послетку пијан потпише. После му кажу добри људи да је он отишао у солдате за бан бадава, без гроша. Никола се ражљутео, грдио солдате, полуцао стакла и прозоре у мејани — али то ништа није помогло. Одведу ти они њега лепо као младу и још га отерају на другу страну, далеко од нас. А ми смо се кидали и једили, већ не може се ни исказати!

Коштала би нас добро Николина глупост, да се није кум заузео. Кум мени даде плату; нек му бог да! — „Ајде, па ти плати Робену очев дуг“! рече он. — „Ви сте мени куме као прави отац!“ говорио сам ја. И кума Катарина и слушкиња радовале су се гледећи мене.

Ускоро после тога нађе кум и нашој сестри Јелисавети једно прилично место. Само је сад то, моја браћо, био чвор, што она сирота беше готово гола.

Нема се, браћо, откуд. Ударимо ми те јој нешто мало прњица скупимо: ко јој да̂ ципеле, ко кошуљу, ко сукњу, а отац и мајка само су јој дали свој благослов, а друго нису имали шта. Оде сестра Јела, а отац и мајка да се одеру плачући. Код сиротиње вам је, браћо, увек тако: раниш, појиш, одеваш своју децицу, а она кад поодрасту, одлете ка' тичићи из гњезда; одагна их, јадне, нужда у бели свет.

Од тога доба ми смо се били баш добро на ум узели, да се већ више не задужујемо, а Робену смо гледали по мало да отплаћујемо. Чим ја добијем оно мало заслуге од кума, а ја ома с оцем ајд' Робену.

Кад год одемо њему, довек-бога нађемо га где седи у својој чатрљи, а поред њега се истегло његово велико псетиште. Кућица му је била ниска и тесна, прави трап, а на прозор беше ударио ка' рука дебеле шилке. Ето у каквом је ђумезу седио, а пара је имао да их ни пребројати не може. Нађемо га тако где седи за столом, а пред њим оволика гомила артија, све некаке облигације и рачуни.

Кад нас угледа, а он се тек продере: „Ама зар сте опет дошли? Ко вас јури, по богу, те тако итате? Ја од вас још не иштем паре; бога ми не иштем! Ако оћете, и још ћу вам дати? Без шале, оћете ли? Има пара!

Е, гад ни један. Ама то му је била смрт, кад види да ће неко да се ишчупа из његових шака. Згодније је њему, угурсузу, да му ми увек будемо дужници. За дуг дере он, што но кажу, с једнога овна по пет кожа. . . .

„Не ћемо, Робене“, велим ја њему. „Вала вам на понуди, но не ћемо више. Дај само ово да скинемо с врата а већ за друго не ћемо се више варати. . . .

Ево ођу да вам платим интерес, а дађу мало и од главног. Узмите паре, а на рачуну тамо дед' забележите колико сте примили.“

Види Робен, где нам већ пресело довек бога робијати код њега, па тек се натмури љутито и стане да гунђори: „Ето каква су сад времена! Сад иди па чини људима добро кад они гле какви су.“ Знао сам ја његово добро па и не осврћем главе на то што он зундори, но само добро гледам, како ће он у рачуну забележити. Тако смо ми читаву годину исплаћивали дуг Робену. Један пут оће он нас да смете, па вели мени: „Море, ви, када сам ја слепац, све ми грош по грош доносите Нема то; ја тако не ћу да примам; кад оћеш да платиш а ти плати све на куп“. — „Е лепо“, велим ја њему, „онда ћемо ми сваког месеца односити паре у суд, па нек тамо стоје.“ А он кад виде, шерет, да се ми баш не дамо, а он узе. Кад смо већ све исплатили Робену, наше радости није било нигде у свету. А како да се не радујемо, кад смо се онда ослободили праве тавнице?

Не прође некако много од кад се ми одужисмо, кад тек ето ти Робена, једно јутро лупа код нас на прозор: „Можда ће вам, комшије, требати опет мало пара у зајам, ја се навратих тек да вас понудим.“ Мајка довати вилу, па кад цикну као гуја: „А—а! ти ли си, медвеђа главурдо?! Опет си дошао да нас затреш и запалиш, Турчине погани! Торњај се одавде, врат сломио, да ти овим вилама не пробуразим то напето шкембе.“ О! о! о! ала му мајка баш изговори. Вере ми, она би га оним вилама и дернула — не би му помогао његов пас — да он не измаче, кад виде куда је ударио.

Кајшари и зеленаши живодери никад не треба да смећу с ума, да народ само док гракне, па може све да их поваља као дулеке. А тако им и треба. Они мисле довека ће ово овако остати. Мисле помоћи ће им власт и солдати! Ја, истина, ову књигу пишем само за моју браћу сељаке, али, бога ми, не би било згорег, да је и сви други прочитају, па да се добро у памет узму. Кад један пут народу преври, онда ће бити „куку и помагај“, ал' онда ће бити доцкан. А ви, браћо моја сељаци и рођаци, читајте па памтите лепо, што вам ја овде причам. Кад тад затребаће вам ово што вам ја говорим. Истина, ја не умем да пишем глатко и масно, пишем ја, брате, онако просто како умем, али душе ми, ни једне вам слагати не ћу. Све пишем како је било, па коме је право право, а коме није, богме то му је. За вашу срећу и добро, моја браћо сељаци, пишем ја ову књижицу. Читајте је здраво и весело.

Док смо се ми тако вукли с Робеном, ствари су текле као и обично: купила се пореза, купили се прирези, а народ је из дана у дан све више сиромашно и огољевао; шкембасте попе гулиле су као и пре са живих и са мртвих, а солдати су ишли на учења и мотљали се по касарнама.

Свакога боговетнога петка ишао сам послом у варош, и увек сам гледао како овицирчићи тек дерну по некога старог солдата. Гадија ни једна, праве жутокљуне, а натресају се над старим солдатима; могли би им, болан, сви очеви бити. Баш ми је било тешко и да гледам таку неправду. Ми смо као и пре читали вечером новине: каткад само ја и кум, а понекад и са Шовељом. Кум је био погодио: чим збацеше Некера, господа већ нису више ни спомињала

за крађу у каси. По новинама су само то и писали, како цар иде у лов и како се и куд проводи. А царица и царев брат тек онда окренуше расипати као што они уму. Кум се већ беше примирио, те не викаше више, већ полако би прошаптао: „Какве су још то комедије, те наш цар има ваздан којекаквих конака. Летњи двораци, па зимњи двораци, па тичији двораци, и сам би их ђаво знао шта га ти они још којекаквих врагова имају? Што ће нам све те несреће? Ка' да све то из неба пада, а не треба плаћати? А може ли народ већ да плаћа? И кака је нама вајда од царских залудница и двораца?“

„Та то је, човече, за просвету“ — тек се осмене Шовељ. „Видиш, ми смо људи сељаци, седимо по нашим ђумезима у блату и диму, па откуд ми да знамо шта тамо учена господа раде.... Плати ти њима само, па нек они то куцкају полако, а ти гледај те зарађуј опет друго, јер код господа се пара не може свртити дуго. А је добију, она је проћердају, а ми опет ајде на ново даји им и плаћај. Тако за просвету треба, еј.... знаш ли?“ —

„Дајте, вала, ако има што боље да се чита“, вели кум и преврће новине, „а ове гозбе и весеља господска баш су ми већ отужна“. Преврће, преврће, кад тамо оно то те то; све о некаким новим театорима и модама, о баловима и накитима. „Ала је баш и тај Некер“, вели Шовељ, окупио: „нема пара, нема пара“, а оно где шта га их је; шта ће се само вечерас потрошити на овим весељима што их описују у новинама“. Шовељ је дрктао од љутине, а ни ми нисмо били бољи.

После Некера цар постави за министра Колона. Горегга момчета од тог министра није било у свету.

О покраденим парама није он ни абера имао, а црно ти да неке рачуне издаје; а царици да пиљи у зубе, а, то је умео. Заједно је с њом тај наш вајни министар расипао и трошио. Господа окрену да бекријају по староме, а, вала, по староме су и народ гулили. Нису слепци видели да је народу већ до ноката догорело.

Попови, море, они опет друкчије. Ома ти они видеше да се с народом не може тек онако спрдати, па ти они ома окретоше да говоре о народној сиротињи и патњама, па још почеше да говоре како треба помагати ближњима. Чак су стали да купе и неке прилоге за сиротињу. Чујем ти ја још и то, да у једном манастиру оће да осуше рит, па да даду народу земљу да ради. Други опет манастир опростио сељацима порез за читаву годину. А у трећем, мој брате, стали да дају сиротињи за бадава ручкове. Еј, шерети су ти свети оци, рођаче мој! Знаду они кад где треба подмазати. Мисле они: боље ће бити да ми ту зверад, т. ј. нас сељаке, још зараније мало заварамо. Како нешто изгледа може свашта бити, па је добро да се мало улажемо народу.

„Скоро ћемо, вала, и ми шенлук да чинимо“, тек би почешће рекао Шовељ. И јесте био мудар тај Шовељ. Све је он то некако напред погађао шта ће бити. А његова Маргита у то је доба била већ велика девојка, окретна и брза, брате, као ласица. Ништа то њој што ваздан ринта по блату и сунцу. Дође тако у вече баш мртва од умора, а сутра дан котарицу с књигама на леђа, па опет ајд с оцем. А ја је водем видети но да ми даш рубљу. Како је угледам, а ја потрч' пред њу, море отишао бих за њом, чини ми се, на крај света, тако сам је волео.

Онда сам већ и ја био баш мајстор, да ти око види. Све сам био научио као и сваки мајстор. Добро сам онда и зарађивао. Мој брат Тима зарађивао је по мало, пасући манастирску стоку.

Млађи брат и сестре плели су с оцем котарице и градили кавезе, па су их после продавали у вароши на пијаци. Сестра Јела добро је чувала своје место. Млађега брата, богме, сâм сам учио кџизи. Из наше куће онда нико већ није ишао у прошњу. Отац и мајка тек су сад мало данули душом. Мало по мало састарам се ја те купим мајци козу — а она, боже да искочи из коже од радости. Али је оно, вала, баш и била коза, отегло јој се виме као у краве.

Ето тако нам је прошла 1786. год.

Баш у очи нове године у вече дође нам Шовељ с Маргитом. Озебли јадници, све дркћу као прут. Ту ти се они мало раскраве и Шовељ нам исприча, како цар скупља господу на диван, да се саветују како ће попунити покрадене паре.

„Еј, вала богу, кад се један пут цар и нас сети“, вели кум. „Немој, не мој се баш тако радовати“, вели њему Шовељ. „Кад се чак и цар с господом почео бринути што нема пара у каси, то, богме, значи да је нешто загустило. Дуг је нарастао на иљаду и шест стотина милијуна!“

Шовељ сав пребледи кад изговори ове последње речи. Глас му је дрхтао, а усне су му се грчиле као у грозници.

„Ти мислиш“, продужи Шовељ даље, „сад ће господа да попуне недостатак у каси? Оће, порадуј се. Моја и твоја грбина све ће то да издире. Тако нам и треба! Кад ћутимо као завезана врећа. Они краду,

а ми стали па блеимо. А где су нам руке, отпале нам?!“ Шовељ је једва говорио од љутине. Он је једнако стезао песницу и грдио да те страва увати.

Маргита стала овако иза оца — баш као да је сад гледам — па само стреља очима. И ако је ћутала, али њене очи казивале су ти више но стотина других беседа. Снег јој се топио на коси, а вода јој се цецила са сукње; мокра косица прилепила јој се уз образ и чело....

Кум нешто поче да говори, а Шовељ га није ни слушао; кад ти, мој брајко, кума Катарина скочи, остави кудељу, па стаде да виче, како она не да да се у њеној кући тако грди цар. А Валеша то једва дочека, па јој још и он отпоче помагати. „Тако, тако, тетка Катарина! ти паметно говориш!“

Шовељ, кад то виде, диже се па ома оде, ама да беше реч рекао.

Од тога доба они нам никад више нису долазили. Прођу тако поред наше куће, па се и не осврну да погледају. Кум се растужи кад их тако види, па тек повиче Валеша: „Еј, што онда не онеми, зевзече ни један! Ко те је питао да брбљаш? Зар не знаш да Шовељ у малом прсту има више памети но ти у свој твојој ћупи? Ја знам баш потврдо, да је онда Шовељ истину рекао“.

„Лаже, вала, он баш све“ — рекне Валеша, па се тек почеше за вратом. „Господа се и дан и ноћ само то и брину, да нама буде лакше“.

„Ето што ти је празна ћупа“, прогунђа кум. „Мућкај је, мућкај, а она празна те празна“. Кум се прибојавао да га Валеша како не изда суду, па би човек тако лепо пропао.

Но није баш тако дуго трајала та задевица са Шовељом; кум се с њим брзо опет помири и опет је све било као и пре

Не прође тако много и ми чујемо да су се господа скупила на диван; диванили, диванили и баш ништа нису испословали. А зар су и луди да сами на се ударају порезе? Нанослетку савет реши да се позову на скупштину депутирци из целе земље, сви да бирамо депутирце: и мајстори, и сељаци, и трговци, и господа, и попови, ама што се каже сви. Од кад то тако решише, код нас и пође мало боже помози. Ту се тек показа, како су господа руковала нашим парама. Ту тек изађе на видик, како су они расипали нашу муку, а умели су да се пуће и да гњаве народ. Да смо тако, богдице, учинили пре, не би они нас огулили до голе душе. Е, сад је тек Шовељ био весео.

„Доста је већ, сад се мора сва ова несрећа променити, па ма се на кози орало. Сад ћемо ми стерати господу у козији рог. Наши се депутирци не ће маћи са скупштине док се не одлакша народу“.

Као муња пролети тај глас кроз нашу земљу, да је савет сазвао скупштину. На вашарима, по селима свуда се говорило само о депутирцима. Већ је било прошло оно ћораво време, кад смо и ми били ћорави, па нисмо ни мукајетисали шта се ради с нашим парама. Сад је, богме, сваки хтео да зна куда иду и зашто се трошењегове паре, да ли њих господа троше упутно или тек онако проћердавају; ето тако смо се ми мало по мало опамећивали.

На несрећу, те године удари некаква суша, летина испаде да већ не моше бити црње и несрећније.

Од Петровдана па до Велике Госпође ама да беше кап канула. Оману година, те не беше ни ражи, ни овса, ни пшенице, ни кукуруза, ама што се каже никаквог усева. Па и трава; ниси имао где косом манути, све изгоре. А кромпир, и он се некако уквари, те беше, богме, баш велика несрећа.

Сви смо се већ надали да ће бити глади, а оно још окупи и нека јака зима. Навалише мразеви, боже, све пуца дрво и камен. Сви су старци говорили, да они таку зиму нису запамтили. Било је тако, што но кажу, да су миш и мачка заједно спавали.

Гласови су се проносили, да су трговци и каишари покупили сву рану, па је извезли у стране државе. А, веле, министрима су, да им не сметају, дали добру јабуку. Да ли, браћо, и код вас овако не раде? У јесен зареде трговци по селима, па удри купуј рану. Народ, сирома, куда ће, треба му за порез, треба му за интерес, па продаје, даје, вере ми, рану буд зашто. Трговци ти продају ову рану у вароши још већим трговцима, или је и сами извозе у стране земље, па је тамо продају по скупе новце. Тако ти је то, сељаци погину срађујући шеницу и другу рану, па им све то оде тек буд зашто, а каишари одвуку то те продају, да господа једу сомун, ако ми ни проје немамо. Каишари извлаче рану и згрћу паре, а кад већ у земљи понестане ране, онда јој скочи цена. Каишари позатварају своје амбаре па чекају. Цена једнако скаче те скаче, леба све горе и горе нестаје, а каишарима се осмева брк.

Кад већ са свим призори глад онда тек каишари отворе своје амбаре, па онда стану гулити народ. Распродају рану пошто им душа оће. Куда ће јадан народ? мора куповати. Тако се народ завали у ду-

гове, па се после никад не искобеља. А ти стигне рана, а каишар удари, па све за дуг узме; после опет иди те се задужуј, а каишар ти опет, кад срадиш летиву, дође те одвуче; па тако довека. Ето, браћо, за што каишари нити ору, нити сеју, а по варошима тек отварају дућан за дућаном, зидају конаке и прекупљују земљу. Наше су, болан, оно цркавице, што носе њине жене по читаве низове око врата; од наших пара они и оне конаке зидају.

Није ми, вала, стало да вас лажем, но вам је баш ка' свето истина: да ми не радимо ни за се, ни за своју децу, већ све за чиновнике и каишаре. Варају, вере ми, нас сељаке куд год се макнемо; а нема никога да нас бајаги пожали и одбрани. Но, вала, кад нас нико не брани, онда треба да се сами бранимо, треба сву господу и све глобације тако да сургунишемо, да нас се не сете; треба њих тако даривати, да после ником више не падне на ум да отима од нас мученика. Не помаже ту да деремо грло вичући и псујући, или да кога измлатимо песницама, па после да иструнемо за то у тавницама. Јок, брате, тако! Друкчије то треба. Прво и прво треба добро да се договоримо, да дамо један другом тврду веру, па онда сваки да набави оружија и друге опреме. Кад је залудан нека се учи пуцати; гађајте веверице, гађајте вране, а, богме, и децу учите да бију у нишан. Ето кад тако будемо спремни и сигурни, онда треба просто да скочимо на господу и каишаре. Кад ми тако будемо готови, наћи ће се добрих људи који ће нам казати, где прво треба да ударимо и чиме да почнемо.

Но не смећите с ума, браћо, да ми сељаци и мајстори по варошима треба да будемо заједно. Сви поштени радници треба да буду на једној страни;

јер, вере ми, сви ми заједно и испаштамо. Па, богме, и поштене слуге треба да позовемо да пођу с нама. И то вам је, браћо, јадан народ, те слуге ви'ш. Раде и они кукавци; бога ми, издиру као волови. Ако по некад недељом угребе да мало одану, а друкчије им нема станка. Па и у недељу, јадници, немају мира. Као људи оду у мејану, попију полић ракије, попију два, па, богме, попију и трећи, па се, богме, и опију. А газде их онда туку и апсе, грде их и називају свакојаким именима. Умеју ова господа да се потсмевају другоме како је пијан, а не виде како се они умеју да ољојају као стрине. Кад они преврћу чашице, па још све нека прекоморска вина, онда то није ништа, а кад се слуга мало накити, они га ваздан протестирају и грде. Што само да сиротињу апсе кад се опије, а богаташ и ако је трештен пијан, њега нити апсе, нити глобе? Што јес јес, ал то баш није право.

Тако је то, браћо. Чујте шта вам ја кажем, па упамтите добро, а сад да вам причам даље шта је било те зиме.

Зима је била баш опака. Да нисам зарађивао мало ја, мало Тима било би зло нашим родитељима. Понекад је и овако долазило па се баш нема. Али и у овој невољи нико није заборављао на депутирце, и сваки је тек у себе мислио: „да господа нису спирила онолике паре на шетње и провођења, ми се сад не би овако мучили. Но, вала, чекајте! Не ћете још за дуго тако терати.“ Стегоше још жешћи мразеви, у подруму се ракија мрзла.

Шољев ни по овој зими није седео са својом Маргитом; једнако је носио те продавао књиге по варошима и селима. Завију ноге кучинама, узму штап

у руке, па нек пуца дрво и камен, они иду, све једно је њима. Много су књига они онда распродали. И ми смо онда почешће читали. У њих су биле све ваљане књиге. Како су нас оне лепо поучавале! Сећам се у једној стајаше овако: „Народе, вели, до сад је било тако, да су на скупштини ишли онаки људи какве господа оће. Народ нити је слао, нити је могао да шаље своје заступнике на скупштону. Тамо су до сад господа жарила и палила; они су нама капу кројили, они су нама порезе и прирезе разрезивали. Па видите, браћо, до чега нас је дотерало тако газдовање господе? Ми смо се у дуг увалили, ми смо се са стоком испустили, почела је да нас бије свака рђа. Не треба да се сазива скупштина тек онако, од спрдње, не треба да се сазива скупштина за то, да гради таке законе, од којих господи и каишарима бива све лакше и лакше, а нама све црње и горе. До сад је тако бивало, али то, браћо, не ваља тако да буде, и то од сад не треба тако да буде. Сад народ оће да прати своје депутирце у скупштину. Скупштина може нама да донесе свако добро, да нас опрости од дугова, да укине ове силне чинове и званије, за што се ми огулисма плаћајући, а никакве вајде од њих немамо. Скупштина може да смањи порез, да нам да већу слободу и бољу срећу. То све може скупштина, и то баш треба да ради скупштина. Ако то не ради, она не држи закон. До сад су нас варали, да је посао скупштине само то, да пристаје на којекакве господске јудурме. Али ми од сад не ћемо више тако. Скупштина треба да се брине о нашим невољама, да се стара да нама буде лакше. Ето шта треба и шта од сад мора да ради скупштина. Али да би скупштина била така, треба

да дођу у скупштину ваљани и поштени људи. Нека иду макар и прости, али само нека су поштени људи, нека су људи, који ће да кресну свакоме у очи. Не треба тамо слати којекакве улизице, који само преклапљу за господом, а не веља слати ни такве шуше, које господа за час заварају и заћуткају. Упамтите ово: праћајте у скупштину људе који ће, ако господа стану врдати, умети да им покажу песницу, т. ј. да позову народ па нека им он пресуди.“

Тако смо ти много и много које чега научили из тих књижица.

У то време морао сам и ја много да се напатим и најадикујем. Добијем један пут писмо од брат Николе; он писаше да је већ постао наредник, па како ти се, мој брајко, он тим поносаше.

Овако нам је писао: „Љубазни мој оче и мајко! Ја сам фала богу жив и здрав и вама то исто желим. Ја овде живим лепо! моје ме старешине воле и награђују. Можда сте већ и чули шта се овде ради. Овамо се побунио народ. Нас су били пратили да умиримо побуну. Без престанка смо цели дан, од јутра па до мрака, тукли сељаке и друге раднике. Били смо их чим доватимо: и кундацима, и тесацима, и куршумима! (Ето чим се тај гад поноси!) Много смо помлатили тога гада. (Слушајте само! то он тако народ зове). Баш ће добро запамтити кад су се побунили. Таки смо ти ми војници... кад нам рекну „напред“, ми идемо, кад нам рекну удри, а ми бијемо. Ја бих одавно већ био официр да сам писмен. Но и овако баш не очајавам. Нека ми да бог здравље, дотераћу ја далеко. У здрављу, љубезни оче и мајко, поздравља вас срдечно ваш син Никола.“

Мајка се радовала Николином писму, а мене је

било стид да га покажем куму. Али није ми помогло, морао сам да га дам куму. Чуо он, да смо добили од Николе писмо, па је искао да га он сам прочита. Прочита он писмо па вели: „Ето ти момка, алал му вера; баш му нема пара! Е, гледај ти молим те каква је то уља и чапкун постало. Бре, да ми је дати ја судим, гаду ни један! Видиш, молим те, да му нареде његови ћорави овицири и ђенерали он би и на оца пуцао!“

„А гле, молим те“, рече Шовељ, „па ми нисмо ни читали у новинама, да су они тамо у вароши искасапили народ, дакле они то крију и таје, значи боје се. Али нема, нема више, силна господо, не ћете умирити буну; војника ми се баш сад слабо бојимо. Шта може да учини неколико иљада војника кад скочи сав народ као један човек? Само сад треба народ добро да се одупре и да се свуд побуни, па ћете ви видети вашег бога. Већ је почео парод да млати полицајце где год их увати; доста сте већ пиروвали и ждерали, сад ће и вама настати „црни петак“,

Шовељ је, богме, баш погодио. Нама је било суђено да видимо велика и славна дела. Свима нам се чисто некако предсказивало, да ће нешто ново наступити. И најгори сирома и јадник онда се некако разјуначи, подиже главу и слободно погледа на све око себе..... Глад је једнако беснила. Жалос је била погледати ссљаке, гола кожа и кости. Ударила је така сиротиња какве код нас никад није било. А наш крај рачунао се бајаги у богате крајеве. Знате ли да смо један другом отимали залобаје из уста?! Сиротиња је чепркала снег, па је отуд копала свакојако корење, да се камен зарани. Леб смо месили

све од брезове коре. Калуђере онда нигде ниси могао видети, бојали су се, лонције, да их народ не помлати.

И тако ти је код нас било када се обзнани народу да бира депутирце. Чиновници једнако су крили од народа ту обзнану, док тек један пут чусмо, да ће се кроз недељу дана објавити о томе свом народу. Говорило са, да ће се те објаве по црквама читати, и говорили су, да ће нас после позвати у варош, да изберемо депутирце и да им кажемо наше тужбе и жалбе на господу и калуђере, и све лепо да их упутимо, како ће нас заступати у скупштини и шта ће тражити да нам се олакша. Па после, да се у скупштини онако по души пресуди ко има право, ми или господа. Лепо — чекамо ти ми. Онда ти ми тек чусмо и научисмо, да су нас господа још одавно требала питати шта раде, а не да терају онако насумце.

У почетку великога поста Шовељ мал' што није главом платио. Тек се он беше вратио са далеког пута, па сео тако те нам показује нове књиге, кад од један пут у нашу мејану бануше господа, а за њима жандари, па ти ома они седоше уз Шовеља и веле му: „Какве су то у тебе књиге, голубе? дај дер да их видимо“. Па му стадоше преметати по котарици, преврћу, премећу, боже. Од један пут један тек погледа на једну књигу, па кад викну на Шовеља: „Ах, гаду и бунтовниче! А на што мириши ова књига, ова ви'ш? Мирише на батине и робију! За ову књигу треба тебе испребијати као мачку. Разумеш ли? Еј ти усијана главо.“ Па онда окупи још жешће да га грди: бунтовник си, па такав си, па овакав си; е начини га горег од пачавре,

После му опет поче преметати по котарици. Ми смо знали да Шовељ има књига које су господи трн у оку, па смо се били и ушлашили, пропашће Шовељ. Но то не би тако. Господа седоше да једу, па позваше и жандарског овицира. „Ајте, господине — веле му, — појешћемо све, па ћете се после кајати“! Овицир ману књиге, припрети Шовељу, па оде да крвља, а Шовељ запни-стружи. Господа су тог дана код нас до мркле ноћи пиrowала. Просјаци су све вече стајали уз прозор и просили бога ради. А господа баш ти то и не чују, иде ти код њих граја: о, смеју се, о, отварају боцу за боцом, наливају један другом, нукају се и говоре којекакве безобразлуке и лудорије, као да су манити.

Кад се господа очистише, дође нам Шовељ с Маргитом. „Ала сте ме баш престравили“, вели њему кум — „а како ти, Шовеље, по богу, довека живиш у том страу? Е, ја бих погинуо, да сам на твојем месту? умрљо бих од стра лепо“.... Шовељ се тек осмева, а ми сви гледамо на њега, па се дивимо његовом јунаштву: „како то он цео век свој у том страу проводи“.

— „А у тебе мора да је ма шта било у котарици?“ пита кум Шовеља.

„Те још како је било, ево, гле, најте да видите! и Шовељ извуче новине па их простре по столу. Ми тврдо закључамо врата, па станемо читати! имали смо, вала, шта и да читамо; до поноћи смо тако преседили са Шовељом. У новинама се писало како господа једнако каишаре и отежу да се не састане скупштина, како гледају да тамо протуре своје људе. „Наше земље не смеју се теретити дацијама, на нас ударити порез — није по закону,“ тако су гово-

рила господу. „Не ћемо ми да плаћамо порезе. Пека остане све како је било пре! Ми нисмо никад ништа плаћали, па што да плаћамо баш сад. Нек узимају од гејачина....“

Е, што су ти та наша господу била несретна, то није било у свету. Да ли и ваша господу нису овака као и код нас? Да ли и они све терете боће да навале на вашу грбачу, а они да се проводе? Да ли вас сад не гуле и гњаве? Промислите добро о овим стварима.

То се већ зна, народ је свуда хтео да се бирају депутирци, а господу су се устезала. У господе је била војска и сила, па су они претили народу солдатурама. У вароши Ренсу много су радника онда потукла господу. Радници из Ренса писали су својој браћи по другим варошима и молили их за помоћ. Ту ти радници из Анжера и из Нанта отпишу својој пострадалој браћи: „Чули смо како се проливала крв у вашој вароши: чули смо како су господу с вама поступила: чули смо како господу не дају народу да бира своје људе у депутирце, те да они расправе на скупштини све како је право и добро. С тога смо се и ми решили да устанемо на наше крвопије и убилце, на ту господу. Не ћемо их жалити. Палићемо и рушићемо, помлатићемо их све ка' пашчад. Попитаћемо се за крв и сузе сељачке, које народ због њих пролева! Њине сузе треба да сперу ову крв, што су је они просули, убијајући сиротињу!....“

А жене из тих вароши писале су овако: „Ми немамо мушке снаге, ми смо слабе жене, али опет ми не можемо скрстити руке, па седити кад се наши мужеви и браћа стану крвавити с безбожном

господом. Ми ћемо се доватити оних послова које моглемо радити. Носићемо вам џебану, неговаћемо рањенике. Док у нама ускуцају жива срца, до последње капље крви, не ћемо оставити наше мужеве, нашу браћу, наше очеве и синове. Ми нисмо бело-руке и нежне, као наше богате госпође, ми смо јадне измучене раднице. Наше су руке испуцане, ми смо каљаве, ружне и грубе, али и нас боле срце за нашим породом. Господа мисле испод ових жалосних рита не куца срце, које уме љубити. Они мисле, нама не пишти душа кад они, обесни и жедни крви, убијају све што нам је драго и мило у овом чемерном животу. Не, не бојте се, браћо. Куд год пођете, за вама ће ићи ваше слабе жене, да вам се нађу у тешким часовима. Кога ви страдалници имате другога на овом пребелом свету, кога душа за вама боле, до нас? И ми ћемо с вама. Ако је суђено изгинућемо заједно.“

„Ево жена јунака,, повика кум, „еј, јуначке кћери, име вам довек светло било. Но чекајте и на нас ће доћи ред. И ми ћемо тако учинити. Не ћемо жалити да положимо главу за браћу!“ Душе ми, све смо плакали читајући оне жалосне новине, где је народ кукао као сиња кукавица. „Е сад не би сметало господи да се мало забрину и за своју главу“, рече Шовељ. „Не бива то често, да жене своје мужеве, браћу, очеве и синове на војску испраћају, па и саме с њима иду! А кад већ тако буде, онда, душе ми, тешко оном на кога се тај народ диже. Изгинуће, живота ми, као пилад“.

„Упамтите моју реч.“

Ш

Не прође недеља дана, а глас се разнесе, да су свуда по црквама на вратима прилепљене објаве, у којима се позивао народ да бира депутирце. Тамо се говорило, да цар наређује да се свуд изберу депутирци, па да иду њему у столицу, те да се договоре, како ће олакшати народу. Овако се говорило у објави: „Свака општина нека избере своје поверенике — а на сто пореских глава да се бира по један повереник — ти повереници после да се скупе код среске куће, па ту нека изберу депутирце, који ће ићи баш у скупштину. То се с тога мора тако радити, што би друкчије требало сви да иду у скупштину, а то би било страшно много, не би се могло. Тим главним депутирцима и треба казати све шта ће и како ћа да траже за народ.“ Тако је то, тако је требало учинити још одавна.

Е, сад је требало бирати добре и поштене људе, људе, које познајемо, који су из нашега места. Та посланици треба да заступају оне, који су их изабрали. Ево, на прилику, изберемо ми нашега брата сељака; сад ако је он само поштен и отресит човек, он ће умети да нам извојује наше право и да га брани; али ако је посланик улизица и мућурла, онда нема ништа, само ће нам начинити још већу несрећу.

Кад смо прочитали ове објаве, наше радости нигде није било. Ама до последњег часа све нисмо веровали; али, вала, много су нас и лагали, па нам је, богме, било добро и не веровати.

Један пут радимо ми тако у ковачници а и кум је био с нама. Од један пут тек ето ти најодабранијих људи из нашега села, дођоше пред ковачницу.

Сви се они поздравише лепо с кумом, па му онда веле: „Сад само за тобом чекамо.“ „А каква то посла имамо?“ пита их кум. „Ајде мало уђите у ковачницу, видите како је на пољу каљаво!“ „Ама, брат Лерове, ето каква су посла“, поче наш комшија Кошаров, корачајући преко прага, а главу сави да не удари у низак горњи праг. „Ти знаш да нама треба бирати поверенике. Код нас има двеста пореских глава, те тако ће нам требати да изберемо два повереника. Једнога већ знамо, то си ти, брате, али другога не можемо никако да намеримо.“ „Ама зар ви оћете мене да изберете?“ упита зачуђено кум, а из очију му је вирило, да се радује што њега бирају. „Баш, вала, тебе!“ веле му сељаци. „Но кога ћемо другог? — то никако не можемо да се погодимо.“

— „Ал', чудо му, што се чваримо овде у ковачници? Ајдемо да попијемо по што год, па ћемо се већ наредити као људи. Ајдете за мном“, рече кум, па поведе госте у мејану. Позову ти и мене Кум нареди те се донесе вино и мезе, те се ту добро приватимо, па се почне реч и о послу.

„Што? ја ето поћићу вам као повереник; богме свима нам је дужност да помогнемо један другоме“ — рече кум. „Но да вам, браћо, још напред кажем: ако не изберете за другог повереника Шовеља, ја се не ћу примити дужности!“ — „Јао, зар Шовеља?! онога безбожника?!“ продера се један гост, па скочи са свога места, као да га бес царну. А богме и други, видило се, да се мало збунеше; погледали су један другог и ћутали.

Е, шта је вама, браћо?“ поче кум, „каква сте ви посла дошли да послујете? Да ли вам је сад стало да се о богу свађате, или сте ради да се опростимо

чиновника, госпoде и каишара, што нам крв попише. Каква сте посла, опет велим, дошли да послујете? о чему да се саветујете? Ја мислим о депутирцима. Па онда о њима и да диванимо, а што ми ту сад мешате попове и веру? Ето, ја сам да рекнемо човек при свести, и не можеш ме баш лако преплашити, али то, браћо, није доста! Ја знам по мало читати, и то вам је све. Ајде да рекнемо ја бих знао и то, где треба подвикнути, могао бих баш и да подвикнем, имем добро грло, но тамо виком и дреком слабо ћемо што добити. Ја могу ако оћеш и медведа надрирати, али то опет не ће вредити ништа. Тамо треба, браћо, беседе да се говоре, да се дивани са ученим људима, са парагравлијама, мој брајко, који кад стану да ти клепећу њине параграве, а теби памет стане. Мене би они, браћо, својим књигама и „мудростима“ дотерали, па ја не бих умео писнути. А ако нас господа, богме, још сад преваре, онда бог да нас прости. Узмите се добро на ум, браћо, видите какав је посао. Сад ваљда знате за што треба да иде Шовељ? Он може свакога чиновника надговорити и надмудрити; море, он њих може жедне преко воде превести . . . Рекну л' они њему реч, он ће њима три. Њега не могу преварити.“

„Оно, да је тако, тако је“, рече један саљак, „ал' опет станте, да се мало промислимо.“ — „Ама чекајте да ја све кажем! . . .“ привати кум. „Видите, кад устане когод од наших људи, па почне говорити како ваља, мени је лако онда и сам да устанем, па да му помажем, а сам не ћу умети, па то вам је. Напред вам велим, не могу сам узети тај посао на своја плећа. Верујте ми, у свој нашој околини нема згоднијег човека од Шовеља. Све господске заврзламе

зна он, као што ти знаш твојих пет прстију. Све законе, и уставе, и наредбе, све је то прочитао и упамтио. Кад по некад почне говорити као да из књиге чита. А како не ће? кад већ двадесет година вуче и продаје књиге. Ви мислите он само блене кад иде те продаје књиге? Разгледа поља и ђуприје? И то он гледа, али он много и чита, па после мисли о оном што је прочитао. Право да вам кажем, ако сте паметни, ако сте ради да се избавите од господе, од великих дација и приреза и од сваке муке, а ви бирајте Шовеља. Ако не ћете њега, не бирајте ни мене. То вам кажем, па сад гледајте.“

Гости су се чешали иза врата. „Но да ли би њега тамо примили . . . ?“ упита Кошаров. — „А да како?“ одговори му кум. „У објави стоји, да се може избрати сваки, само да није млађи од 25 година и да плаћа порезу. Шовељ је давно и давно прекардашио двадесет пету годину, а порезе ако не плаћа више од нас, не плаћа ни мање. Шта ту треба ваздан угађати и нагађати? бирајте Шовеља, па крај! А знајте, нико вас не ће онако бранити и заштићавати као он. Не знам ја њега од јуче, већ су ово, болан, толике године Чујеш Катарина! дајде нам још мало вина.“ — „Вала, тако и да чинимо“, рече наш комшија. „Кад нема другога, да бирамо Шовеља.“

Ту су још попили по мало вина и онда се изљубе са кумом, и тако се ту сврши. Уговоре да се још скупе у недељу, те да дођу и они сељаци, који ту нису били. Шовељ онда није био код куће, био је на путу, но кум се надао, да ће и он већ скоро доћи.

У недељу ја подраним с оцем у варош. Сунце се тек рађало, а јутро је било мирно и свеже; видело се, да ће бити леп дан Отац се све нешто

побојавао, па ме једнако учи: „ти се, Мишо, причувај тамо у вароши, немој излетати пред сваким. Слушај мене, па те не ће заболети глава. Добро је причувати се, видиш како је сад мутно време . . .“ А ја онда, као за чудо, од ничега нисам зазирао! Али онда сам и био у најбољем добу. Беше ми тек осамнајест година, био зам здрав, крупан, јак и силовит, чини ми се за голу би сабљу уватио. Па од чега ја да се бојим? Ја сам био обукао празнично руво, па се дотерао, боже, ка' да ћу у сватове. Али што да вам кријем? баш сам и волео да се дотерам и угодим, па да се, богме, и с девојкама посмејем и прошалим. Но ја мислим, браћо, да то баш и није тако велики грех. —

Тога дана кренуло се све наше село. Ми прођосмо поред кумове мејане, па видесмо кроз прозор где кум с Валешом узео да се мало привате. Једу и пију вино, види се и они се спремају за варош. Кум нас викну те и нас почасте вином. „Испијте, браћо, за здравље народа!“ рече нам кум. Исписмо ми. „Е, сад испијте и за здравље цара“, понуди нас кум опет. Онда се по селу једнако пило у здравље цара, онда се цар поштовао као бог, сви су мислили да је његова једина брига, да народу буде добро. Тако су онда мислили многи у нашем селу, али су се грдно преварили. Доцније су увидели, да цар није бог, већ да је и он грешан човек, као и сви други људи, још, богме, он је био много грешнији но ми прости људи, јер је све гледао да угоди господи и чиновницима, а за сељаке није ни брао бригу, још их је с господом заједно жестоко гулио и глобио.

Мало доцније ето ти стигоше сви наши сељаци. Деду Лећумова доведоше под руку. Било је старцу

равно стотину лета, био је слеп и сасвим изнемогао, па је и он пошао на изборе. „Давно ли ја живим, давно и много сам мука видео у мом веку, ал' опет, све ће прећи само кад доживех овај славни дан, кад народ устаје да тражи своја права.“ Тако је слабим гласом говорио наш слепи деда.

— „Тако је, тако, дедо,“ викну му кум на уво, „кад човек почне жети он заборавља и на кишу, која га је тукла, и на блато, по коме је глибао док је сејао шеницу“

Накупи се ту још много народа, те онда у гомилама кренусмо се у варош. Свуда се орила свирка, ударали су у звона, а путањама је врвио народ из села у варош. Разлегала се вика, песме и смеј. Никад, ваљда, веселијег данка нисмо имали. Дођемо до вароши, а оно преко Ћуприје куља народ као војска. Морали смо да причекамо док се мало отаља налога. Стигосмо најпосле у варош, света је било тма божија, мислиш земљи је тешко под њим, баш као што се оно у песми пева:

Да из неба росна киша падне,
Нигде не би на земљицу пала,
Већ на коња или на јунака.

Гурао се свет, боже! . . мислиш подавиће се. Да бог поможе куму, он нас одведе код неког његовог познаника у мејану. Ту ми поседисмо и одморисмо се, па се после дигнемо на биралиште, а биралиште је било код среске куће у авлији. Дођемо ми тамо и тек од један пут чусмо познати глас Маргите Шовељеве, где виче по улицама и продаје књиге. Кум ме прати да разберем код ње где је Шовељ.

Маргита беше у празничном руву, а мене једва познаде! . . . Много ми се онда допаде. Њено, од

сунца преплануло лице беше се зајанарило од врућине, густа црна коса разбарушена, а очи јој блистају као две звезде. Кремен девојче била је та Маргита.

„Еј, како ћеш по овој врућини цео дан? видиш и сад си већ пала од умора“, велим јој ја. — „Не марим ја, богати, данас је леп дан“, вели мени девојче. „Треба да растурићу данас што више књига, нека се наши сељаци већ један пут опамете. Не треба ни они довек да остану незналице, те да их довек други вара! Од синоћ једнако с оцем носимо овуд књиге. Јуче у јутру имали смо преко 600 комада књига, а сад немамо још ни пуну стотину, све смо продали; али погледај каква ми је сукња од трчања.“ Тако ми је говорила Маргита, прекрећући се с ноге на ногу од умора, а руком ми показиваше своју каљаву и окрзану аљину. Шовељ није ту био, носио је по вароши те продавао књиге. Јес, браћо! Тај Шовељ и његова Маргита много су добра учинили народу. Он је мудрост и памет носио у својој котарици. Двадесет и пет година радио је он тако, да мало освети и пробуди народ и сиротињу. Да боги да се иљадили таки људи.

Вратим се ја у судницу куму. Беше дошао ред и на наше бираче да бирају. Само се тек чуло како они један за другим гласају: „Иван Леров, Шовељ! — Шовељ, Иван Леров!“

Ето ти дође и сам Шовељ на биралиште и како се зачуди, кад чу да њега бирају наши сељаци! „То, Иване, мора да је твоје масло“, вели он куму. „Ђути, па гледај посла“, вели њему кум, па му намигну. Кад се сврши избор ми се сви кренусмо из суднице. Тај дан баш смо били весели. Добро смо, богме, онда и вина потегли, али, вала, били смо и без вина весели.

Доцне у вече втати се и Шовељ и донесе нам много новина. „Нешто су господа сад страшно лепо запева“ла“, рече кум, гледећи у новине. „Знали смо ми то још напред“, вели Шовељ, „виде они да ће народ да преовлада, па сад почели се улагивати пред народом, боје се да им он не отплати за све. Само сад треба се добро узети на ум, па да господа после и изврше оно што сад говоре. Треба сад народ све да узме у своје руке, па да га не варају више господа шареним лажима, као малу децу. Треба се сад чувати, да нам опет какав ђаво не узјаши на врат, те ћемо после кукати црнога Маринка.

IV

Тако су ти се свршили ти избори, но ја, браћо, заборавих казати вам, шта су радила господа, да нас смету те да не изберемо ове људе, које смо ми хтели и који су за нас били добри. Ето, да вам то испричам баш сад.

Чим изађоше објаве, да треба бирати депутирце, одма позваше у суд нашега кмета и још неколико отменијих људи. Ту ти њих капетан почне наговарати да бирају Робена, а ја сам пре већ причао какав је то гад био тај Робен. То је био каишар и улизица господска, па с тога су они њега и хтели да изберу. Вели капетан нашем кмету и другим сељацима: „Ево, браћо, бирајте тога човека, што вам ја кажем, њега и они горе бегенишу, баш ће и самом господару бити мило, ако њега изберете, а већ кога господар милује, ви знате да му ружно није. Ето, покажите се сад да сте верни династији и нашем господару, немојте

бирати којекакве усијане главе, те да вас осрамоте у скупштини пред нашим владатељем; те ће после господар помислити, да сте и ви сами бунтовници, и биће му, душе ми, до бога жао! не ће вам никад то моћи да опрости. Испашћете из његове милости, па вам после није вајде ни што сте живи, кад вас господар омрзне.“ Тако њима вели капетан.

Са кметом је био позван и кум, јер и њега су у селу чествовали, а капетан је хтео да најпре улови најотменије људе. Кад кум чу шта капетан говори, а он њему каже: „Господине и брате, и ако смо ми сељаци, ми знамо, шта смрди а шта мирише. Што сте ви ту нас дозвали, да нас ви учите кога ћемо бирати, као да сте ми ви један паметнији но ми сви? Нико не зна боље од нас шта нама треба, па кад је тако, ми ћемо изабрати и депутирца какав нама устреба. Ако је то господарева воља, да најпре распише, да сваки бира за депутирца онога кога сам оће и за кога мисли да је добар, а после да потпушта своје чиновнике, да нам они заповедају и наређују кога ћемо изабрати; ако је то, велим, господарева воља, а ви, господине, лепо поздравите нашега господара, да ми не ћемо више да се играмо жмурке. Што нас онда пита, кад опет ради онако како он оће? Као да смо ми обесни, да остављамо наш посао, па да се ломимо и трошимо по вароши, а опет да се шаље у депутирце онај кога власт оће и који власт слуша, а не људи, које оће народ и који би за народ што год испословала! . . . Кад је тако, ето вам, па бирајте кога год оћете; ја и наше село нити ћемо бирати депутирце, нити оћемо да знамо за сву ту комендију.“ Тако кум очита капетану, па се онда окрене нашим сељацима, те им рекне, „ајдемо те, браћо, кући, шта

ћеме овде? Видите ли, да ова господа с нама неку комендију проведе?“

Кад ти то, мој брајко, чу капетан, он се нађе у небраном грожђу, али опет је мислио: дај ја да подвикнем овоме, па ће се он уплашити. Те ти он кума за раме, па му почне викати: „Тако ли ти умеш да грдиш нашега владатеља, а? (Већ наша господа ништа друго нису ни знала, но како ко њима подвикне, они се одма деру: цсовао си господара.) Е, чекај, научићу ја тебе памети, дотераћу те је где змија свеца слави, да ти покажем како се грде господар и чиновници. Ви сте људи чули, како је овај бунтовник цсовао господара, ви ћете морати сведочити, а ја ћу њега сад узети на протокол.

Јао, мој брате! кад ти то чу кум, па кад ти се он развика: „Не ћеш, господине, куд си наумио, не — то ти Иван стоји добар да је већ крај твоме шаовању.“ Кум се у страшној љутини пљесну по грудима. Мислиш ти, не знамо ми ваше шеретлуке, мислиш ти, не знамо ми, како нам ти по закону не смеш наметати кога ћемо бирати у депутирце (а у закону је истина тако стајало, да ће се онај чиновник истерати из службе, који подговара људе да бирају депутирце које власт оће), мислиш ти, не знамо ми, колико сте ви људи тако упропастили, вичући на њих да су бунтовници: па велиш и с нама ћеш тако, и нас ћеш тако упропастити! Не бојимо се ми више ни ваших апсана, ни ваших батина. Ако ви имате апсане, имамо и ми подруме, а свака батина, господине, упамти, има два краја. Крстићеш се ти од мене и левом и десном; за врат ћемо ми тебе, господине, па пред закон, да ти покажемо како се врши правда.“ Кум љутито отвори врата па изађе, а за њим изађу

и други сељаци; само један оста код капетане. С тим човеком после нико није хтео проговорити у нашем селу. Прође он тако, па назове бога, а сељаци само се искашљу па пљуну, а њега не ће ни да погледе.

Кад је капетан видео, да ту нема шале, онда је он богме прогутао кашу, коју је сам забркао; како је дроблио нека онако и покуса. Но њему опет није дао ђаво да седи с миром, но после 2—3 дана дозове друге људе из нашега села, па их почне наговарати, да покупе потписе, па да туже и кмета и кума, како су они, као бајаги, псовали господара и бунили народ. Још их он стане опет наговарати да бирају Робена. Бирајте ви њега, вели, у инат Ивану и кмету, па ћу ја вашој општини увек бити на руци. Ви се парничите око неке шуме са Црквенчанима, па ћу ја радити, да ту парницу ви добијете; само ви бирајте Робена. А вама баш, што сте сад овде код мене, учинићу што ником учинио нисам, само да ме сад послушате за ово што вам говорим за нашега кмета и Ивана. Теби, Павле, треба грађе, да подижеш некакав кош? Ево, ја ћу ти забадава дати да осечеш из општинске шуме. Ти, Симо, каниш градити воденицу на реци, па ти не дају с тога, што ће због твоје бране топити вода неке општинске ливаде. Учини ми ти то, што ја говорим, па ћу ја то теби испословати, да градиш воденицу, сутра ако оћеш.“ Тако је капетан свима од реда по нешто обећао.

Ту међу сељацима треврио се и један живи обе-шењак, неки Теовило, па ти он стане намештати капетану: „све лепо ви то нама говорите, господине, и вала вам као оцу, но знате, ми би ка' ради да нам ви дате неку цигурацију, да ћемо после ми све то добити што нам ви обећасте. Ми вас знамо и чествујемо,

госпедине, али тек је ка' за нас некако боље да нас опет како тако оцигурате једном артигицм, а и ми вама можемо дати црно на бело; па баш нек се зна да смо своји људи.

Осврни, обрни, ту ти они лепо обрлате капетана те им он баш својеручно напише шта ће им дати, ако, како год, спетљају Ивана Лорова, кмета и још неке људе и ако израде да се избере Робен. Они опет са своје стране морали су дати капетану обвезу, да ће они то баш и учинити. Обадве је признанице писао сам капетан, јер није хтео да за то знају млађи. Кад су већ признанице биле готове, а Теовил узме те их добро разгледа, па вели капетану: „Ама, господине, дед ударите ви овде још један печат, те нака буде тврђи пазар.“ Капетан је сам био науман, да замоли сељаке, да о том ником не говоре, кад га Теовило тек пресрете: „господине, ми вас чествујемо и у руку љубимо, но ја би ве опет молио да ово што оде урадимо остане само међу нама; знате, рекли би нам: продали сте село; а ми ћемо већ све крити, као змија ноге.“ Капетан још њих поопштри, да то у тајности чувају и да раде што су обећали, па се они онда дигну те оду. Теовило чим стигне у село нађе Шовеља, те му све исприча како је било, да му капетанову признаницу и каже му, да све то напише и испрати у какве ваљане новине, те нека свет види како чиновници продају и арају општинска добра за своје ћевове. Тако ти наши сељаци начинише од капетана триста чуда. Неколико се пута после о том спомињало у новинама. Кад то видеше друга села, онда напишу, како је и код њих власт радала, да се изберу за депутирце којекакви каишари и улизице, па е тога баш

нигде не изабраше људе које су хтела господа. Ето какве смо ми муке имали док смо љокнули господу, да се не мешају у наше послове.

После Васкрса скупе се наши замењеници у околну варош Ликсеј. И кум и Шовељ отишли су тамо и само су се недељом враћали кућама, да се преобуку. Тако је то трајало читаве три недеље. Замењеници једнако су се саветовали о каквим народним невољама треба говорити у скупштини и шта да се тражи за народ. У нас у мејани по цео су дан о томе диванили и договарали се. Говорили су о солдачини, и о порези и о свему.

Ја и Валеша као и пре радили смо у ковачници, поткивали смо коње и окивали кола. По некад сам се и ја с Валешом препирао. Он никако није могао веровати да би нама без господе и попова било много боље, он је све држао да ће свет пропасти, ако нестане тих дембела. Ја сам се упињао из петних жила да му докажем, да та господа само смећу и глобе народ. Валеша је добродушан човек, па ме је било жао да га гледам како се вара и како њега варају. Но он баш није толико ни цркавао за наше ствари: он је гледао само да увати што више сеница и дроздова, а мени, богме, није било до сеница, но до људи.

Тако ти је код нас све ишло!

Нама се била навадила долазити баба Лећумова са својом ћерком. Дођем ја од кума нашој кући, а они већ седе тамо па преду и разговарају се. Њеној кћери било је име Ана. Девојка је била добра и здрава, румениле су јој се јагодице као крв. Она је почешће тако на ме погледала и осмејкивала се, а ја, као момче, подмигнем јој мало, просмејемо се.

и прошалимо. Један пут тек мени вели мајка. „Иди, бољан, те поседи мало код Лећумови, они вечерас ложе прело“. — „Шта ћу тамо?“ пита м ја. „Шта ћеш?.. иди па ћеш видети“... вели ми мајка — „Лећумови су богати људи, није згорег да се с њима опријатељимо“, тако ми говораше отац. — „Њина је Анка прва девојка у нашем селу“... „Она је добра девојка“ велим ја „ал ја нисам момак за женидбу. Скоро ће ме и у војску отерати...“

„Опет ти иди њима, не смета то теби ништа да одеш“, вели ми мајка. Немам куд, дигнем се једне недеље те одем. Изиграли смо, изиграли тај дан, да већ не може бити жешће. Е, мислим ја, док чује мајка баш ће се обрадовати. Лећумови су ме једнако нукали и гостили. Пили смо и јели као на слави. Кад смо се већ били изморили играјући, разиђемо се. Ја изађем на улицу па се упутим кући. Ишао сам кроз шуму. Истина, још није било лето, али је у шуми било баш пријатно и лепо. Дрва и трава тек су почели да се зелене, а ваздух је био свеж и мирисан.

Изађем тако ја из шуме на велики друм и погледам — видим иде девојче сво у прабини, а на леђима вуче велику котарицу. Сва се јадница погрбила под теретом, али тек носи, иде. Да није ово Маргита, помислим ја, нођем ближе, кад оно истина она. Јес, то је њено преплануло лице, њена разбарушена косица и њене светле очи. — „А, то си ти, Мишо“! викну она кад ме опази. Где си био? „Био сам код Лећумови у гостима“... велим јој ја. „А ја сам, богме, ово дана многа места обиграла. Књиге пролазе добро. Пре три дана била сам и у Ликсеју“... — „Море ти као да си од гвожђа“; велим јој ја. — „Није, Мишо, не бој се, ни сам од гвожђа... Видиш већ

сам се мало и заморила. Дед' да мало овде оданемо". Она седе на траву и наслони леђа на плот. „Ала, ти се баш мучиш, Маргито! вере ми, баш радиш сирота. Много више издиреш но ми," велим јој ја. „Али бар и ствар напредује", вели ми она, „па и не марим што се мучим. Сељаци већ су очупали нешто мало од го-споде, сад ће бити и више, свима радницима и му-ченицима биће лакше, па кад и ја у томе помажем народу, по колико могу, онда не марим од умора... Народу треба правде, Мишо, треба свако да живи од својега рада, а не да сељаци издиру за све, порез треба да се на свакога по имању разреже, а већ што је најглавније, да се народ једанпут очупа од сиротиње и да буде слободан. Ми у тој борби, Мишо, треба да помажемо народу, да будемо с њим!...."

Погледам ја на Маргиту, па тек мислим: „Ето што су ти људи и поштене душе. Они се не брину само за своју торбу, но раде за сву сиротињу, оће да целом народу буде добро". „Сад сам ти ја, Мишо, у великом послу, отац сад нема кад да ради овај посао, па ја сама морам да стигнем свуд. Кад смо већ предузели на се такав посао, онда, богме, треба и да га радимо како ваља. Треба да људи све знају шта се ради о њиној кожи, треба, боме, да се уче и науче... Разумеш ли, Мишо?" Разумем, разумем, Маргито моја, и ти ћеш бити самати отац, и сад кад говориш као да њега слушам"....

У пољу беше почео да се вата сумрак. Маргита ућута и погледа на пут. Ја упрех очи у њу. Учини ми се онда да је нешто особито лепа. „Која ти је година, Маргито?" упитам је ја. — „Скоро ћу напу-нити шестнајесту", одговори ми она. „А која је теби?" — „Осамнајеста!" — „Видиш како си крупан и здрав.

Но већ је време да итам кући,“ рече Маргита и скочи са земље. „Помози ми, Мишо!...“ Ја јој подигох котарицу на леђа. „Теби је тешко, Маргито!“ велим јој ја. — „Е, тешко! није ми тешко, само нека народ отуд имадне вајде. А вајде ће бити. Ваља да си чуо, Мишо, како су у Ликсеј-у господа и калуђери касапили раднике.... Ал’ и себи су отпевали „сјати боже“. Тако и треба тим готованима. Сад је већ сав народ казао депутирцима своје нужде и невоље. Тако, сад ће и цар чути шта нам треба, па већ после видићемо чија ће бити старија. Народ не ће дати да се вређају његови депутирци, чуваће их ка’ своје очи у глави“.... Тако разговарајући се дођосмо до нашега села.

Кад сам дошао кући мајка ми лепо изађе на врх главе својим запиткивањем. „Шта је ново?“ — пита ме. „Нема ништа!“ — велим ја. — „Шта су ти рекли Леђумови при растанку?“ — „Ја сам опако отишао, ни сам се ја ту с њима заносио!“ — „Ти се с њима ниси поздравио при растанку?!“ — „Нисам“ — велим. Ту се мајка осу на ме, грдила ме и грдила, боже, да већ не може бити горе... Једнако је прерачунавала колико је имање Леђумови: „Ето имају толике грдне њиве и ливаде, па конопљак им је толики, па имају толико крава, па шта га је у њих оваца, а он не ће да узме њину кћер; напео нос, ка’ да не зна да је гоља!“ Тако је мајка једнако богорадила. — „Да се није слизао с каквом другом?... Какав је и то ће учинити“. Баш ми је било досадно да слушам ту грдњу, па се дигнем те одем да спавам. Но сан ми се нешто одби. Било ми је жао што ме је мајка напала за ништа. Приговара ми за конопљаке и њиве, ка’ да ћу ја с конопљаком век ве-

ковати, а не са женом. Но нека је нека грди. Због ње ја, вала, за цело не ћу оставити кућу.

У јутру идем ја у ковачницу и гледам, из ковачнице се вије бео дим. Добро је, мислим у себи, Валеша већ ради. Прођем поред Шовељеве баште, и чујем да неко ради у њој, провирим кроз плот, кад оно Маргита окопава кромпир. Маје мотиком, боже, као какав јунак. Милина је било погледати је како ради. Ето она нема ни ливаде, ни конопљака, помислим ја, али она има јуначко срце и мудру главу — така жена да је мени... с њом бих ја стекао усред пустиње. Од тога доба све сам се чешће и чешће сећао Маргите. Никако је нисам сметао с ума, па то ти је. Само нисам био момче да њу запросим. Ја сам вам, браћо, чиними се, причао, како су у нашем селу сви на Шовеља попречно гледали, а верујте ми низашто. Шовељ је веровао другу веру, друкчије се богу молио, и за то су се косили на њега наши сељаци. Зар то није залудница?! Богу нека се моли како ко зна и уме, само човек треба да живи по правди и да не чини другима зла. Ко тако узради, он се слободно може надати добру, па макар каква била његова вера... Но код нас онда нису тако мислили. А како ли је код вас? Кад какав каишар учини цркви какав прилог, јал купи звоно, или друго што, ома ти је он поштен човек. Праведан је човек, веле, не заборавља на бога!... Праведан је, узми што не ћеш! Кад се рачуна с радницима, који, сироти, по вас дуги дан диринце, да им све очи искачу, он ће им закинути пару, ма се на кози орало; откида од људи, откида од деце, бешчасти жене и девојке, продаје људима кровове над главом, а после се укурдуљи, па иде те дели црквама, а попови му пишу по новинама како

је побожан и праведан човек. Цаба му така правда. Таки људи заслужују камен у главу, а не благослов. Згулити са сиротиње па се после разметати, то сваки уме. Не могу поповске и калуђерске молитве да сперу с њега сиротињске сузе и крв; то је све за бадава. Боље је не граби ти од сиротиње, не цвељај сироте и удовице никако, не разоравај туђе куће; а не по-најпре отмеш сиротињи све, па после дај, као бајаги, да јој чиниш милостињу. Знам ја шта говорим, моју реч да упамтите добро.

Један пут радимо тако у ковачници, а Валеша из далека угледао Маргиту где иде, па ми вели: „гледај количко је девојче, а каке терете вуче, и матор би имао посла. Чудо, вере ми, чисто ме стра да је погледам под оним теретом; био снег, била киша, био мраз, а она иде ли иде, једнако вуче своје књиге по белом свету. Као да је сам ђаво у тим Шовељевима, те их једнако подбада да разносе по свету оне безбожничке књиге. Вере ми! У тим књигама ништа друго и нема, но се само казује народу, како га чиновници гуле, и подбадају се људи да устану на господу и власт. Давно бих ја тим Шовељима намакао штрањку на врат.“ — „Е, већ доста, Валеша,“ реком му ја, „још би им и штрањку на врат желио, што си тако пакосан, болан брајко? и то су људи као и ми.“ — „Као и ми?“ поче викати Валеша, „бог с тобом, Мишо, прођи се ти њих; зар не видиш да ће они истерати некога ђавола; видиш ли како једнако муте. Не знам шта је и томе нашем газди те их пушта да долазе у нашу кућу? А наше будале изабрали га још за депутирца; баш су се огрешили, Мишо.“ И ту ти Валеша опучи сипати којекакве лудорије и глупости да нисам могао више слушати, но

затворим уши. Но за Валешу бар се већ знало да је сметењак и недоношче, али ево муке где су и многи наши, као бајаги отменији људи тако мислили о Шовељу. Не би ми дали нигде станка да сам се оженио Маргитом; бапске сплетке одагнале би ме у свет.

Другог дана одем ја у ковачницу, и ту чујем да су сељаци већ написали своје жалбе у вароши и сви се редом испотписивали. Око подне дође Маргита те донесе да јој надимо мотику. Валеша љутито погледа на мотику па вели: „Сва се заврнула и искрзала, а и држаљица остала као патрљак; у јутру, не може пре бити готова“.... — „А мени би баш требала довече“, вели Маргита. — „Дај дер је мени, Маргито! Начинићемо, до мрака ће бити готова, Маргитице! не брини се.“ И ту јој ја начиним мотику, као да је сад из дућана, па онда одем колару те јој он начини лепу држаљицу. У вече, кад остависмо посао, однесем Маргити мотику и нађем је пред кућом где чисти кромпир. Је ли добро? питам је ја, а дадо јој мотику. А мотика се сија као да је сребрна....

„Е, Мишо, баш си мајстор, баш си је ујдурисао како ваља“, вели ми Маргита. „Колико сад треба да ти платим?“ пита ме. „Не ћу ти ништа, то нека ти је поклон од мене“.... „Немој, Мишо! вели ми она, сваки рад треба да се награди, да се плати!“ Ту на доклат изађе и Шовељ, па нас пита, шта је међу нама. Маргита му каза шта је. „А, треба да се плати, треба“, вели Шовељ. „Ама јок, деда, не ћу ја од вас ништа; нипошто не ћу. Ви сте ми, деда, много пута давали књиге и новине, па сте нашли мојој сестри место, па нас сваком добру учите, казујете нам како да се бранимо од чиновника и господе, ваљаде могу и ја начинити вама једну мотику за толика добра.

Ја бих био гад кад бих још од вас наплаћивао.“ — „Е лепо, синко, али и ја нисам радио за то, да после мене сви за бадава дају; кад бих ја за тим тежио, онда бих и ја био гад; ето видиш, брале!“ Тако мени рече Шовељ, а ја не умедох ама ни једном речицом да му одговорим и од муке мал' ми не грунуше сузе. Шовељ то спази па узе мотику и вели: „Е ајд' лепо, лепо, Мишо, ти си добро момче. Узећемо мотику како ти оћеш, не ћемо те вређати“... Ја се после тога с њима весело растадох.

Кад дођем кући, а кум тек што беше стигао из вароши. „Ала баш смо имали и повуци и потегни... да их бес узме, све те полицајце и чиновнике...“ прича он кума Катарини. Дурали смо, богме, добро. Но да бог поможе за Шовеља. Без њега баш не би могли ништа учинити. Ама све, све ти он зна. Све нам је казивао шта ћемо и како ћемо; ал' што је умео да љокне господу, то је баш било милина погледати. Па какве је он, мој брајко, жалбе написао од стране народа; памет да ти стане!

Навезо је, море, навезо је све, откуд код нас оволика сиротиња, па како је народу тешко да плаћа порезе и прирезе, једном речи све. Изабрали смо 15 људи да их пратимо у окружну варош. Шовељ је изабрат четврти међу њима. Све се свршило како ваља, сутра ћемо се баш частити. Ти Катарина само вина спреми...“

После ручка дозвола ме кум па ми рече да позовем и оца на сутрашњу гозбу.

IV.

Сутра дан ја се и отац лепо угодимо, па се дигнемо те куму. „Ти, Мишо, гледај па немој излетати

тамо, причувај се, знаш како код нас говоре, „језик за зубе, и дувар има уши“, вели мени отац. — Добро, добро,“ велим ја, а чисто ми је мука што је отац тако страшљив.

Кад дођосмо куму, већ беше пуна кућа гостију. Ту ти ми ручамо и напијемо се лепа вина. Шовељ поче да говори, а сељаци се почеше мало по мало гуркати, а све му се ближе и ближе примичу. „Лепо смо отпочели посао — вели Шовељ. — На господу већ смо набацили узду, не ће се моћи лако отети од нас, само што се и они не ће дати живи у руке. Побуниће против нас све што год могу преватити; у њих је доста пара, па ће наћи много пробисвета, који ће их бранити за паре; па кад нападну на нас онако цумле; богме не ће бити ласно. Сад ће они ома и нове законе написати, па да нас прогласе за бунтовнике, али нека их; народ ће умети да брани своје депутирце.“

„Оћемо, вала, оћемо, погубићемо главе за наше депутирце и наше право“, подвикнуше гости и подигоше стиснуте песнице. Шовељ олет поче говорити: „Већ ми ћемо уредити наше послове како ваља; но докле ће то трајати? Шта ћемо ако господа, пошто се разиђу депутирци, узму па опет дотерају по старом, опет стану проводити свој обес? Њино ти поштење не вреди ни луле циганског дувана, они све то могу учинити. Нема ту ништа докле ми све не предузмемо у своје руке, свуд да понамештамо наше људе, па да пазимо све како врше наше заповести. Ето тако ћемо се и ми сами а и наша деца научити како се воде и чувају општински послови, а овако, док је све у рукама господа, ми не знамо ни две у накрст у тим пословима, па с тога нас сваки ђаво

сад овако и вара. И оно мало људи, што од све душе желе да нам помогну, господа једнако ватају, апсе и прогоне. Да испијемо у здравље тих мученика, који страдају за народ; живили наши јуначки синови и наша браћа, што страдају за нас. . .“ И ту се подиже граја; сви повикаше „живели, живели“ и чаше полетише редом, орили су се узвици: „живели народни борци, живео народ, смрт тирјанима и глобацијама“.

V.

Од један пут на улици зачу се свирка. А, то је наш старчић, рече кум, зовите га амо, нека нам што год отпева.

Маргита отрча те доведе старца; њега су знала и деца у нашој околини. Име му је било Вавил. Имао је, да не слажем, вала, сто година. Лице му је било жуто и смежурано, а очи су се дубоко криле под седим веђама. „Добро нам дошао“, викну му кум. „Боље вас нашао“, одговори старина. Почасте старца вином, па га замоле да им што отпева. И пусти старца свој слаби глас, и задрхта његово старо грло, и по соби се разлеже жалостива, тужна песма.
„Та то је наша сељачка песма, старинска песма!“ рече кум. „Ајде је запевај, Иване, ти њу лепо певаш,“ окрете се кум моме оцу. Он се најпре мало устезаше, па најпосле се искашља и затеже жалостиву песму. Ох ала је дивно певао, песма је чисто за срце уједала, све те некаки жмарци подузимају кад је слушаш. Чини ти се као да гледаш, како наши дедови и прадедови ору земљу, а њине жене у место волова упрегнуте вуку ралицу — а силна господа шаљу војску па она отима леб, пали куће, убија децу,

роби жене и девојке; чини ти се као да гледаш измучен и ограбљен народ где, гладан и го, пун бола и јада, скита по свету . . . и све се то отеже, отеже у тужној песми, и некаква тужна тишина завлада у целој кући, и чињаше ти се као да чујеш из далека неко болно нарицање. Ја се обних сузама . . . Погледам на Шовеља, а он сеђаше у једном углу, мрачан као смрт, уснице беше стиско а из очију су му севале варнице . . . Песма се сврши. „Е, брат Иване, баш си је отпевао,“ рече Шовељ мом оцу. Давно је већ од кад се пева та песма, народ је у песми свевао своју тугу и своје патње; време је већ да престане та песма, да се заоре нове веселе песме!“ — „Јест, време је да народ пропева веселију песму.“ Тако се заори са свију страна.

Почастили смо се тај дан, већ не може бити боље, и позно у вече ја се с оцем вратим кући.

Није већ било остало још много времена, па је требало да се опремају депутирци у престолницу. Седимо ми тако једно вече па се разговарамо, док тек од један пут дође нам један чиновник, а за њим иду два војника. Тога су чиновника сви познавали у нашем селу, било му је име Пуљев. То вам је била дебела и зла скотина. Он је код нас био шпијун, и свуд је умео забости свој нос. Једнако је гледао да ко не купи сђ где год на другом месту но у правитељственом магацину. Много ли је људи упропастио тај Пуљев. Ту скоро негде налага на једнога дечака, те га отераше на робију, а његова јадна мајка сад се као кукавица сама пребија по свету. Име јој је било Павлија.

Кажем вам, сеђасмо ми тако весели тога вечера, а с нама беше и Кошаров. Он беше негде купио

један свежањ дувана, за који није био плаћен порез, (ја сам вам још пре причао како се код нас плаћао порез на дуван), па га је крчмио појевтино код нас у мејани. Чим се помоли Пуљев, а он право Кошарову: „А, ми тебе баш и тражимо; одидер амо, ти-чице,“ викну Пуљев на Кошарова и рече солдатима да га повуку. Сви се престрависмо и сваки замуче као да нам се језик веза. „Ви, господине, не можете вући Кошарова“, од један пут тек рече Маргита. „Ко то рече?“ викну та шпијунчина, а очима чисто би прогутао Маргиту. „Ја то говорим“, рече Маргита, ја, кћер депутирца Шовеља, ви по закону не смете без пресуде затворити човека, он је пореска глава.“ Војници испод ока погледаше на Маргиту, али Кошарова опет не пустише. „Ви сви, продужи Маргита, чини ми се не знате закон, ватате људе после шест сати у вече, а то закон забрањује. Ви би у по ноћи јурнули човеку на кућу, али то се не сме. Кад би тако било, сваки би се лопов могао обући у солдачке аљине, па доћи ноћу и рећи да је полиција — и све покушати, али то нема, то не иде. Остављајте човека, па се ломите одавде да после не кукате.“ Маргита је истину говорила. Пуљев је сав дрктао од љутине . . . А на улици баба Павлија је викала колико је грло доноси: „Еј, разбојниче! . . . дошао си још кога да затреш и запалиш, бездушниче проклети! Сина си ми убио, а мене си у бели свет отерао, душманине душмански! Али чекај, проклетниче, на нос ће ти скакати ове моје сузе, мислиш довека ћеш тако упропашћивати поштене људе; не ћеш, душманине, не. Почекај још мало у . . . у . . . у бесу!“

„Вала, господине, ја ни за што на свету не бих желио сад да сам на вашем месту. Сад су за вас дошли црни дани. Народ трпи, али кад једном скочи гледајте куда ћете“ . . . Искупи се у авлију читава гомила људи. Сви се почеше дерати, викати и грдити. Баба Павлија једнако је викала. Кошаров дође мало к себи, те и он подвикну: „Ни за живу главу не макох се ја одавде, ама ни оволико се не ћу помаћи.“ — „Ах, измету, погани . . . то ми је све с тебе,“ поче Пуљев викати на Маргиту и примаче јој се ближе; а ја само стојим за Маргитом па га стрељам очима. „Е, дед, коракни само још корак ближе, опсуј је само још један пут, па ћу те залепити за зид,“ тако сам мислио у себи, не скидајићи очију са Пуљева. А он, кад виде шта га чека и куд је запао, рече војницима те пустише Кошарова, па се одлуњаше сви. Били су срећни. А Маргита се окрете Кошарову: „бегајте, деда, што брже можете, па сакрите дуван тамо где год у шуми. Тамо не ће бити тако опасно“. „Прави отац! биће као и он јунак“, рече кум. „Ала док чује Шовељ како његова кћер уме да подвикне солдатима, баш ће му бити мило . . .“ Кошаров побеже, а кум нареди те донесоше још мезета и вина и ми преседисмо до по ноћи.

Не прође много, и ми добисмо од Шовеља писмо у коме нам јављаше да су га изабрали у депутирце за главну скупштину. Шовељ је молио кума да спреми Маргиту за пут, па да је упути њему у варош. Срце ме је болело што сам се морао растати с Маргитом, али шта ћеш; морало је бити. Маргита ми наручи да будем мукајет њиној кући, да је по кад кад обиђем. Показала ми је све како је шта у кући и где јој стоје књиге. „Читај, Мишо, учи! неучен човек слеп

је код очију,“ тако ми је говорила Маргита. „Буди ми вредан, Мишо, ради, ради свом снагом.“ То су биле последње речи које ми изговори при расстанку.

Оде Маргита, а код нас окупише све неке кише. Дању радимо тако у ковачници, а у вече ја идем те читам из Шовељевих књига. У пролеће, тако некако око летњег св. Николе добијемо ми писмо од Шовеља. Он је већ био у престолници, у Паризу, (Париз, знате, то је код нас највећа и најлепша варош, у којој седи цар), а на квартиљу је био код некога папуџије. Скупштина је тек била отпочела да држи своје седнице, с тога Шовељ није имао кад много да нам пише. На крају писма беше додао овако: „нека Миша узима књиге које му се допадну, нека их и кући носи на читање. Нека их чита и чува; другове увек треба чувати, а од добре књиге не можеш имати бољег пријатеља.“ Шовељ пише мени, то значи Маргита му је штогод причала о мени. Много сам се радовао томе писму. И дотле сам читао, али од тога доба још боље окупим; понекад тако преседим читајући докле зора не забели. А мајка ми је већ била досадила псујући ме што седим тако дуго те трошим свећу. Али отац ми је друкчије говорио: „учи, Мишо!“ говораше он, бог да га прости, „гледај да будеш човек. Не слушај ти мајку. Није нама стало за свећу, само ти учи; па кад један пут прогледаш својим очима, онда ћеш и себи и другима бити од веће вајде!“

У по лета опет добијемо од Шовеља писмо. Оно је већ било дуже и ја ћу вам га, браћо, овде од речи до речи испричати. Овако он писаше:

„Како ми живите, драга браћо моја! Известите ме како сте ове године с раном и са стоком. Код

нас овамо једнако трају некакве олујне и кише; ретко који дан да је ведар. Сад да вам пишем о нашем послу овде. Депутирци, који су послани од стране господе и попова, подметали су нам свакојакe замке. Дуго су се противили да се скупљају заједно с нама сељацима и мајсторима, никако нису хтели да будемо заједно. Посмевали су нам се и грдили су нас једнако. Али кад видоше да немају куд, пристадоше Ти, брат Лерове, прочитај ово писмо свима нашим сељацима. Они су ме овамо оправили да заступам њине интересе, с тога ја треба и да им шаљем увек абер шта се овде ради. А ја ћу вам написати све како је било.

„Трећега дана маја месеца изађемо ми да се представимо цару. Треба да вам кажем, да цар живи у версаљском двору. А тај конак, боже, то је нека грдосија. Да уђе све наше село у њега, па га не би ни до половине напунило. Па како је то искићено и украшено! Ни на сану нисте онако гледали. И то је све начињено с оним парама, што их код нас о порезу купе. Веселите се, браћо! Ето за какве су ђаволе арчене наше цркавице. Колико ли је народа изгинуло кулучећи на овим зидинама?! а господа ништа, живе си они спокојно у овим зградама за које је иљадама људи главом платило.

„С почетка смо се скупили у кућу где се састају посланици; почекасмо мало, док ето ти господских и поповских депутираца. Они поседаше овако одвојено од нас. Кад се већ искупише сви сељачки депутирци, онда се кренемо у царски конак. А народ је само трчао за нама, ишла је читава војска простог народа. Знали су они, да ћемо ми њих бранити. Тако ти стигосмо у конак, сав свилом и кадивом застрвен;

свуда су стајали по одајама, кроз које прођосмо, овицири и ђенерали, и тако дођосмо у једну грдну велику собу, салу, како је они зову. Соба окићена, боже, окићена, да већ не може бити лепше; куд год погледаш, све трепери само суво злато и драго камење. Ђутимо ми ту и чекамо шта ће сад бити; сељаци стали па само гледе у оно богатство и сјај.

„Чекамо ми тако, док тек ето ти изађе пред нас ђенерал Брезе, поздрави се с нашим отменијим људима, па вели: „ето иде цар“. Тек што он то изрече, а цар се помоли на врата. Ђенерал Брезе приђе му с нашим старешинама и показа му који је из ког краја. Цар је само ћутао, ни једне речице не прослови. Но већ кад је хтео поћи, он нам се окрете и рече, да му је врло мило што види нас сељачке депутирце овде. Тако вели цар, али ко ће му знати, да ли му је истина било мило што нас је видео, или он тек онако вели. То сам вам први пут видео цара. Он је човек дебео, ужирен; лице му је округло и бело; нос дебео, усне мало опрћене.

„Многима се од наших није допадало што је цар попове и господу, који су депутирци као и ми, примио оделито од нас. Петога маја код нас се отвори скупштина. У јутру у 10 часова скуписмо се и ми у ону прегрдну одају, што је прозваше „сала три сталежа.“ Ту је био и царски престо, онако повисоко подигнут. Духовници поседаше на десно од тога престола, господа седоше на лево, а ми узесмо места баш спрам престола. Где ће ко сести, разређивао је ђенерал Брезе. Од стране свештенства било је 291 депутирац, од господа 270, а нас је сељака било 578; значи: нас је било више но њих свију заједно. Око подне дође нам и цар са царицом, с кнежевима и

ђенералима. Он нам је говорио слово; вели како нас је сазвао да уредимо ствари, те да буде боље но што је сад, каза нам како у каси нема новаца, но како се он нада, да ћемо се ми постарати да се то попуни, и то све мирно и у љубави.

„После цара говорио је министер Барантељ. „Цар, вели он, само се о томе и брине да народу буде добро; с тога је и вас сад позвао да се овде договоримо како ћете попунити овај недостатак у каси. Но и ово треба да знате, цар не да да се вређају његова верна господа и чиновници.“ — А, а, оћеш људски, ми се уједосмо за језик, видесмо ми, да су зато нас и дозвали на скупштину. С господе скидају терете, а на нас оће да их натоваре. Некер нам прочита колико дугова треба наплатити. Дуга је било шесет милијуна. Шта је шесет милијуна! еј тешко нама! —

„Ту ти ми чујемо још, да у варош једнако довлаче војску. Аја, то нешто не слуги на добро, мислимо ми. Знали смо ми, да царици, царевом брату, кнежевима и ђенералима никако није било по вољи што су се сазвали и сељачки депутирци; знали су они, да ми не ћемо пристати да сами исплаћујемо њине дугове. Шестога маја дођемо ми у скупштину, погледамо, сви су наши ту, али од господе и попова нема ама нигде никога. Док ти тек ми чусмо да су се они искупили у другој одаји, па се тамо договарају. Већ то нас је доста наљутило, што господа све нешто шурују и од нас крију. Ту ти устаде један од наших, име му је Малу, и понуди нас да пратимо наше људе нека позову господу и попове амо к нама. Но ми брзо чусмо да су господа и попови решили да се оделито од нас скупљају и држе скупштину. Ома ми

видосмо да је то и царово масло, да се он држи с господом, поповима и ђенералима, а нас дозвали само да платимо дугове, па да не питамо куда иду наше паре; да се не мешамо у управу.

„Ту ти још устаде и поче да говори и гроф Мирабо. Почешће ћу имати да вам по што год причам о њему. Он и ако је био од господског рода и колена, опет је био с народом, јер њега су сељаци били оправили у скупштину. Господа га с тога нису хтела изабрати што му је, бој се, имаће било мало. А он лепо ајд, па пристане уз наше. Е, обећењак ти је тај Мирабо; има широка плећа; онако је темељан, очи му велике и светле, а лице жуто, ружно. Али глас какав му је! Кад оће нешто да говори, а он почне онако разговетно, потијо, потијо, па тек кад узвикне, све се затресе. Ух, како он уме да беседи! три би га дана гладан слушао. Онда није нико од њега лепше умео говорити. Слушаш га, слушаш, а сам мислиш: „Та баш као да ми из уста вади, и ја сам то исто хтео рећи.“ Но опет баш не треба се држати њега као цијан плота, човек је истина добар, али тек и он је господске крви, па богме. . . . Свакад треба отварати четворе очи, па ако увек буде с нама, е, онда је лепо, али ако почне да врда, богме, држ' га одма за врат, но! . . .

Тога дана Мирабо није ништа баш тако важно говорио, само нас је саветовао да причекамо. Но ми опет за то пратимо наше људе господи, да нам дођу на савет, те да се заједно договарамо. Они нам одговорише да ће се још промислити. Стога смо се и задржали тај дан од посла и одложили скупштину до дванајестог дана тога тесеца. Ту ти ја дознам, да су неке општине пратиле људе да надгледају ка-

ко ће их заступати њини депутирце. Душе ми, то су се добро досетили; тако и треба. Депутирца могу господа и да потплате — а могу и да га преваре, па би он после с њима дроблио у један чанак, а за своје би сељаке и заборавио.

„Дванајестог маја опет се скуписмо, но са господом опет не могосмо ништа учинити. Другог дана господа се отсечно реше да се не ће скупљати заједно са нама гејама. Наши депутирци начине ти ту читаву ларму; А.а.а, господа и поповштина гаде се од нас сељака. А на наше се паре не гаде, њих умеју вукати; о, о...показаћемо ми њима да умемо ми бити и без њих, чекај само!... И ту ми сви решисмо да се од сад рачунају за праве депутирце само они, који се буду скупљали с нама и с нама заједно решавали. После тога неки су од наших предлагали да ома отпочнема посао, а други су говорили да дамо господи још мало мегдана нек се промисле.

„Прође још два три дана, док ти тек ми чусмо да цар оће опет да узме негде паре на зајам. А ви знате како то иде; цар вели да он то узима за сву земљу, за цео народ, па после сви ми од реда морамо враћати оно што је цар узајмио. Канда нам је било мало дуга. Из касе краду једнако, а после ~~к~~ду те узајмљују те опет сав терет на нас пада. Ни наши унуци не ће моћи да исплате сав дуг што га натоварише господа. Е, па који су нас онда ђаво звали на договор, кад раде како они оће, а ми овде само дангубимо и трошимо се!.....

„На једном скупу опет је говорио Мирабо и саветовао нас да пратимо још један пут неколико људи, те још сад нека чују шта ће рећи господа, оће ли доћи у скупштину или не ће. Но ми ти баш онда

добијемо писмо од цара; он нам писаше како му је, као бајаги, жао што никако не можемо да се сагласимо с господом, па нам говораше: „видите ли колико сте овако времена изгубили; но ви лепо изберите неколико својих људи, тако нека учине и господа, а и ја ћу пратити неколико мојих чиновника, па нек се они договоре.“ Кад нам се то прочита, сви јаукнусмо. Господа се усићила па не ће ни да нас чују, а цар нема да им нареди, да гледају посао, па да што пре идемо кућама, но још нама наређује да ми сад опет бирамо неке људе између нас, па да се само они негде тамо пред царским чиновницима саветују. Господа напела нос, а сад смо ми криви. Многи од наших страшно су нападали на то писмо, но најпосле се опет решисмо, ајде нека их враг носи, и наумисмо да пратимо своје људе; али оћеш; сутра дан опет нам прати цар абер да и он не ће да се ми заједно с господом саветујемо. Дакле тако ли је? Цар се с господом спанђао.

„Ето, браћо, какву комендију овде с нама терају! Ето зашто су нас звали на скупштину. Ама само да вам је од некуд из прикрајка стати па гледати шта се ради. Ми као нешто решимо, па велимо: „Ми то оћемо!“ А господа веле! „А ми то не ћемо! Па чик не послушајте; ми имамо војника, пушака, то пова, барута“, говоре господа. „Ми немамо ништа, али уз нас је сав народ“, велимо ми, „нама су се већ досадиле ваше крађе и раскошлук и наша сиротиња; ви мислите јачи сте од нас? Видићемо!“ Ето на просто да вам кажем како овде стоје наши послови! Шта ће бити даље, видићемо. Нас оће да преваре но нешто им се неда. Наша грбина пуца кад се плаћрју порези, и прирезе, и таксе, и сваки ђаво;

е лепо, честита господо, сад пустите нас да видимо на шта су се трошиле те паре. Ради би као да плаћамо колико је год могуће мање, те да која пара више остане у нашем џепу, с тога оћемо сад и да прегледамо да ли је баш све оно нужно зашто ви новац трошите. Већ је, вала, и нама дошла душа под грло, више се овако не може, па пукло куд пукло. Већ ако се ми нисмо нагладовали и намрзли нико и не ће. Нашу децу вуку у солдате сваке године. Е лепо. Пуштајте нас сад, честита господо, да видимо ко су њине старешине и да ли заслужују да им ми дајемо нашу децу. Да видимо зашто сте поделили народ на измећаре и господу; па измећари, то смо увек ми, а господо, то сте увек ви. Наше дете ако и научи књигу, никад не може добити мало службице; свуда ви понамештате ваше својте, рођаке и пријатеље, а за нашу децу нема места. Но ми зато баш и не маримо. Ми смо поштени људи, живимо од својих десет ноката, па би за нас била руга и срамота, да наша деца постану лопови кад оду у чиновнике. Но тек само напомињемо вам како ви криво судите. Још да нам кажете, честита господо, какву вајду ми имамо што ви нашу децу узимате у солдате, те их тамо по толико година мучите, а да нешто дође да се закрајини, опет би сељаци били све и сва, а ваша стајаћа војска не би вредила ништа. Све то, честита господо, ви не смете да кажете зашто радите, јер кад би то чуо сав народ, ви се не би наносили главе.

„Господа су се, видите ли, уздала у војску, за то нису хтели да се скупљају с нама на разговор. На нашем састанку 10. јула устаде један од наших, име му је Сије, те рече: „Ми смо се владали мирно и

лепо, од кад смо овде, а од стране господе видели смо доста непоштења и варанције. Ми већ више не можемо седити скрштених руку. Доста је било; треба да отпочнемо радити. Господа не ће с нама, па неких ђаво носи. Нама они не смеју сметати.“ Ту устаде и Мирабо, те и он рече како сад господа муте и плету нам свакојакe замке, па их се сад треба чувати као живе ватре.

Ми и цару пратисмо абер о нашем решењу, да већ отпочињемо рад. но наш абер не заста цара код куће, беше се одломио некуд у лов. Тај дан пратише нам господа једног човека, те нам јави, како господа још једнако не могу да се реше да ли да се с нама заједно скупљају. Један од наших рече тада: „Вала, ако је за вајду, ми господу баш одавно чекамо!“

Ми смо се већ били решили да отпочнемо посао без господе, те с тога изабрасмо за преседника Баљи и још два помоћника. Другог дана један по један попа поче да прелази к нама. То су све били прости попови, само владике и епископи нису нам се хтели придружити. Кад се тако мало уреди скупштина, онда сви положимо заклетве, да ћемо поште-но заступати народ. После тога објавимо да и ако се пореза неправедно купи, народ ће је опет плаћати, док смо ми на скупу и док не решимо шта ће се, но ако господа науме да распусте нашу скупштину и да не поправе ова зла, од којих трнимо ми сељаци, ома да народ престане плаћати порез. А ако господа почну приморавати са војницима — онда ће цео народ скочити и биће чуда. Ви ово добро упамтите, па све лепо кажите и растолкујте нашим сељацима, да је сва наша невоља отуд, што ми не

знамо шта господа раде, и што смо плашљиви као овце. Свака чиновничка рита, сваки наућени господичић до сад се натресао над нама. И сами смо били криви што су нас господа толико гулила до сад.

„Ко би, пошто господа растерају нашу скупштину платио порез, тај је издајник и невера, он издаје свога оца, своју мајку и своју браћу; а онај, који би пошао да купи порез, он је разбојник и арамија и њега треба умлатити као што се млате разбојници.

„Цар, царица и царев брат, кад видеше како смо се ми решили, стадоше плести свакојаке замке и преваре, и цар издаде наредбу, да се не скупљамо за три дана.

„Но ми сутра дан опет се скуписмо, не закачисмо се на господску удицу; било нам је жао да дангубимо. Дођемо ми до врата оне куће, где смо се обично скупљали, кад тамо, поређали се солдати па стоје. Овицир нам не да унутра, вели: „није ми заповеђено“. До беса, — пљунемо вам и на кућу, кад нам не дате унутра! Дигнемо се ми те одемо у једну велику празну кућу, што се звала „манеж“ — ту су по некад господа од пусте залуднице играла се лопте. Ту нити је било столова, ни столица, све смо узајмили у комшилuku. Наш председник Баљи попне се на столицу те прочита два писма од ђенерала Брезе. У тим се писмима говорило једно исто: заповедало нам се да прекинемо скупштину, само се у последњем писму још страшно претило, да ће бити триста ђавола ако не послушамо. После нас Баљи запита, шта сад мислимо радити. Шта ћемо радити?! Овако нам се превртало по утроби. А како не ће?! Нас амо пратио цео народ, а господа се овде с нама титрају, као да смо ми каква дечурлија. Звали нас

на скупштину а сад нас прегоне из куће у кућу, не дају нам да се скупљамо.

„Шта ли ће ово нејпосле бити?!“ узвикну депутирац Миње. Господа нас вуку као медведа на брњици и показују нас и деци на потемеј. Тако ли се поступа с народом?! Лепо, упамти народе ово.“

„Ту ти ми решисмо: да смо се ми скупили да се посаветујемо, како ћемо олакшати народу и скинути с његових леђа онолике терете, па да нас с тога нико не може растерати и забранити нам да се не скупљамо. Кад нам не даду у скупштинску кућу, ми ћемо се скупити на другом месту, ма под ведрим небом. Све једно је; главно смо ми, а дувари, где ћемо се скупљати, не важе баш ништа. Сви депутирци да положе заклетву и да се потпишу, да се не ће разићи кућама док не сврше сав посао овде“.

„Баљи нам то прочита, и ми сви у један глас повикасмо: „кунемо се! кунемо се“. Прозори се затресосе од наше вике. Море и мртвачке су се кости наших ђедова стресле онда у гробвима; а имале су и зашто. . . . Пошто се мало примири, сви један по један приђемо столу и потпишемо се. Верујете ми, браћо, да никад у свом веку нисам био радији што умем писати. Диван је то био дан. Само се један нађе од наших што не хтеде да се потпише. Значи, нашао се и Валешин друг; нашао се човек који више воле господу но свога брата — сељака.

Кад чује цар, где смо се скупили, а он се лепо жив окамени; но опет брзо дође себи и нареди, да „манеж“ њему треба читаву недељу и да се ми тамо не можемо скупљати. Гледај ти сад! Њему „манеж“ треба?! . . . Оће дете мало да се поигра лопте. . . . Матор коњ, тридесет му година, а још му лопта

треба. . . . Е . е . е . . . чово, искакаће теби лопте по глави, чекај само још мало. Није се, звекан, ни то сетио, да није баш сам „манеж“, да се ми можемо и на другом месту скупити. Кад видосмо да не дају, а ми ти се дигнемо, те се скупимо у једној великој цркви.

„Цар нам обећао беше да ће доћи на наш скуп двадесет трећега у понедеоник. Дан беше кишовит, на сокаку блато и љигавица — права пропаст. Дођемо ми до конака, где се скупља скупштина, кад оно опет нам не дају унутра. Анатема их била, шта ли мисле они најпослед? . . . Туда се мотљаше ђенерал Брезе, он наређиваше па нама вели: „почекајте, куда сте наврли, дајте мало мегдана господи да се промисле“. Стојимо ми, чекамо, а киша пљушти ли за врат пљушти, лепо нас улема, немаш где главу склонити. Једва једном изађе ђенерал Брезе, па нам рече: „обиђите тамо око куће, тамо ће вас пустити, овде се загушило, не можете проћи.“ Ајде, видимо ми шта је: боје се господа да им не изгужвамо аљине кад поред њих прођемо. Обиђемо наоколо, кад оно врата и тамо затворена, а киша једнако пљушти. . . . Е, то је већ преко јего, ту се сви помамисмо од љутине. Зар смо мало трпили зиме, зар нас је мало била киша целога века, па да цркавамо још и сад због господског обеса. Па већ ми још и које како, ми на боље нисмо ни научили, али по неки, што бејау од госпадског колена, као оно Мирабо, не хтедоше да трпе. Мирабо се раздера и викну председнику: „председниче, председниче. . . . води народ цару!“ Баљи, наш председник, још и трећи пут жестоко залупа у врата и викну, да ће сељаци ома, ама

баш ома, разбити врата ако им се не отвори. И на ту вику ома се врата отворише.

„Кад уђосмо у скупштину с нас се цеди вода као да смо с додолама играли, а господа се укметила по клупама па седе лепо у сувоти, погуркују један другог и кикоћу нам се. Мало стаде, па уђе и цар. Господа га поздравише са: „ура живио“, а ми сељаци ћутимо, не рекосмо баш ни речи.

„Цар нам рече, како му је, као бајаги, жао, што смо продангубили два месеца, но, вала богу, вели, кад се и овако сврши. После тога цар седе а један од његових чиновника узе те нам прочита царску вољу.

„Ево каква је била његова воља:

„Цар оће да све остане, као што је и било; господа нека и даље господују, за господлук и јесу, а народ нека као и досад ради“.

„Цар жели да се поповски, господски и сељачки депутирци скупљају оделито“.

„Цар строго забрањује сељачким депутирцима, да претресају како се и колики се порез плаћа и да се жале што су господа и попови ослобођени од данка“.

„И тако, браћо, сад да видите шта су с нама учинили. Сазвали нас само да излажу што више пара, а бајаги да нам даду да се о чему другом посаветујемо; боже сачувај. Не даду нам ни зуба помолити. Видиш ли сад како певају! сад веле све је оно старо добро; само ми још треба да попунимо покрадене паре из касе, да после накриви капу па певај; господаће се већ постарати да опет што скорије очисте касу.

„Лепо су отпочели.... Прочиташе нам о новим зајмовима, па почеше размазивати како ће то добро бити како ће се влада покрпити тим зајмом. Будале, они

мисле ми смо већ права стока, па ни то не видимо, како нас они лажу.

„Тако ти они: там, овама, шућ, мућ, док ти тек цар устаде па вели: „е, ето сад сте чули, сад лепо идите сваки својој кући. Сутра скупљајте се и саветујте се како знате; само попови и чиновници нека се скупљају одвојено од сељака; а ви сељаци добро упамтите, да ни један закон не важи докле га ја не потпишем. Сад знате, па ајте кућама.“

„Цар то рече, па се диже те оде, за њим устадоше и господски и поповски депутирци; но ми сељаци не макосмо се с места. Господа прођу поред нас, запиље нам се у очи, па тек окрену главу и прсну у смеј.

„На један пут устаде Мирабо. Из очију су му севале варнице. У соби настаде тишина. „Шта ће сад да се ради?“ отпоче Мирабо. „Нама се потсмевају, нас грде; не поступају с нама друкчије, но као да смо марва! Ко је то устао да вам заповеда? Цар! Јест, цар, који би требало ни жив да се не чује, цар који треба да слуша шта му ви заповедате у име народа! Ви, ви сте му дали и чин, и богатство и војску — ви треба и да му заповедате, ви њему, а не он вама. Ко вас је амо пратио? . . . двадесет и пет милијуна људи; јест, цео народ стоји за вашим леђима; у вашим је рукама сила, у вашим је рукама власт, а не у рукама једнога човека, не у рукама нашега владоца коме је народ поверио све, а он сад подиграва на леђима тога народа, срам да га буде. Народ му је био дао власт, но народ може и да је узме. Ви, заступници народа, треба да тражите рачуна од овога срамног цара, што се кикоће вашој сиротињи“...

„Чим Мирабо изговори неколико речи, нама чисто помиле мрави уз леђа; та он је могао, болан, главом платити такав говор. То је и он знао, али баш му је било прекипило. „Нама не дају да се саветујемо“, отпоче Мирабо даље; „са свију страна опколили нас солдатима. Шта смо ми? . . . ко смо ми, да се с нама тако поступа?, с пама, са депутирцима целог народа!, . . . А народ, то је све и сва. Сетите се наше заклетве. Ми се не ћемо маћи одавде док не посвршавамо наше послове, те да народу мало одлакне, а господи се поукрате рукави.“

„Баш у тај ма уђе нам ђенерал Брезе, па нам стаде говорити: „ви сте чули како је цар наредио да се разилазите“. А Мирабо стаде га мерити очима; мери га, мери, па тек подвикну: „чули смо славни господине, чули, али то није ваш посао да нас опомињете на ред. Ви се не смете ни помолити овде! Овде је место само народним депутирцима. . . . А ви шта сте? Одлази и кажи твоме госи, да смо се ми овде по вољи народа скупили и да се не ћемо одавде маћи док нас бајонетима не истерају!“ — „Тако је, тако је, не ћемо се никуд маћи одавде, и овако смо продангубили читава 2 месеца“, повикнусмо ми са свију страна. И подиже се така ука и вика. . . . мислиш кућа ће пасти.

„Кад се мало примири, наш председник рече ђенералу Брезе, да он никако не може данас распуштити скупштину, јер су депутирци решили, да се данас договарају. „Па како да кажем цару?“ упита ђенерал. „Баш тако му кажи“, одговори наш председник. Тако Брезе оде.

„Ми се онда приватисмо посла, а све мислимо: а шта ли ћемо ако дођу војници с пушкама па нас

стану разгонити. Но војници не дођоше, али дођоше дунђери са сикирама и почеше да кваре престо, што беше направљен за цара. То је опет била његова политика; хтео је да нас смете лупом. Но дунђери нису дуго лупали, стадоше па почеше слушати шта ми говоримо, и видело се да им је било мило, а како не ће? та ми смо и за њино добро радили. Ту ти ми, по савету Мирабоа, решисмо, да народнога депутирца нико не сме ни уапсити, ни напастовати, док на то не пристану сви депутирци, и ко год напастује депутирца, да се казни као злочинац. И добро је што ми то тако наредисмо; дед сад нека ко дирне депутирце ако сме, па би му народ показао шта он вреди. А, вала, тешко оном народу, који не уме бранити своје депутирце; такав народ и заслужује да га господа гњаве.

„Тај дан било је у вароши много ларме и вике. Цар се преплаши, нареди господским депутирцима да дођу к нама. Долуњаше се њни, а одма си их мого познати да цркавају од муке. Сад нам се већ нису смели више подсмевати.

„Ту ти ми решимо, да се порез умањи, да се неки прирези и порез на сѐ и друге потребе са свим укине, да се заведе слободна штампа, т. ј. нека људи пишу и казују сваку истину, па ма се она тицала и главе велике господе; даље решимо, да се укине солдачина.

„Ето, браћо, шта ми овамо радимо. А како ми ви ту живите? Јавите ми се да знам како сте. Маргита вас све редом поздравља. Ми смо здраво и добро и вама то исто желимо. Поздравите све пријатеље и сељаке најљубазније.

„Устајем ваш искрени друг и брат

Шовел“.

Ја сам то писмо много пута читао, и оцу Кривовору и свима нашим сељацима, и свима им је било мило, што Шовељ тако пише. Сви су мислили : „шта ли ће даље бити?“

VII.

О том шта је даље било.

Већ сам вам испричао, браћо, како смо сиротовали до 1789. год. т. ј. док се не сазваше депутирци из целе земље. Причао сам вам какве су порезе и намете били ударили на нас чиновници и господа, казивао сам вам и за „рачуне господина Некера“, и за крађу из касе, па сам вам и то причао, како су код нас бирали депутирце, и како су господа с почетка сметала и кињила наше депутирце, а како су се после тргли, како је и сам цар запао у прпу кад наши, сељачки депутирци, подвикнуше. Мора, богме, да се плаши, јер смо ми народ, сила божија. . . . где ми навремо мора да пукне. . . .

Ми смо били наручили нашим депутирцима шта ће да израде за нас на скупштини. А рекли смо им, да ако се господа и цар стану противити нешто врцати, да им наши депутирци од наше стране припрете. Глад је још беснила код нас; сиротиња је копала корење, кувала га у води, па се тим зарањивала. Нама је било тешко до зла бога, а цар тера обес са нашим депутирцима!

Свуд по селима била је завладала нека стрепња и немир, сви су очекивали неку беду, али од куда ће доћи беда, то још нисмо знали. Највише су се били препали чиновници. Стали су трубити гласове, као да су у Паризу поапсили наше сељачке депу-

тирце и да ће их све казнити. Сељаци то нису веровали. „Али ако надари ђаво цара, јал' царицу, јал' кога другог те почну сметати и прогањати наше депутирце, тешко њима! Знаду ли, несретници, да ћемо их све сатрти да им траг не остане, знаду ли да ћемо све њине конаке и дворе попалити и разорити, све ћемо им разломити у парам парче, „од зла рода да није порода“. Нама је и онако доста наше сиротиње; па нека седе с миром, или ће кумити чуму да их умори, док им се ми наврземо. Ако им ми завâримо кашу не ће је прогутати. Пресешће им“ Тако је онда говорио разјарени народ.

Тако се то вучење клишка с господом продужавало још дуго и дуго. Много је недеља протекло. На послетку стиже и жетва. Ту се народ мало зарани. Од један пут тек пуче глас да господа разгоне наше депутирце. То је било баш некако око светог Илије. Други дан чусмо да се у Паризу побунио народ и отео бастилју. То је, знате, била проклета тавница, где су многе мушке и јуначке главе своје кости оставиле. Народни гњев разрушио је то проклето место, у коме су господа давила народне пријатеље. Чујемо ми да се народ дочепао и оружја и џебане. „Ајде“, помислим ја, „нека је срећно! Отпочиње се крвава игра, у којој ће господа у крв запливати“. Тешко, тешко, бесној господи и силеџијама кад букне освета народна, кад плане гњев његов, кад из земље црна проври крвца и заплачу деца у утроби, кад им се стану враћати безакоња што их чинише над народом.

Ту ти онда народ и по нашим селима подигне буну. А како не ће, најпре сазвали наше депутирце а сад их разгоне. Ето како им ђаво није дао да седе с миром. Народ се код нас сав наоружа, ко чим може.

Неко узме пушку, неко нож, неко сикиру и косу. Све је добро. Страшно је онда било погледати народ. Сви суви, испијени, подерани, иду као аветиње па само вичу: „чекајте сад, господо, дође време да вам дамо шило за огњило. Да видимо оћете ли се сад ругати нашој сиротињи“.

Ту реши народ да прво треба пре свега поотимати од калуђера манастирска имања, разорити господске куле и дворе и попалити све оне ћораве уредбе и законе, којима су нам до сад господа везивали и руке и ноге. Ала смо ти онда, боже, много којекаквих књижурина, са параграфима, и других заврзлама попалили. Извучемо, извучемо ваздан којекаквих артијентина из оних несрећних канцеларија, царнемо у њих угарак, па кад букне, боже, све лете сагорели комадићи ка' тице под небо. За две недеље све се измени у нашој земљи. По црквама свуда се лупало у звона и звао се народ на буну, небо се било сво зажарило, поцрвенило као крв од пламена; свуд су буктали господски конаци, као да си свеће попалио.

Господа, кад су видела шта их снађе, почну се правдати пред народом, како су му они добра желили. Па и сам цар стаде се вити пред нашим депутирцима као ченгија. Батали, батали, мислимо ми сељаци. Доцкан сте се, господо, сетили народа, доцкан; сви сте нам сад црни и кржави, међу нама нема више помирења. Знамо ми како би ви помогли народу. Да ми сами нисмо отели и бастилју, и манастирска имања, врага би нам ви дали.

После тога сам народ подигне своју војску и назове је „уставици“; ко год је могао пушку носити ишао је у устанике. Свако окружије, сваки срез, имао

је своје устаничке чете. Кад се тако мало примири, људи иду те раде, а како викну да купе чете ома се сви устаници слегну са свију страна. Много су те чете онда помогле нашим депутирцима. А се цар и господа почну нешто јогунити, а ми устаници тек кренемо нашу силу, а цар и господа одма прекмече и стану играти како им ми свирамо.

Дигнемо се једног дана те одемо у варош да парзари. Погледам, кад на једном диреку стоји прилепљена велика објава. Народ се беше скаркао да види шта је. Леђумов се прогура кроз гомилу, дође баш до диреке, па стаде на глас читати — чуло се по свој пијаци. То је била заповест нашој „устаничкој чети“ од ђенерала Лафајета. Били су се побунили солдати у једној вароши, па је Лафајет позивао нашу чету да иде да их умирује. Еј, еј... господине Лафајете! пујдаш нас на солдате, као да солдати нису наша браћа. Да бог поможе Шовељу што нам је написао те сад зн мо шта се тамо ради, а онако би истина помислили да треба бити солдате.

Баш се онда народ беше помамио од љутине. „Гледај ти сад молим те! — солдате пујдају на нас, нас туткају на њих... а овамо гуле и нас и њих. Шта смо ми, а шта су солдати те да се бијемо? — Солдати су наша деца, наша браћа и рођаци; ми смо њини очеви, њини пријатељи. Ако је господи мука они нека се бију, а што да се бијемо ми? — Ми смо са солдатима заједно, заједно ћемо против оне господе, која нас грабе — а ми не дамо више да нас грабе“ — и подиже се така вика као да смо на пожару.

Ту дође начелник, некакав дебељко, па нас стаде наговарати да идемо против солдата. А наш Колинов

дере се те трешти сва пијаца: „не браћо! ни пошто не идите на солдате; ми и они треба да смо заједно. Што не даду господа солдатима плату, па се они не би бунили? — Али старешине не ће. Њима то и јесте по вољи да се ми са солдатима свађамо и бијемо. А после погледаш, а они узјашили и нас и солдаде. Не те, по богу браћо, тако да се затрете и запалите. Бенерали и овицири задржали су солдатску плату, њиве мученичке крвавице проћердавала су та господа са својим намигушама — па ја богме, да солдати не ће више да их трпе. Сад гледајте ви, по господском рабошу излази опет да су солдати криви, а господа, ви'ш, добра су и права. Па удри сад на нас, да се ми бијемо са солдатима што они траже своју плату. Ваљда нам је чапља мозак попила да се чупамо са нашом браћом!

„Ко је варио кашу, он нека је и куса, како су орала господа, онако нека и влече, а народ не ће да се меша у то, — није то његов посао“! . . .

Колинов је паметно говорио. Опет се на пијаци подиже вика и ларма. Но опет сви, који су били богатији, сва господа и чиновници пристали су да иду на солдате. Па знате како је; они овамо, онамо па некако спетљаше да се иде против солдата, па још угодише колико ће војника дати наша општина.

УШ.

Сутра дан рано скупе се наши војници из наше „устаничке чете“. Било нас је свега 150 људи. Приватисмо се мало, узесмо по мало леба у торбу, па ајд! . . . Корачали смо и корачали; сунце је пекло да

ти мозак проври, а прашина се подигла да те лепо угуши; пуна нам се уста у уши набише прашине. У вече смо били мртви уморни. Ноћу се уставимо те мало оданемо!, па после опет — путуј. Око подне стигнемо у Линевил, а требало нам је још далеко да доспемо чак у Нанси — (тамо су се, знате, били побунили солдати). У Линевилу чујемо да се у Нанси примирило. Ми кад то чусмо, све смо попевали од радости. „Еј, вала богу, кад се тако сврши,“ говорио је народ. Но нас опет потераше даље. Изађосмо на друм па пођосмо, а прашина, кажем вам, дигла се као облак. На један пут тек се одлеже на једној страни: гру... гру... Ми мало позастасмо; наста тишина, — мува да пролети чули би је. Не прође много, а оно опет загрми на истој страни. Наш старешина прислушкиваше па нам тек рече; „то су топови, браћо! Отпочела се битка!“... Скорим кораком! марш“!... командоваше нам старешина. Исплазисмо језике од умора, ал' није нам помагало, ваљало је ићи даље. Шта ћеш? Ко се са трицама меша свиње га поједу.

Дођосмо у једну другу варош, у њој је било битком набијено народа. Ту вам је било и војника, и радника, и сељака; све су их били протерали из Нанси да се не удруже са побуњеним војницима. Они су нам причали, да кад су њих прогонили, онда су мислили да ће се у Нанси све умирити; кад оно, веле, од један пут потпустише наше старешине те Швабе нагрнуше на наше солдате, који су били устали, те се тако отпочела сеча.

Из те вароши, у којој смо били, све се видело у Нанси, као да је пред тобом на длану. На путу смо сретали много ојађеника, боси и гологлави јадници, само у једној дроњавој кошуљи лутали су по друму.

То су били несретни радници, па су бежали из вароши у поље. Дођемо ближе вароши; погледамо — четворица седе на једном шанцу, сви црни и кржави. То су били рањеници, они су погледали на нас тужно, но нису речи прословили. Ваљда су јадници држали да смо ми Немци. Док смо били још подалеко, чули смо само с десне стране да се пуца; али кад дођемо до пред варош, пуцањ се разлегаше са свију страна.

Уђосмо у варош, иђасмо по једној широкој улици. С обадве стране високе куће, свуд затворени капци и врата. Погледамо, а оно нам на сусрет трчи народ; беже, а за њима јуре војници на коњима, и оштрим сабљама секу и бију народ. Кома одвале руку, коме располуте главу, кога довате остраг по леђима. Коњи вриште, скачу, успињу се на стражње ноге; сабље севају, витлају се, стоји вриска, стоји писка јаднога народа. . . . Јао, браћо! много ли сам се јада онда нагледао. Боже, мој боже! како стра може да уђе у човека. Та народ је требао само да се окрене, па да јурне на оне бездушнике, само један пут да јурну жестоко, па да их све погњави као муве! . .

Старешина нам заповеди да се склонимо на лево и да пропустимо народ. Ми тако и учинисмо. „Пунте пушке“ — од један пут се тек заори кумов глас, па она тако чуемо и Леђумова. Ми брзо почесмо да пунимо пушке. Народ је бежао иза вароши у поље, а за њим су као вуци летели војници. Но како видоше да ми наперисмо пушке они се мало сустукоше; ударише у страну једном улицом и на брзо наш сокак оста чист. Само овде, онде на калдрми лежали су људи; то су били трупови побијенога народа. Стаде мало али не потраја дуго. По вароши се опет поче разлегати пуцњава и вика; са свију страна почеше

по црквама да звоне на ларму. Душа ме заболи кад се сетим свију оних јада. . . . Жалост и јесте, људи вучу: „јаој. . . . помагајте, не удри, брате, не сечи ме живога ти бога“! . . . а њих кољу и убијају!

Старешина командује да идемо напред. Пођемо, а пред нас ето ти иду Немци. Ту тек ми видесмо какву је бруку учинила наша власт. Дозвали су били швапске војнике да гњаве и даве нашу јадну сиротињу. О господо, о господо, куда ће вам душе! . . . За то ли народ откида од својих уста да вас одене, сам иде го, сам иде бос, сам се злопати и мучи, само да ви будете угледнији, и где како ви отплаћујете за то народу. Довели сте на нас туђу силу да нас смождите. Народ тражи правде, јер се већ дави под вашим насиљем, народ тражи спасења, јер га ви упропастисте, а ви сте довели на нас потплаћене Швабе да нам они гроб ископају! . . .

Две ноћи и два дана нисам оком тренуо, те чим нам дадоше мало „вољно“, ја се свалих на земљу и заспах као заклан. Кроз сан чујем како догоне народ и стрпавају у тавнице. Чујем писку, чујем јаук несретника, хтео бих да им помогнем, ођу да се пробудим, но никако не могу да се разберем из оног заноса. . . савладао ме умор. Знам да је те ноћи много народа изгинуло од господске руке, но о томе вам не могу причати, браћо, јер нисам видео.

Сутра дан рано у јутру пробуди нас ударање у добош. Устанемо. Старешина нам нареди да одведемо у кулу све оне, што су били преко ноћ позатварани. Извуку их из затвора, па их натоваре на троје велике таљиге — то су све били рањени солдати, радници, сељаци и жене. Сви су били измучени, кржави и поломљени. Срце да ти пукне од жалости кад их

погледаш. Пођоше таљиге. Који нису били са свим премлаћени њих повежу све по два и два, а стражари са пушкама пођу за њима. Три иљаде људи помлаћено је тада у Нанси, убијено је четрдесет жена и деце, а двадесет и осам људи обешено. Четрдесет људи отерано је на робију. Терамо ми тако осуђе-нике у кулу, а око нас царује мртва тишина као у гробу, на улици нигде живе душе, ни беснога пса; све куће стоје позатваране. Погледамо се ја и кум и ја му из очију видим да жали ове несретнике! А ко их не би жалио?! Неки иду са свим голи, у других климата се одваљена рука, а код трећег лопи крв испод завоја на располућеној глави. Иду јадници и уздишу; можда се сећају својих жена, своје нејаке дечице и рођака. Свакоме је тешко за својим. Ми смо то све лепо разумевали. Да је, богдице, било у нашој власти ми би сиротане ома пуштали. Но овако ниси могао ништа учинити. Трпи па ћути; то ти је. Морали смо да радимо како нам старешине заповеде, то и јесте несрећа, што сви војници и сав народ нису се држали заједно, но нас поцепала господа, па онда једног — по једног даве. У путу смо наилазили на многа мртва тела. Прекорачи их па ајде даље. глибај по блату, које је крвљу замешено, као да је крвава киша падала.

Тако дођемо до куле и ту стану уводити рањенике. Ту ја видим да уз кулу чувају стражу војници из оне чете у којој је служио брат Никола. Приђем једном стражару те га упитамо: „је ли у вашој чети Никола Бастијано“? — „Јесте“ — вели ми стражар — „баш главом тај Никола код нас је. Можеш га наћи код „Нове заставе“. Они су тамо“. Дигнем се ја те одем „Новој застави“, а то вам је, браћо, онде

где је била најљућа сеча! Ни дивљи зверови не би се онако клали, како је ту чупао брат брата. Што год си ту видио све је било изломљено, разбијено и сатарено. Ту су лежали и побијени коњи, по неки је још ринао. Жалост божија. По кућама се још чуло да се овде онде тек разлегне јаук. То су швапски солдати још једнако клали наше људе. А што не би, кад су им наша господа дали власт, да убијају све непокорне наше солдате. О бездушна господо! проклет био и ко вас родио! По кућама су дуварови свуд били изрешетани куршумима и омашћени крвљу. Ето то вам се место и звало „Нова застава“. Кад ја тамо стигох баш су онда радници растурали барикаде и отварали пут да прођу кола на гробље. А у колима су возили лешине поубијаног народа. Ту је било набацано једно преко другог и жена, и деце, и људи. Жене су кукајући пристајале уз кола и тражиле међу мртвима своје несретне мужеве.

Једну старицу одгуривали су од кола, а она је једнако пристајала наричући: „Јао, мога су сина убили, убили ми моје мезимче; убите и мене, убите и мене, крволочни зверови“! Ту упитам једнога војника, где живи Никола Бастјано. Војник ми показа кућу, која је била баш спроћу мене, погледам, а мој Никола нагао се на прозор па пуши цигару. Викнем га и он ми брзо истрча низ леснице на сусрет, те ме уведе у кућу. „Ево, господо“, окрете се он својим друговима, „ово је мој брат! Гледајте какво је момче! — Је ли?“ Ту ме стану частити вином, а Никола вели: „еј, штета само што сте одоцнили! Ала да сте стигли ономад у вече, да се нагледате цумбуса; млатили смо, боже, и млатили“! — То се он, браћо, радовао, како су много народа побили

Како ми је било да то слушам? — па још од кога?! — Од свога рођеног брата. . . . Ту ми шану брат на уво да ће да га повисе у чину што је учинио услугу убијајући народ.

Тако вам је то, браћо; висока господа награђују своје верне слуге што су им помагали да се одрже у господлуку, да подаве сиротињу.

Други војници одоше да тимаре коње, а ја остах на само са Николом. Станемо се разговарати о нашој кући, о оцу и мајци, о родбини и свима нашим сељацима. „Лепо је, Мишо, што ти помажеш нашим родитељима!“ — говорио ми је Никола. „Ти си, брате, ваљано момче. То сам ја још одавна знао. Жељан сам да видим оца и мајку, али како да вам дођем? Кад се сетим само ваше прљаве и чађаве куће, па леб у пола с песком помешан, а пасуљ прокисао, ух, баш ме прође сваки ћеф да вам дођем. Знаш, брате, ја не могу живети у онакој псећој кочини, као што ви живите; да једем само пасуљину; ти знаш како се од пасуља само трбу напне. Нисам брате ја то што си ти. Ти си сељак, и земљу да једеш па ти је лепо; али ја сам, брате, царски човек! . . . погледај — царска ми сабља о бедрима виси. Ја цара служим, еј. . .

Ја слушам, слушам, а овако ми се у трбуху премеће. Мој брат, до јуче ишао у дроњцима и јео паучљив леб заједно са мном, а сад га народ одео и наранио, а он гле како заковрчио носић. О, гаду ни један! . . . Закекечио ми се ту: „служи цара,“ . . . бре заплатићеш ти заједно са својим царем. Служиш цара, а овамо се народу скидају каиши с леђа док спреми свакога ђавола и за те и за твога лепога цара“.

Тако сам мислио у себи, али опет помислим, дај да ћутим.

Отпочне се говор о јучерашњој сечи. „Што? — тако и треба“ — вели Никола. „Како то — тако и треба?“ велим ја — „војници су тражили од старешина да им не закидају њине крвавице и да даду рачуна шта су радили и куда су дели војничке тајне и муницију . . .“ „Ти војници, то су ђубре!“ продера се Никола. — „Чекај само, опет ћемо ми повратити цару његову стару власт, а сељачки депутирци сви ће омастити личину.“ Погледам у брата, а на његовом се лицу развукао осмејак кад је рекао, да ће сељачки депутирци омастити личину . . . Чему се радује? . . . Радује се што ће добити чин, а тај је чин купио убијајући свој народ. Зар је то мој брат — мој рођен брат?! — Никад.

Већ ми беше прекипило да слушавам ову погрду народа — и то још од мога рођеног брата, па с тога се дигнем и одем. Није само мој несретни Никола, има још много и много војника, који су готови да пуцају на свога оца, да удаве своју мајку, да рашчупају рођенога брата; најбољега друга и пријатеља да опањкају, да оптуже, да криво против њега сведоче, да га упропасте — само да се тим улажу и удворе код старешина, само да добију једну звездицу више. Сами су поникли и одрасли на селу, сами су јели горак сељачки леб до јуче; па и сад их тиранишу и муче њине старешине, и опет они бране господу а даве народ. Еј, жалосна браћо! . . .

Много вам је, браћо, чудеса онда код нас било. Све се нешто кувало и мутило. Изађоше на видик многи људи за које пре нико није знао ни да л' су живи. Људи који су до јуче цуприли по својим дућанчићима постајали су ђенерали и министри.

Сутра дан срећно се вратимо у наше село.

IX.

Ја вам пишем, браћо, ову књигу да је у здрављу читате и да се из ње памети учите. Лепо је то кад ви знате шта су радили ваши очеви и дедови. Ето ја сам стар, могу скоро и умрети, а помреће за двајестину година највише и сви они који су као и ја упамтили шта се и како се код нас радило. Остаћете само ви млађи, па кад когод од вас зажели да чује чисту и праву истину о свим делима, што су их починили ваши очеви, а ви је не ћете имати од кога да чујете. Све ће то пакосни људи да изврну и изопаче, па у место на чист извор, одвешће вас на прљаву каљугу, да вас напоје истином. С тога ја као сељак и причам вама сељацима чисту истину. Ја немам очекивати да ћу бајаги постати какав велики господин, на прилику министер, јал началник, јал какав други велики, велики чиновник; а, вала, не ћете ме ни завладичити; будите сигурни; моје је све већ било и прошло, ја још дан за дан, па ће и смрт за врат; с тога, браћо, што вам ја рекнем знајте да је истинито као свето. Доста сам живео, доста сам грешио као сваки човек, али данас ми је пред очима само правда и истина. Кад вам ја причам како је код нас било народу тешко и шта су с њим радила господа, ви не мислите да сам ја залудан човек, па тек пишем да протерам време. Није тако, браћо. Имам и ја много својих послова као год и ви. И ја овако стар још крваво зарађујем онај комад леба, што га једем са својом децом. Ал' ја знам, браћо, да нема добра ни спасења народу, ако сваки поштен човек не ради да се у земљи заведе добар поредак.

Некад сам и ја мислио као што и сад мисле многи од вас: мислио сам, човек може да буде поштен и честит и опет да се брине само за свој џеп и свој трбу. Што, мислио сам, сваки нека гледа свој посао, тоспода нека се брину да заведе добре уредбе, да даду народу правду на суду, да га бране од сваке беде и напасти, а народ опет нека ради, нека плаћа уредно данак; на ето ти среће и напретка.

Јест, тако сам мислио док нисам познао овај свет. Али сад тако не мислим. Ја сам много претрпио и много препатио. Видите ли ове беле власи на мојој старачкој глави? Оне су сведок многих мука које је подносио народ, а с народом и ја заједно. Не варајте се, браћо. Ви се мучите и живите од свога рада, немате кад да дигнете главу од тешкога посла, па мислите тако свак ради, мислите то је све тако од бога уређено, да се човек до века мучи. Није тако.

Све уредбе, све ово како видите да је сад, уредили су људи. Па људи то нису уређивали тек од беса. Они су хтели да тиме помогну један другом, да тако помогну сами себи, а оно видите како је испало . . . ?

Испало је тако, да једни црकोше радећи, а други, са мало рада и мало муке, а често и без икакве муке, поједоше све што ми крваво зарадимо. За што је то тако? За то, браћо, што у свету има много људи који оће да једу и да живе господски, а не ће да раде. И све уредбе и сав поредак они су дотерали како ће за њих бити боље. Док то народ није разумевао, он је ћутао, патио се, давао господи што су заискала и кад је долазио час да се умре, људи су умирили тешећи се, да је то божја наредба. Оца су спуштали у гроб, а син је ишао оним истим путем којим и

отац. И он је радио и злопатио се док и он није легао у гроб. Тако је то ишло од колена на колена. Људи, који су господовали, знали су да није право кад они гуле народ и не остављају му ни кожу на леђима, али су ћутали; осећали су да им је тако лепо и угодно живети. Но нашао се међу њима опет макар један добар човек. Тим добрим људима било ја тешко гледати како се народ злопати и страда, а све на правди, и они су почели да казују народу како то није божија наредба, да је он увек гладан и го и ако он и одело и рану сам спрема за све. Тако се народ почео мало по мало да буди, да протестира што се тако с њим ради. Разуме се, да су господа гонила оне људе, који отвараше народу очи. Но то им је мало помогло. Народ се све више и више будио. Пајпосле је дошло до тога, да је сила народна ојачала. Искупило се иљадама гладних и голих синова, па веле господи: „доста је било вашег, време је да вам се ократе рукави“. Тако је било у време о коме вам ја причам, па тако је још и сад. Те две силе кош-кају се међу собом. Оне су се често сударале и још ће се много пута сударати док најпосле не победи страна на којој је правда, а правда је на страни народа.

Е сад, деде ми ви кажите, може ли човек бринути се само за свој џеп, па опет да се зове да је поштен. Вере ми, не може. Човек треба да избере на коју ће страну, па да се придружи или правди или кривди. Ако седи па ћути, од свачега се клоњи, ни у што се не меша, богме, он онда помаже кривди, јер да правда победи за њу треба радити. Треба радити, и то не с тога, што се, као што се обично вели, то тако ваља; већ с тога, што без правде нема среће

људима. Неправдом може да се помогне један, да се овајди други, да се награби туђе муке трсћи; али народ, цео јадан народ не ће никако имати среће ни берићета ако не буде тежио правди. И ви сте народ, браћо, баш ви и јесте прави народ, с тога за вас нема никаквога добра без правде; с тога љубите правду, браните правду и на земљи ће бити рај.

Но, не варајте се. Често се свако ђубре износи на пазар, па се подвикује: „Ево вам правде!“ Не варајте се. Распознајте правду од неправде. Ја с тога и пишем ову књигу, да видите, на чијој је страни била правда у оно време о коме вам причам.

Но да вам причам шта је било даље у нашем Паризу, а, богме, и у нашем селу.

Око „богородичног покроба“ добијем од Маргите писмо. Ево, шта ми је она писала:

„Љубазни мој Мишо! Примили смо твоје писмо и много нас је обрадовало, и ако си ти у њему писао много жалосних ствари. Шта ћемо? — није вајде јадати се и тужити што на свету има много зла. Треба се уздати у своје силе, треба радити неуморно, па ће од онога што је сад зло, постати добро. Отац је једнако у послу, главу не диже. С тога није имао кад ни да пише, те наручи мени да вам ја напишем. Да вам причам, како ми овде живимо. Станујемо у једној прегрдној каменој кућурини, и то баш на вр'у. Степени, којима се пење до наше собе, мрачни су и прљави, а наша је собица мала и ниска. Таквих соба има у овој кући неколико стотина и у свакој живе по две, по три, па и по четири душе. Ту ти живе и ткачи, и кројачи, и обућари, и гробари, и музиканти, и комендијаша, и чиновници, и амали, и новинари

што пишу књиге и новине, и богати трговци, и просјаци; све је ту утрпано. А на доњем боју има у тој истој кући и магацина, и свакојаких дућанчића са сваком дрангулијом. Овде у Паризу све су куће такве велике и пуне. Газде тих кућа, то су све главни трговци и богаташи, грдне суме згрћу они свакога месеца од кирија са тих кућа. Нема ни једног углића а да га те газде не издаду под кирију. Па како је овуд по улицама! Цео дан, целу ноћ пуне улице људи. Господа јуре на интовима, сиротиња вуче џакове, вуче еспапе и свако чудо, гурају се, вичу, лармају Овде има више од седам стотина иљада душа, и сваки дан све више и више бива; са свију страна придолазе људи једнако. Овде се не сеје рана, но је за овај народ догоне из ваших крајева отуд, из села и засеока. Па да видите како се свет ужурба кад задоцне кола с раном, море, није ни шала: да се отуд рана не донесе, сви би од глади помрли. Но и овако много људи помре од глади и од зиме. Ал' ја не ћу много о томе писати; ја и ти добро знамо шта је сиротиња и невоља. Ето сад можеш знати каква је то варош Париз. Куд год се макнеш све улице једна дужа од друге, све једна лепша од друге. Зиме овде готово и нема снега. Целе зиме сипи киша и вије се густа магла. Целе зиме готово нема светлог дана, све једнако траје неки сумрак. А лети како ти је овде! Прашина, дим, задај, нема ти овде онога чистог зрака као код нас на селу. Да немам овде посла, не бих ти се скрасила у овој вароши.

„Сад ја сама спремам све што треба мени и оцу. Богме, грдно се много троши; једва нам по која пара остаје за књиге. Ја сам се овде упознала поред оца

са многим ваљаним људима. Познајем Дантона, Демулена, Фрерона и друге. Сви су они народни пријатељи и сви их поштују. Много они мисле о добру свога народа; поштене душе! Да ти је, Мишо, само да их чујеш како дивно беседе. Кад стану говорити три дана би их гладан слушао. Кад они у скупштини стану говорити, а господа им ома смећу; не мили се господи да чују говор ових народних синова. А народ се, боже, слегне да их слуша, мислиш земљи је тешко. По некад они својим беседама тако распале народ, да господу одма спопадне грозница. Радници, жене, деца, све ти то покуља кући где се држи скупштина, па ти ту вичу, боже, лармају, деру се, грде господу. Тек чујеш како се разлеже: „Треба повешати сву господу, треба их помлатити, подавити“. Лафајет узјаши на свога белца па пође кроз гомиле народа, наговара их и моли да се разиђу. Ни на сну ниси видео шта се овде ради.

„Да вам причам само шта ради бар један од наших депутираца, наш Марат. То ти је живи окаченик. Ама свакоме ће он уватити крајеве, па да ти летиш. Окретан је као зверка. Он сваки час тек тужи по кога пред скупштинарима. Час набраја злочинства цара и царице, час вата шуровања кнежева против народа, час тужи господу, трговце, ђенерале — да нису уз народ. Он ти ту у сред скупштине тако изгрди господу и великаше, да их ни пас с маслом не би појео. Но отац говори да Марат доста претерује. Нађе се и међу господом по какав поштен човек, а ако оћемо право, и нас радника има свакојаких. Зар је мало њих који једнако и мисле како би господа постали.

Отац говори, да људе као што је Дантон и Робеспјер треба чувати као очи у глави; јер таки људи само и могу повести народ добру. Сад господа измишљају свако чудо на те наше пријатеље, но народ добро познаје своје другове и не верује господским лажима. Господа би волела умочити своје руке у крв Дантона и Робеспјера, но да им даш бог-зна какво благо. Но нема Скоро ће, чини ми се, сама господа да се очисте и да оставе места добрим људима.

„Око Петровадне, овде је била велика светковина. И ако је киша ишла као из кабла, ја и отац опет пођемо у шетњу. Ту ме Дантон упозна са његовом женом. Чудо дивно каква је то лепа женска Позове ме да јој одем у гости. Уз пут сретосмо Демулена, и он пође заједно с нама. Причао нам је, како се цар изговорио на кишу, па није хтео изаћи пред народ. А онда је баш требало да положи заклетву, да ће довека бити веран народу. Иде Демулен с нама, па све говори онако просто по нашински. Нема ти ту да се он ачи, и онако некако заноси у говору, као што чујеш код друге господе. Па и Робеспјер, и сви други народни пријатељи били су тако добри, дружевни. Отац се још одавна познавао са Демуленом. Тај Демулен издавао је једне новине, и све је, што год за њих треба, сам писао. А пише ти он, брате, све за народ, све о том какве уредбе да се заведу, па да народу буде лакше живети. Ишли смо један пут у театор. Тамо ти комендијаши и комендијашице граде триста џумбуса. Тамо ти и нас сељаке и сељанке престављају.

„Где седи народ, што гледа комендију — то је једна велика великачка одаја, па све по њој пона-

мештане клупе за седење. Мало даље напред начињена је друга одаја и у њој је патос за један аршин више издигнут но онде где седи народ. У ту одају и излазе комендијаши да цумбусају. Обадве ове одаје нису преграђене зидом, но их раздваја неко прегрдно платно. Седимо ми на својим местима, а оно тек залупа, па се подигне оно платно а комендијаши тек истрче на место где извргавају. Један дође с једне стране, други с друге, па ти се ту тек стану разговарати. Неки се обуку и начине као да су господа, а други се опет начине као да су сељаци и прост народ, па ти се ту разговарају, машу рукама, а сељаци све се веселе, играју и певају. Цар гледа, па се смеје. Можда мисли, да ми сељаци истина се само веселимо, певамо и пијемо. То један пут што одосмо у театор, па више никад. „Шта ћу да идем“, вели отац, „ваљаде да гледам како тамо лажу“.

„Сад да ти причам како је прошло твоје писмо, што си нам га пратио. Баш некако у то доба кад ћемо добити твоје писмо, код нас се овде све једнако говорило о побуни у Нанси. Лафајет је хтео да награди началника из Нанси, за то, што је добро умирио буну. Кад отац прочита твоје писмо, он вели: „А-а-а, тако ли је! Сад ја тек видим, какве су тамо ујдурме биле. О, вала Мишо, што ми је све то лепо описао, а сад ћемо видети, оће ли се награђивати људи, који су убијали народ.“ Дигне ти се отац, те оде да се састане са својим пријатељима, и ја пристанем за њим. Сваки је говорио по реду. Устане и отац, те јави, да би хтео да прочита једно писмо, у коме се описивало шта је било у Нанси. Отац поче читати, како су солдати убијали и млавили народ, како је стотинама жена и нејаке дечице погажено,

коњ'ма, и поубијано ножем и куршумом. Но отац није могао ни довршити писмо — така се вика и ларма подигла, да те стра увати. „А јој, тако ли су господа учинила с народом у Нанси. Изроди погани! Пију нашу крв, па још траже да их за то повисимо у чину, да им дамо ордене. Све старешине у Нанси, треба за врат па о ледину; то нека им буде награда.“

„Ето, видиш, Мишо, како овде поштени људи бране вас сељаке и раднике и не дају да господа цвељају народ. Дантон и други пријатељи народни много су благодарни оцу, што им је тим писмом очи отворио. Ето ти, Мишо, шта је овде начинило твоје писмо. А сад, Мишо, у здрављу, и буди ми ведар и весео. Поздрави ми љубазно деда Ивана, тетку Катарину и поздрави све паше сељаке, наше бираче, који су нас амо пратили у скупштину. Испричај им шта ми овде радимо, и реци им, да ћемо ми пре потубити главе, но што ћемо дати да се заведе и једна уредба, од које би проплакао народ. Ми тражимо за народ многе олакшице, ми знамо народну невољу и народну сиротињу, и ми нећемо дати, док нам душа у котлацу бије, да господа и даље гњаве и гуле наш јадан народ. Кад је народ поверио у наше руке своју срећу, ми ћемо баш гледати да се не вратимо постидни. То је, Мишо, поздравље нашим сељацима, од њинога депутирца, а мога оца. У здрављу, Мишо! . . . до године можда ћемо се састати . . .“

Чини ми се, сто сам пута прочитао Маргитино писмо — и опет ми је било мало. У нашу мејану једнако су долазиле комшије да и њима прочитам писмо Шовеља. Ја им читам, а они слушају, слушају па тек скину капу па веле: „Еј, да вам да бог сваку срећу и берићет, наши честити депутирци; од вас

ако не огреје сунце сиротињу нашу, од никуд је огрејати не ће.“

X

А господа у то доба, кад видоше да се законитим путем не може ништа наудити народним депутирцима и народу, а они се пустише у разне шеретлуке и ујдурме, само да како год заварају народ, па да га опет гуле, као што су и дотле чинили. Сама господа да пођу да се крве са побуњеним народом — аја, то не иде, а шта би могла и да учине господа са својим белим рукама и детињом слабошћу. Ми би их капама побили. Ето с тога они хтедоше да натуткају на нас солдате. Но солдати се онда не дадоше преварити. А наша господа онда дај, те доведоше Немце на нас и на солдате. Ето у Нанси, они су звизнули и вабнули Немце, а њима продана солдатија и госпоштина долетише као гладни пси да кидају наш јачни народ.

Ето, браћо, како су нас онда затрла и запалила наша господа. Но и њима се, вала, спремао црни петак. Народу је већ било прекипело, и људи, где год су се сретали, једнако су говорили, да је господски шеретлук и безобразлук превршио сваку меру. Нађеш се тако у мејани с човеком, с којим се никад видео ниси. Назовете један другом бога, упитате се за здравље, па се почнете разговарати, како је у коме крају. Ту ти непознат човек, кажем вам, почне тако искрено да говори, тако много да се тужи на господу, да ти самом прекипи, па се и ти почнеш јадати. Тако ми је једног дана говорио један сељак, баш кад сам му клепао сикиру.

„Тешки су наши дани, чемеран је наш живот.... Мучно нам је овако живети, а тешко нам је да се извучемо из ових зала. Некако су нас господа спекљала, те се неможеш помаћи, а да ти не рекну крив си, погазио си закон. Редак је човек који оће и који уме да брани нас и наша права. Изберемо човека да се саветује с господом о нашим нуждама, а он овамо, онамо па тек се и сам пришљамчи уз господу, а ми остасмо на ледини. Не знам шта ће се најпосле из тога излећи, али чини ми се да ће најпосле народу прекипети, и кад он дође да расправља са господом, онда ће им закукати кукавица. Тако мисли народ, томе се он нада и очекује. Видићемо сад шта ће учинити наши депутирци у Паризу. Ако они не могу ништа учинити, онда ћемо ми пљунути у дланове. Загазићемо и запливаћемо, па буд испливамо, горе нам не може бити но што је сад“....

Слушам га, слушам тако, па ми се чини ка' да ми те речи са срца чита. Но да вам причам како су код нас даље ишли послови.

Већ сам вам причао, како су од нас умакли у туђе земље наши богати калуђери и архимандрити, проте и трбушате попе и сва друга господа, којима су били дубоки џепови а пуни пара, кад се народ почео да буни. Али око Миољдана почеше се мало по мало опет прикупљати. „Богме то не слуги на добро“ — говорили су стари људи. „Треба сад добро наоштрити зубе“. Скупштина је онда већ била решила да сам народ — саме општине — бирају себи и попа, и ђакона, и архијереја, и све што општини устреба и што она оће. Калуђери, владике и сви предводиоци духовенства чисто су беснили од љутине на ту наредбу. И отац је Венедик долазио

Често нама и говорио је кума Катарини: „Огрешили сте већ своју душу, ој.. ој, давно сте је огрешили! Гоните нас дуовнике, нас свете оце“!... И тај угурсуз тако је подбо куму Катарину да после од ње нигде нисмо имали станка; уплашила се баба од ђавола, па само руши. Види кум да оће жена лепо да му свисне од плача, па вели: „Како ти, Мишо, мислиш о тим пословима?“ „Шта ћу да мислим“ — велим ја — „то су све калуђерске ујдурме да заплаше људе, који су покуповали манастирску земљу. Лажу, вере ми, мисле да замажу народу очи.“ — „Ти право велиш, Мишо! ни за длаку ниси погрешо“ — вели мени кум, па кад ти онда поткачи кума Катарину. „Немој ту више да ми слишиш за бадава; не ћу ја вратити више ону земљу, што сам је купио од манастира, па да се обесе сви калуђери, за њу сам ја паре дао; знаш ли? Зар да ја сам себе упропа-стим, те да ми се после смеју онаки чивијаши као што је твој носати отац Венедик..... Кум се наљути а кума Катарина не умеде ништа упутно да му одговори.

У недељу, нареде да се попови закуну, и објаве, да за два дана т. ј. до четвртка сви попови морају се пријавити и казати оће ли се заклети или неће. Наш отац Кристивор хтео је да се закуне. У недељу се скупи у цркви много света; отац Кристивор попе се на амвон и гласно се закуне: заклињем се да ћу верно служити парохију и народу, кунем се да ћу брапити све што утврде и нареде наши посланици.“

На многим местима калуђери су преварили и замутили народ, те је пошао за њима. Ето ти што су будале! Дошао им ће да гину за господу и поповштину, а та господа не ће да мрдну ни малим пр-стом за народ.

У то време код нас се у ковачници много које шта променило. Ево шта је било. Валеша се све више и више дрпао и свађао с кумом, са мном и са свима нашим комшијама.

„Ви сте, полудели, говорио ми је он једног дана. Кад вас погледам, чини ми се вас је све чума напа-ла. По вашем рабошу обућари треба да буду ђене-рали, сикирџије да постану кнежеви и т. д. Оћете да се обогатите од манастирског имања. Заборавили-сте сасвим на бога. Ни крст на врату не носите!...“ Завезан је, брате, био тај јадни Валеша; никако му није ишло у главу да данас сељаци и други радници поцркаше радећи за калуђере и господу. А за што је то тако, и за што то тако мора да буде?

Господа нам веле: „ви без нас не можете, да ни-је нас ко би вам судио? ко би вам делио правду? ко би вас бранио од злих људи? ко би водио кон-тролу, да ли сваки врши своју дужност? — не, не, ви без нас не можете, без нас би ви један другог поклали, појели, као што се кољу и једу гладни зве-рови.“ Попови и калуђери веле нам: „ви без нас не-можете, ко би вам се старао о спасењу душе? ко би вам читао молитве, свештао масла, крстио и венчао? ко би молио бога да вам опрости грехове, да вам да росну кишу, да благослови ваша поља и лугове? — не, не, ви без нас не можете! ви би без нас подивља-ли, постали би „бесловесна“ животиња, која не зна за бога и за веру — не, ви без нас не можете.“

Све је то лепо. Но онда имамо и ми нешто да рек-немо; ми велимо и господи и попама: „Ако ми без вас не можемо, онда ви сто пута више не можете би-ти без нас. Ко би орао? ко би копао? ко би вам

дао леба? ко би вам неговао и чувао стоку? ко би вам дао мяса и другог мрса? ко би вам спремао обућу и одећу? ко би вам направио кућу и оно што вам треба у кући? ко би вам био кочијаш, а ко ли би вам дрва донео? Најпосле — коме би ви судили, за кога ли би се богу молили да није нас?!....

Видите ли, чујете ли и разумете ли, да смо ми старији и пречи од вас? Да није нас, ни вас господо и попови не би могло бити. Признајте да је тако! Сад чујте даље. Кад ви без нас не можете ни један дан живети, па баш да рекнемо да и ми без вас не би могли ни један дан бити, онда шта то значи? шта из тога излази? Нама се чини да излази то, да смо ми тако исто корисни радници као год и ви, па с то а и ми треба да будемо награђени за наш рад, да се за нашу муку нама толико исто плати, колико се вама плаћа за вашу „муку.“ А је ли данас то тако? Вера и бог није. Измерите колико ради на прилику један начелник, а колико опет ради један сељак, какве муке види у свом раду један начелник, а какве један сељак, и видићете, да сељакова страна претеже, за сто товара претеже. А погледајте на плату, погледајте на награду. Начелник је плаћен и преплаћен, а сељаку је закинуто и укинуто. Ваља ли то тако? Баш да узмемо, да сељак не може без начелника онако исто бити, као што не може ни начелник без сељака. Ја мислим да то не ваља и не треба тако да буде. Ја мислим да сви људи, који су подједнако корисни радници, треба подједнако да буду и награђени. Ко вели да ово не ваља, он, душе ми, сам не ваља.

Но има још нешто. Чим у јутру отвориш очи, ти оћеш да једеш, оћеш да пијеш, оћеш да се огрејеш

и обучеш. Не мож' да мрднеш, не мож' да седнеш, ни да станеш — а да ти не затреба штогод што су израдиле испуцане сељачке и мајстореке руке. То значи: да без нас сељака и мајстора сва господа не би могла ни данути. А можемо ли ми без њих? Они веле, да не можемо. Ја сам им с почетка попустио, па сам признао да не можемо, па смо и опет видели да се с нама несправедно поступа. Ал' то није тако, да ми без господа не можемо бити. Треба нам суд; па лепо, зар нама морају судити чиновници, који вуку прегрдне плате, који звркте у интовима, који седе и живе без трага од нас далеко, никад им ни црне очи не видимо. Не треба нам то и не мора то тако да буде, па да тек онда имаднемо суда и правде. Правду умеју да говоре и наша сељачка уста; судије могу да буду из народа — прости народни синови, а не господа која седе далеко и високо, па ће правда бити много боље заштићена. Чиновници су за то да отправљају народне послове, да врше оно што не може да врши сам народ; али кад на те чиновнике оде и црно иза нокта, кад се народ уплеће у дугове и парнице, баш због тога, што има толико господа, толико племића, богаташа и готована, онда треба да се чисти, треба једном да народ мане метлом, па да разчисти ледину. Да узме сам народ све своје послове како ваља. Зар ми је то бог-зна каква мудрост, да човек суди право? Ја-богме, сад јесте мудрост, кад судије нити су чуле ни виделе људе којима суде, нити знају ствар о којој суде, а овамо треба да погоде правду, — е, ту, богме, човек треба да буде, што но веле, — пророк — па да угоди по жици; с тога наше судије и не погађају да пресуде по праву, но оцепе онако од ока, ако један од парничара

није још напред подмазао кола да не шкрипе. Ал' кад је судија из оног места одакле су и парничари, кад се он меша и живи сваки дан са сељацима, онда он њих брата зна сваког у главу, сад само још треба да је поштен и разборит човек, па да ти пресуди правије но ко ти драго, јер људи из села обично много боље познају све спорове о којима се воде парнице по селима. Ето како ми можемо да се уредимо, па да нам није ни бригеша за господским уредбама. Још код оваки уредаба тек би процветали и пропевали.

А шта ће и како ће да се уреде господа без нас?!..... Видио бих ја њино добро јутро, већ напред знам њину уредбу; треба ли би сами да запну у ледину, па то им је уредба, друго им не би помогло, па нек се они праћакају колико год оће.....

Но да вам причам даље како смо се кошкали са Валешом. Он нас је тако почешће пецкао и пред кумом, па по некад, богме, окретао је и дебљи крај, изгрди вас као некога. Кум трпи, трпи, али по некад тек прогунђа: „Ех, гаду! — брбоскало ни једно.“ — А ко је гад и брбоскало, то кум не рекне. Но Валеша види кога кум гађа, па тек се обредне: „Јес . . . јес . . . на свету баш је много гадова и брбоскала.“ — „И ђуркастих будала није мало“ — продужи кум, а испод ока тек погледа на Валешу. „А како би их било мало“ — настави Валеша — „кад су многи зуквани увртили себи у главу да су паметни људи. — Такве су будале чини ми се, горе но њини остали другови.“ — И тако се почну пушкарати речима, да се скидаш од смеја. Загусте по некад, мислиш, сад ће крв пасти, али опет се све разгали и прође на миру.

У то су се доба код нас проносили гласови, да

су свештеници стали да се заклињу народу на верност, а један архијереј, говорило се, и благосиља после заклетве. — Поповима, који нису хтели заклет се народу, одузете су парохије. „А . . . а — ето тако, то ми и јесте архијереј. Алал му вера. Он је пристао да се и манастирска земља прода, он и попове заклиње, и заповести наших депутираца слуша. Тако и треба — а сваки који се противи уредбама, које се спремају за добро народа, тај је гори од најгорег штенца — вели кум.

„А, то ви мене таким именом частите,“ вели Валеша. „Е, чек’, баш да вам кажем шта је тај ваш дивни архијереј; он је Јуда издајник, гори од циганина који за једно ћувте продаје свог оца. И сви они, који вале тога мурдара, нису бољи од њега.“

Кум плану, па викну и полети на Валешу, а Валеша опет на њега са чекићем, те умало један не леже мртав; једва сам их жив раздвоио. Сутра дан одма Валеша поиште од кума буквар и свој ајлук. Кум му исплати све до кршене парице, напише му у исправи да је вредан радник и да није пијаница и сутра дан Валеша скупи свој пртљаг и пође. Ја га испратим до иза села.. Било ми је жао и тешко да се растанемо. Није шала, толико смо година заједно радили. Кад се вратим кући, кум ме дозове, па ми вели: „Мишо! сад ћеш ти бити најстарији у ковачници, калву нађи сам, а за плату — ја ћу ти повисити Видиш, ја немам кад да се задржавам и да управљам у ковачници. Имам посла око манастирске земље, те ми глава бучи. Запуштена земља. — Трбушата братија пустила су да се земља упарложи. Баш су ти те калуђерштине биле, као оно што се прича, као пси на сену; нити су сами јели нити

су другом давали да једе. А у нас не ће продати у залуд ни један комадић земље“

Дођем ја кући па велим: тако и тако, кум ми је повисио ајлук, сад могу дати брата да се мало поучи у школи код оца Крививора. Али оћеш! Мајка скочи на мене да ми очи ископа, не дам, вели, ово дете у ту проклету школу, да ми и оно постане такав безбожник, као што си ти, да после и оно војује против господе и попова, као што ти радиш“! Отац се на њу наљути за таку грдњу, па поче да виче: „Ех ти будало ни једна! баш ти је сва памет изветрила! За тебе и нису боља деца, но што ти је твој лепо Никола и Лаза. Дигли се они па лепо дунули у свет, а за оца и мајку немаре ни да чују. — Ето какви су ти твоји богомољци и господске пришипетље. На устима им је мед, а на срцу јед; лепе им речи из уста капљу, а зла им дела из руке испадају. Ја сам их родио, али боље да сам гују родио. — А Миша, какав је наш Миша?... Никуд се од нас не одваја, све што заради и заслужи с нама подели. Да није њега, шта би ми? Пропали би као нико И теби опет Миша не ваља! — безбожник ти је Е . . . ех“! . . . И отац је још дуго и дуго тако говорио матери. Једва смо је тако умирили, једва је склонисмо да пусти брата у школу.

У то доба изађу наштампане књиге, у којима се казивало колико иде господи на пензије и остале награде. И шта мислите, колико је одлазило? — Педесет милијуна болан за годину, а народ је овамо умирао од глади. Е дед сад живи! Господа су се препала, кад видеше да народ сазнаде шта се на њих троши, те ударише да беже на све стране, а Немци су се већ били спремили да завојиште на нас, тако

се писало по свима новинама. Кроз нашу окружну варош Пфалцбург пролазио је један ескадрон, и о њему се говорило да оће да се преда Немцима. У вароши је онда боравио лаврецки пук, те ти солдати из овог пука искоче пред ескадрон, поватају коње за узде, и стану питати коњанике! „казујте уз кога сте“? — јесте ли уз народ или нисте?.. А коњаници, у место да одговоре, поваде сабље и почну рубити десно и лево, посеку много људи и отскачу на својим коњима, јер су пешаци били без оружја. Тако су ти погани коњаници учинили страшну сечу, јер су ненаоружане људе напали. Но цар опет коњанике похвали, а јадне пешаке испеује и изгрди. После тога тргну од нас тај пешачки батаљон, а прате нам онај што је у Нанси онако грозно поступио с народом. И до год је тај батаљон боравио у нашој вароши, ми смо се са овицирима крвнички гледали. А како не ћеш, кад су баш ти гадови туткали солдате на народ.?

Не прође много, кад чујемо ми, да су царске тетке згрнуле дванајест мдлијуна, па стим новцем хтеле да побегну у туђе земље. Но на срећу наши их људи поватају. А оне се, боже, преплашиле — мислиш, полудиће од стра! па ти у оном страу довате и напишу писманце скупштини. Да видите само како су написале, веле: „Опростите нам, за бога, ми нисмо ништа хтеле, ми смо тек онако... Нисмо ништа зло мислиле. Велика почас и слава вашој скупштини. Само нас пустите... Ми — ништа нећемо. Во имја оца и сина и свјатаго духа, амин“.... Е, што смо се исмејали о томе глупом писму, то више нема. Одузмемо ми царе од „тетака“, па их пустимо нека иду на четири стране. Оне се дигоше и оду право

папи, (а папа, то вам је, онако просто рећи, митрополит, управо старешина над свим свештенством, па то ти је.) Кум се много љутио, што су тако олак прошле царске тетке, које умеју да смакну дванајест милијуна па да беже. Он би хтео да их најпре мало проводају кроз варош, да их народ види, па после да их пусте. Господа су једнако бегала из наше земље а ми смо за њима викали: „срећан вам пут тичице! — бежите, бежите од нас, али кад дођете амо опет натраг, да бог да ома вратове поломили.“

Свуд је владала узрујаност, буна већ у велико пламтила, револуционарни дух усталасао је целу Француску. Народ је једнако стрепио да цар и господа не учине неку комендију. Робеспијер и Демулен непрестано су говорили народу: „Не дремајте, браћо, пазите и чувајте се. Господа просипљу силно злато да поткуне ваше посланике. Цар се договара с Немцима, и позива их да на нас завојште. Оће да нам отму нашу златну слободу, па опет да нас стрпају под господску чизму“!...

Један пут париски радници науме и скоче да сруше весенску тавницу. Бастиљу они су већ срушили, па сад хтедоше и ову другу. Но овај им пут Лафајет силом смете да учине што су хтели и што је правда искала. Колико је невиних људи иструнуло под тим проклетим тавницама. Силна господа никад не воле да им се правда у очи говори, па сад само кад имају силу, они онда даве и гњаве ко год се усуди да протестује против њиног насиља. Ето на пр. ја, ја вам пишем књигу и учим вас добру, али да сам нешто живио онда, па да ме увате господа, не бих вам ја више видео белога дана! Оставио бих кости у оном гробу, у који живе људе сарањују. А за што?

За то, браћо, што вам ја истину говорим и очи вам отварам. Ја говорим да ви тешко и мучно живите. Зар то није истина? Ја велим, ви се с тога злопачитете и мучите што вам господа и каишари однеше и црно иза нокта, што вас варају и опкрадају! Па зар то није истина? Ја вам говорим, да, ако оћете, да и ви бар кад год угледате бела света, да треба да се један пут исчупате из канџи ваших мучитеља и крвопија. — Зар то није тако, или ваљ'да ја лажем?

Господа и каишари никад вам не ће истину казати; но то им још није доста, они ни другима не дају да вам кажу шта је правда и истина и како ви на правди страдате и пропадате. Они свакоме оће да запуше уста, ко прослови истину, они му је кундаком у уста сабију; ко брани правду, они га апсе, гоне и даве, муче га сваким мукама, па га најоосле и убију. Они мрзе на истину, они стрепе од истине, горе се боје ње но живе ватре, но оштре сабље. Они би хтели да народ ништа не зна, ништа не чује, да остане до века згажен и задављен. Од такога се народа лакше цеди. Такав народ превија колена као камила, да му натоваре тешка бремена, и ћутећи, у нечувеним мукама, носи страшне терете, под којима му пуца кожа, ломе се кости, као суво грање, и витешка снага сломљена и разваљена пада у гроб да се одмори. Такав народ не уме једним ударцем да здроби главу змији, која му оштру жаоку у срце забада, да му полоче сву крв, а у оно што још остане да набљује свој страшни отров. Такав народ страда и ћути, с тога би господа и хтела да имају такав народ. Но ја се не би поплашио од њиних мука, ја би вам говорио истину као што вам и сад говорим. Па нека ако је суђено да се

главом плати, баш нека се плати. Слатко је за народ умрети

Не прође много па се опет пронесе глас, да је, као бајаги, цар болестан, па му доктори рекли да се мало прошета по нашем царству, да мало попутује. У то доба оде од нас онај батаљон из Нанси, а нама дође други што су га звали овериски. Војници у овом батаљону били су све ваљани људи; увек су ти се они с народом држали. Једног дана изађу ти они сви на пијацу, уреде се и почну ударати добош. Око њих се скупи многи свет. Дотрче овицири, дође и сам пуковник. „Шта је то?“ дера се он, добоши лупају ли, лупају, а нико се не осврће на његову вику. Народ гледа па се само диви. Док тек престадоше добоши а три стара солдата, брканлије, изађоше из реда, и један викну: „каплар Равето!“ — Каплар се одазва: „ја!“ „Изађите амо на среду!“ — каплар изађе, а брканлија му каза, да су га војници изабрали да им буде пуковник. Равета остави пушку а узе бритку сабљу, а војници му учине „пред-перси“, па онда изберу капетана, мајора и друге старешине. А њини јучерањи овицири стоје, гледе и дркте, не смеју ни да прослове. Богме, добро им је било и ћутати, могли би их војници подавити као муве.

Нови пуковник окрете се овицирима па им вели: „даље од сутра да ми се више нисте скрасили овде, да се чистите ома, да молите бога да вам више ни врана кост амо не донесе“. Покуње се овицири; кисела им беше каша, ал опет је прогуташе, отомбољише нос, савише шипке па се одлуњаше. Солдати су били опазили, да та њина господа оће да их предаду Немцима, па с тога су им и дали пут, а на њино место сами су понаменшали друге поштене

људе. Тако и треба. После тога дрљало се по проданим новинама, да су се овериски солдати узбунили. Шта господа зову бунтом, ја управо не знам, али знам то, да господа називљу бунтовницима све, који не ће да трпе њин силецилук....

У то време умре Мирабо. Ја сам већ причао да је он с почетка био са свим уз народ, но после се поквари, право рећи, постаде поган! Почео је био да угађа, што но кажу, и нашим и вашим. Ласкао је народу, а овамо се вуцарао с господом, хтео је, што но реч, и ђавола да кади и богу свећу да пали, ал за то је и проиграо своје име. Народ га је познао брзо какав је. Не може, брате, то да се мига, но ако си за нешто, а ти баш буди, јер вере ми, сељак и ако изгледа да ништа не зна, опет има под његовом шепом доста памети, за час он позна ко вреди и ко стоји на белези.

А господа у то време све су нам више и више досађивала, варали су, увијали, плели народу замке, молили Немце да нас нападну — продане душе.... Кад на један пут а ми ти чуемо, да је цар некуд умакао. Ома се пустисмо за њим у потеру. Ударише звона по свима црквама, залупаше бубњеве на све стране; брзи коњаници бацише се коњима на рамена, па полетише у потеру на све стране. Беше завладао ужасан стра. Сви су говорили да је цар с царицом побегао Немцима, да се договори са њиним царем, да искупи око себе све изелице, што су умакли из наше земље, па да онда заједнички груну на нас, да нас смрве у пра и пепео. Сутра дан по свима зидовима биле су излепљене објаве наших депутираца, у којима се позивао народ да саставља устаничке чете,

да се оружа и да буде спреман и на опрезу. То је значило, да сав народ треба листом да устане

Но потреби се, те нам цар не умаче; стигли су га на по пута; ту га зауставе па га онда лепо у миру врате у Париз. Он је био заждио Немцима да бежи, ал му, на његову жалост, пресекосмо пут. Ту ти онда баш и један ђенерал напише писмо нашим скупштинарима и каже им, да на нас иду сви немачки цареви. „Чувајте се“ — говорио је ђенерал. — „Ако цару и царици повали једна длака на глави, онда тешко вама! Ни камен вам на камену не ће остати. Ја знам све стазе и богазе, па ћу ја повећи Немце на вас“.. Тај је ђенерал у Нанси пујдао солдате на народ, он је и цару помагао да побегне, а сад је пристао уз Немце и претио да их проведе у нашу земљу. „О, чудо дивно! Ја какви ли ти гадова нема још на овом црном свету“, вели отац, кад му ја прочитах то писмо. — „Кад би наш Никола тако реко, чини ми се, ја бих, или од туге умр’о, или би га баш мојом руком укапио. Ја како може, мати га божја поразила, тако претити својој земљи?!..“ „Е, мој оче — ти с тога тако мислиш што ниси господин и богаташ. Њима такве мисли никад и не долазе на ум. Шта они маре за своју домовину? Њима да је цара, да им је робова који ће да их служе и дворе, да им теку благо — то они оће, за тим они чезну. Где тога има, ту је њима добро. Видили сте ваљ’да, како раде наши племићи и господа. Забију се у народ, као крља у овчију кожу, те се нагутају пара, па после веле. „не ваљају ми ови људи и ови адети; идем у друге државе, па ћу тамо царски живети.“ Таки су ти људи. Они би своју рођену земљу продали за један масан ручак. Нису они то што смо

ми сељаци, ми смо мало радости а много невоља видели у нашој земљи, па опет је волемо, опет кад куд пођемо ми заватимо шаку земље, па љубимо нашу милу мајку, која нам је давала суву кору леба, па велимо: „прости нам, мајко земљо.“ Кад би господу дотерали, па да их упрегнемо да ору и копају нашу ранитељку земљу, мож'да би се и они опаметили....

Ја сам био погодио. Кад смо вратили цара натраг, и кад му је већ понестало пара, јер је све био раздао својим улизицама, онда га и господа потуре. Сви се разбегну. Тако! Док је било пара и весеља, док је цар просицао благо, сва су му господа била пријатељи, а кад се преврну лист, а они нададоше тутањ, разбегоше се, као гаврани кад оглођу стрвину.

Из многи чета и батаљона овицири су поутецали Немцима, а у Лилу господа су хтела да предаду варош Немцима; но народ помогне нашим војницима те одбране варош.

Баш су била мутна времена. Легнеш у вече да спаваш, а сам тек мислиш: „ну, ако нас ноћас нападну Немци па потуку све на легалу!“ Већ се тада свуд јавно говорило, да цар вара народ и шурује са Немцима о нашој кожи. Народ му је дао силу и власт, а он сад с овом силом и влашћу кр'а народу врат. Баш се, вала, више није могао трпити; само нисмо знали шта ћемо са његовим чином. Једни су говорили да треба наместити за цара његовог сина, други опет — да нам никакав цар и не треба. Цар, веле, арчи многе паре, а још више даје својим чиновницима и љубимцима, а што је најглавније, и без цара можемо се уредити и управљати да не може бити боље. Нека наши депутирци изберу човека на годину, јал на две, јал и на три године, па нека он управља,

нека за свако важно дело припитује народ, и нека не ради ништа, док на то не пристану и наши депутирци. Плату да му одредимо колико буде право. А кад му истече рок службе, онда, ако буде добар, можемо га узети опет, а ако не ваља, удри га ногом! Наћићемо другог.

Само су се о томе водиле препирке читаве три недеље у нашој скупштини. Господски и поповски депутирци једнако су говорили, да нама цар треба, да њега не треба судити, и да се он не сме вређати. А многи су се опет били толико поплашили, да су трчали и ударали метаније пред царем. Тако је био застао посао па ни помаћи, не можеш га кренути ни напред ни назад. Народ је чекао, чекао, па му се већ и досадило, те узме и напише прошеније депутирцима, да сметну цара с чина. Но наши депутирци узму наше прошеније па га одбаце на страну. Ту народ плане, скупи се на Марсово поље и опреми депутирцима другу молбу, само што је ова била жешћа од оне прве. Но управитељ вароши, Баљи, ујдуреше, те народно прошеније стигне доцкан у скупштину; кад су скупштинари већ били решили да се цар не може узети на суд, јер је он, као бајаги, светиња, неприкосновен

Народ то узме као издајство од наших депутираца; по њином рачуну цар је могао да дозове на нас и Немце и свакога ђавола; могао је да нас огули и одере до голе коже, могао је да нас испребија и помлати, па га опет не смеш позвати ни на одговор, а камо ли да га казниш за така недела. Је ли то правда, браћо?!

Кад то народ чује, он се још жешће разјари; покуља на пијацу, па довати да пише ново прошеније.

Ту дођу народу под руку два шпијуна, који су шпијунирали шта народ ради и шта спрема, те их туна добро издеветају и испреврћу. Ако ће. Тако им и треба... Но кад је народ све више и више почео куљати на Марсово поље, онда дођу с војском Лафајет и Баљи и почну из пушака пуцати на народ. Много је људи тога дана побијено, побијене су жене и мала деца. А господа су се радовала и гладила брке. А Лафајету су депутирци били заповедили да растера народ. Е дед ти сад! Много нам је којекаквог добра учинила та скупштина, а где сад од један пут шта учинише! Уз народ су остали само Шовељ Робеспијер и још неколико депутираца. А све остале поткупио је цар с господом. Но бар је то било добро, што је већ излазио рок тим депутирцима. Закони су већ били готови и сад је требало бирати нове депутирце. Народ је сад видео какви су му били стари, а знао је какви треба да му буду нови депутирци.

XI.

У брзо су се отпочели нови избори. Но угођено је било да могу бирати само они, који велики порез плаћају, значи: само богатији. А ми гоље остали смо у запећку. А зар ми мало плаћамо свакојаких дација и пореза? Према оном што имамо, ми радници баш добро плаћамо. Прошли избор био је бољи. Тада смо сви ђутуре бирали, и богати и сиромаси..... На скоро се врати и Шовељ са скупштине; он се ни за длаку није био променио; а Маргарита је порасла још већа и дошла је некако још лепша. Обрадовао сам јој се као озебо сунцу. А како нећу! Не волем

брате ја њу од јуче, но ово су већ скоро две године. А како сам је жељно очекивао!... Но што ту да про-
сишљем много речи... Били смо обоје млади, обоје
здрави и леви, заволели смо се, па то ти је. Што би
то крио, у том, браћо, мисли да нема греха што се
млади људи воле. Одма сутр дан Шовељ сазове све
наше сељаке, да им каже шта је радио и шта је ура-
дио у Паризу.

„Ви сте браћо, наручили нама депутирцима да из-
дамо нове законе, да заведемо нове уредбе“ — тако
отпоче Шовељ. — „Ми смо завели нов ред, написали
смо нове законе; цар их је потписао, и заклео се да
ће од сад владати по овим законима. Што год сам
могао, ја сам, браћо, учинио за ваше добро и на
вашу радост. Што нисам могао, уздам се, не ћете
ни истраживати од мене. Пред господом, ја сам вас
бранио како сам умео. А сад да вам кажем шта смо
и како смо наредили. Прво ово: „Депутирац мора
увек да одговара за своја дела пред онима који су
га изабрали.“ Ето на прилику ја. Ако нађете да сам
чинио своју дужност, ви ће те ми рећи: „вала ти,
брате“, а ако сам вас где год издао, јал преварио,
а ви сад можете да ме начините горег од пачавре“...
Ту се подиже ука, вика, ларма. Сви су валили Шо-
веља, благодарили су му као оцу, пљескали су му у
дланове. Кад се жагор мало поутиша, Шовељ опет
поче: „Кад сам пошао у Париз као ваш депутирац,
тада је све наше царство било раздељено на три
класе: на господу, на попове и на народ. Ви добро
знате да су код нас господа и попови све имали у
својим рукама, свуда су радили како им је воља,
свуда су они били власт и старији, а народ је само
плаћао порез и давао све што од њега господа за-

траже, и ако је народа било сто пута више, но по пова и господе. Горак је био наш живот, но ви све то знате; не треба сад ја да вам казујем. А сад погледајте шта су за народ учинили депутирци. Прво: они су укинули да се људи деле по класама. Нови закон сад овако гласи: „Сви су људи слободни, и сви су међу собом равни. То значи — био господин, био свештеник, био сељак јал мајстор, то је сад све једно пред законом. И пореза је на све ударена. Свака се кривица једнако казни, па учинио њу господин или сељак; нема никакве олакшице ни господину, ни трговцу. Суд је, значи, за све једнак. Ја сам на све то пристао, браћо, а то значи да сте и ви на то пристали, јер ви сте ме послали да тамо у место вас говорим. Друго смо решили да су сви људи слободни, свима је слободно да говоре, да читају и пишу што им душа зажели. Кривични закон има, па ако ко што год лаже, оно је у кривичном закону написано како се тако дело казни. То је врло важна ствар, браћо. Без тога ништа добро не би се никад ни могло учинити. Кад не би било слободно да се претресају свачија дела, онда како би свет сазнао ко ради право, а ко опет криво, ко је за народ, а ко је против народа. Мучан је то посао, браћо, кад човек не сме ништа да рекне о делима и поштењу господе и власти.

Господлук је као господлук, кад човек седне па узме један пут уздице у своје руке, он онда тера, њему се чини да је онако најправије како он ради, а оно је може бити рђаво да не може бити горе. Е сад како ћеш поправити таког човека, или га сургу-нисати, ако не ће да се поправи, кад не смеш изнети његова дела на видело? Не можеш никако. Не

смеш га ни тужити, не смеш се на њега јавно жалити; е, па шта ми онда то значи, како то изгледа? Изгледа, као да је власт нас заробила, а не као да смо ми њу поставили. Најпоследње, браћо, и то да вам кажем, само се рђави људи боје да за њина дела не чује свет; добар човек још се дичи кад се за његове послове прочује по свету. Што да се ја бојим новина и јавности, кад сам ја прав и честит? Аја. Ко год навире против слободне штампе и говора, он мора да има неки грех на души. Друкчије не бива. То је прави узрок, како ја мислим, што су многи против тих блага: слободе писања и договора, а што они износе и изналазе друге изговоре, то им се, браћо, код мене не прима. Ко оће нека им у то верује, али ја што знам, знам. Ето, с тога сам ја и тражио заједно с осталим народним депутирцима, да се дозволи да се сме слободно свашта писати и говорити, па то смо тако и уредили. Укинули смо и ту петљанију, да мораш вадити пасош куд год се макнеш. Ми смо нашли да то много смета, па смо уклонили и ту сметњу. Нека сваки путује куд оће, нека се људи скупљају и договарају кад оће и где оће. Право рећи, нека чини што год ко оће, само му је граница то: да нико не сме својим радом и делима чинити другима сметњу и штету у њином поштену раду. Ја сам на све то, браћо, пристао и рекао сам, да тако и треба да буде. Треће, што смо наредили, то је, да се помаже старим и немоћним, сакатим и болесним. Што се тиче школе, наредили смо, да учитељима и професорима плаћа држава, т. ј. сви грађани, а не само родитељи оне деце, што иду у школу. На све је земље ударена једнака дација, да никоме не буде криво. А ви добро тувите, да до сад није било тако. Сиротиња

је више плаћала са свога комадића земље, но богаташи са њиних спаилука. Манастирске ће се земље продати, а наре из манастирских каса утрошиће се на школе. Пореза, што се буде давала, не ће ићи цару, ка' што је било до сад, но ће тим парама руковати сам народ, преко својих посланика. Народ и даје паре, па нека народ њима и располаже; ја мислим, ко уме зарадити и дати, уме и располагати парама. Цар колико је хтео, онолико је узимао од народа; народ је давао, а није смео упитати куда се девају и на шта се троше толике паре. Од сад не ће бити тако. Сад ће сам народ преко својих депутираца одређивати колико треба платити од главе. А народ не ће сам на се натоварити прекомерне дације. Видићемо колико нам где треба да утрошимо, па ћемо према томе и угађати. Само добро треба гледати, да у скупштани увек буду честити људи. Бирајте свога брата сељаке, ал' само поштеног, оштрог и чврстог, па се онда не бојте. Само кад ваљани људи седе у скупштини, онда се народ с те стране нема чега страшити. Ал' за то и треба да ви бирачи водите контролу над вашим депутирцима, да знате сваки пут како се ко превија, да познајете, што но реч, како му дамари бију.... Ето, још две године, па ће нам онда требати, ко у здрављу дочека, да бирамо новог посланика. Ту треба отворити четворе очи те да се избере ваљан човек; јер узмите само то, ако се сагласе посланици, онда се може купити данак, али ако они рекну „не треба“ — онда се не ће ни купити. Ето каква је сад сила у нашим рукама.

Наскоро после тога, Шовељ прода своју кућицу у Барци и отвори у вароши књижару. — Почне уд

тргује с књигама. Уз дућан отвори још и читаоницу. А читаоница, то вам је била велика соба, па у њој два велика стола, а на њима свакојаке новине и књиге. Добри људи долазили су да читају, а за то су давали Шевељу по коју пару. И ја сам почешће одлазио Шовељу у дућан; узмем по коју књигу, поразговарам се са Шовељом, а богме се и с Маргаритом мало прошалим.

У то време много су писали по новинама о Вандаји. У вандејском окружију попови нису хтели да се закуну народу, те су их с тога били уклонили од дужности. Ето, ти су се онда попови дигли и стали су мутити по народу. А вандејски сељаци већ су и тако били до зла бога затудани. Тако ти се они и поведу за разјареним поповима. Те су појке говориле народу, да без њих нико не може ни венчати, ни крстити, ни опојати, ни знамење дати, ни масла свештати, ни велику молитву чатити; једном речи — ништа. А јадан народ, дај тако све им то и поверује. Страшно је време било наступило, знате ли и верујете ли, браћо, да су ту жене напуштале своје мужеве, деца су остављала родитељски дом, народ се страшно био помутио и закрвавио! Вандејци не хтедоше да скупљају устаничке чете, као што смо ми чинили; они се одрекоше да заједно с нама раде.

Господа, што су била умакла из наше земље, луњала су се око наших граница; по многим пограничним местима изван наше земље скупљали су војску од бегунаца и плаћене солдатије, и било их се скупило до близу петнајест иљада, а поред тога још су и Немци једнако били спремни; познавало се да су угађали да нас сви заједнички нападну. Наши депутирци издаду наредбу, да се разбегла господа

разиђу од наших граница и да не чине смутње по народу, или ће им се друкчије одузети и распродати сва имања, а њине ће се главе уценити. Али гл'ај сад, цар не хтеде ни пошто да потпише ту наредбу. Те тако та наредба и оста без важности.... Но наши посланици убрзо опет издаду другу наредбу: да се непослушни свештеници збаце с чина и да им се запрети и забрани да не смеју служити службу. Цар ни овај указ не хтедне потписати. Дакле цар, овамо, онамо, па не ће да потпише ни једну наредбу, која се издаје на нашу вајду; а што ће нас оковати и нама врат ломити — а, то би цар оберучке потписао. А шта ли то значи? Значи да се цар бринуо само за свој трбу и за кесе своје лепе господе, а за нас ни бригеша. С господом се држи, с њима шурује, а за нас не мари колико за лањски снег. Е.. е.. е, не ћемо тако. Право су имали што у то доба није ама баш нико веровао цару. Целе зиме код нас је било коме-шања и смутње. А зима је била те године љута и опака. Сељаци су цвекотали по својим учерама и мислили су: „Шта ли ће ово бити најпосле? ко ли ће жив дочекати да опет рѣну у земљу мете?!.... Да ли не ће наше тучне њиве и ливаде погазити бесна госпоштина својим атовима, — да ли не ће крвава војска на својм ногама разнети наша поља и наше усеве? — Кад би сад од некуд донео бог јач ђаво, цара или царицу, или другу какву велику господу у ове наше страћаре, те да виде како ми овуд зебењо и гладујемо, онда би ваљаде могли да виде за што ми устајемо и вичемо против њих. Нашег цара, царицу и господу многи жале!... А за што их жале, то нико не уме казати. Чудни људи! жале оне обесне готоване, а за нас сељаке и не сећају се....

Но, богме, ми не можемо више да живимо ка' пси на поздеру — а, душе ми, доста је већ и било таког живота, сад оћемо мало да проживимо као људи. Што би цар хтео да ми и од сад само за њега и његову господу издиремо, то му, богме, ми нисмо криви. Кога жали, он нека удеси караблице па нека жали цара, а ми ћемо да пожалимо један пут и сами себе; доста, доста смо жалили свакога ђавола, па у место какве вајде и благодарности, господа нас начинише и уватим и репатим. Сад је дошло време да и ми памет спечалимо.

ХИ.

Како који дан све нам је црње и горе бивало од господе; једнако су подбадали попове да муте и буне народ против наших депутираца. Још су купили око себе свакојакe скитнице; поткупљивали су лопове и паликуће да дођу и да се увуку код нас у војску, да их ми примимо, а после кад на нас груну господа, а они да нас издаду. И код нас у Ликсеју налазио се један такав угурсуз. Много ти је он пара придигао од господе! али бар им је за то и био од вајде, једнако је прокопкавао шта се код нас ради. Ми смо све то знали, али смо ћутали и трпили. Но и трпљењу дође једном крај.... У те се послове умешају и депутирци и издаду наредбу, да се добро мотри на све прогнате попове и све друге скитнице, па ко се год увати да мути по народу за господске рачуне, ома да се жестоко казни. Тако ти дође ред да повучемо на среду и нашега мајстор шпицу из Ликсеја. Ако се добро сећам, чини ми се да му је било име Пасаван. Кад се дигао народ да га потражи, а наш

ти чапкун беж' — па се сакрије у шупу, где је стајало сено — разрије сено па се ћушне у сред пласта. Један војник стане га тражити по сѣну; извуче сабљу, па онда гур овде, гур онде у сено, док тек један пут неко јаукну из сена; кад га извуку, а оно наш господин шпијун сав крвав, сабља га много разбуразила. Поклопимо га ту и однесемо у кућу. Пред вече умре од ране. И боље му је, кад га и тако не би мимоишла смрт.

У то време код нас се о ничем другом није говорило до о војсци. Несрећа је била то, сви су се немачки цареви спремали да на нас закрајине. Ви ћете се можда чудити, браћо, који је ђаво подурјасио те немачке царева, да против нас завојште. И то ћу ја вама казати; ево како му је то. Цареви видели што ми починисмо са нашом господом и њиним ћоравим уредбама, па сами тек мисле: а шта ли ће од нас бити, ако наши народи чују шта уради народ у Француској, па још кад виде како ће тај народ сад живити боље и згодније од кад се отресе једном свију господских мајстоулука?!.. Богме ће онда и наши народи да затраже од нас онакве уредбе, какве сад заводе Французи, е, па куда ћемо онда ми? Тада ће наше царско величанство да се излиже и прође, ка' што је прошао лањски снег. Треба помагати сад француском цару да савлада св.ј народ и да утврди свуд своје господство, ка' што је и пре било. Ако кад год нас снађе каква нужда од нашега народа, онда ће опет француски цар доћи нама у помоћ. Тако треба да помажемо један другом, јер ћемо чије сви слетити с наших столица, кад се рита опамети!!...

Ето како су се били престравили немачки цареви, и ето зашто су се сложили да нас утамане.

Сваки ти је то онда говорио о војни. Једни су говорили, да пре и пре свега треба купити војску, да разагнамо оне швапске скакавце. Други су опет ви-кали, да ми треба да гледамо свој посао код куће, а да нас Немци не ће и не смеју дирати. У пролеће изађе наредба да се поправљају бедеми око наше окружне вароши Пфалцбурга. Наша је варош, знате, била заграђена високим зидом, као оно што се ограђују манастири, ако сте где год виђали. Пошто се бедеми поправе, онда, богме, и топове по бедемима разместе. Разјурени попови нису дремали; једнако су бушили по народу, бушили, мутили док најпоследње нису и помутили народ, ал' кад се народ један пут размрда, онда и поповима не би ласно, тек чујеш: ту и ту умлатили сељаци кољем поца. Страшно је, ал' шта ћеш?! Господа и попови сами су криви за све јаде који су их сад снашли. За што су гулили народ и догнали га до просјачког штапа? За што се нису старали да изуче и просвете народ, па их сад он не би гонио кољем. Колац! грозан је то посао кад се људи убијају кољем! Грозан је дабогме, а да шта је но грозан, с тога су господа и требала да гледају да не доведу народ доведе, да их сад гањају кољем као бесне псе. Ко је убијао друге праведне људе, ко је туђу крв пио, он, богме, нека и не очекује друкчију смрт но смрт од туђе секире, и нека зна, да ако је он пио туђу крв, његову ће пси локати. Зао је то посао убијати друге, ал' знате како се вели: према глави и оца по глави.

Код нас је у ковачници све ишло по староме. Кум је очекивао добру жетву са манастирске земље.

Зимњи усеви у нас по некад набујају, и ако ћеш, жањи око Благовештења. Само је кум једнако стрепио да нас не нападну господа са Немцима. Одма би попалили сва наша жита, погазили усеве, а и нас би све помлатили. Кад се кум сети да му могу одузети сву земљу, што је накуповао, он сав поцрвени од љутине. Лупне што год може по столу песницом, па тек кад рикне: „Шта да чекамо, зар да их чекамо док се не осиле, па да нас посло за једну ноћ поједу?!... Удри ти њих сад о ледину, док смо још ми јачи, па нека се пуши тулбак!“ Свима су се нашим сељацима допадале кумове речи, и они су сви били за војну.

У велике посте окупише код нас велике кише. Говорило се, да ће зимски усеви иструлили; надали смо се рђавој години. Већ се поговарало, да ће бити и глади, а прогнани попови једва су то и чекали; угађали су да тиме преплаше народ и да га увере, као да је та неродица бајаги с тога, што смо њих прогнали. Једнако су пуштали гласове, да ће скоро бити крај света. Народ је био непрестано раздражен и узрујан. Купили су се често зборови, говориле су се страшне речи. Шовељ је много говорио и учио народ на свима зборовима. Он је говорио, да не треба крајинити, да најпре треба да се мало боље уредимо и да се боље осигурамо од наших племића и госпoде. Он је говорио, да ће рат бати цару од вајде, па победили ми или победили нас други. Ако, вели, ми победимо, то значи да ће код нас бити много војника, а цар, кад се дочепа војске, може нас сатерати у козији рог; ако Немци надвале, онда ће они поплавити пашу земљу, повратиће цару и госпоштини пређашњу власт, а нама ће одузети сва права... „Ми треба да

живимо у миру и љубави," говорио је Шовељ. Господа једва то и чекају да се ми подрпамо. Кад се ми почнемо свађати и чупати, онда смо за 24 сата опет у њиним рукама. Бурђев је дан; господа иду сложено, бране друг друга; тако треба да радимо и ми.

Шовељ је говорио праву истину. Ево помислите, браћо: од кад се ми надамо и очекујемо, ево сад ће, а Немци никако не ударају. Ту се још деси, те умре главни немачки цар, а ми смо се надали, да ће се млади цар предомислити, па не ће ни ударати на нас. Но се преварисмо. Млади цар одма западе у шаке госпode и попова и они су с њим окретали како им је воља. Одма после свога зацарења прати он писмо нашем цару, да он ни пошто не изједначује господу и попове са осталим народом, и да поврати манастирима сва њина имања. Е, подле душе! Ама шта се њега тиче наша земља и наша уредба, што он забада свој нос у сваки наш посао? Ка' да ћемо ми њега питати како ћемо се уређивати. И то царово писмо направи код нас још већи немир у народу; а како не ће? Већ и Немци почињу да нам издају наредбе и пишу расписе. Шта би ми били кад би стали слушати свачије наредбе и свачије ћевове. Онда би сваки цар стао да нам даје наредбе од своје руке и по свом ћеву; шта би онда било од нас? — Народ је почео још црње и горе да се мути и буну.

Једном одем ја у варош. Погледам — а на Шовељевом дућану разјапљена врата, а дућан пун света. Каква је то комедија — помислим. Приђем ближе, — Маргита се попела на једну столицу па нешто гласно чита. Сви слушају, ћуте. А Маргитин глас звони, чак се на улици чује. Распалила се моја Мар-

гита, па се сва запурила од узбуђења; очи јој блистају као две јасне звезде. Прислушам шта чита; — читала је о томе, како је наша скупшина објавила рат Немцима, јер су се били толико обрезаобразили, да нам никако нису давали да радимо у нашој кући како ми оћемо, већ почели они да заповедају са нама и нашом земљом. Кад она сврши своје читање, подиже се така вика и урнебес, мислиш сад ће се кућа срушити.

За тим се прођушка кроз гомилу Шовељ напред, попе се ва један сандук и отпоче говорити: „Ја сам, браћо, увек био за мир, јер људи треба да живе у миру и љубави, а не да се кољу као рчкови, и да гребу један другом очи, као пас и мачка. Но кад су Немци сами напали на нас, кад је рат већ објављен, онда се сад нема ту шта много размишљати; оружје у руке, па напред! Кад је тако, сад за своју домовину не треба пожалити ни своју крв, ни своје имање. Ко се сад уплаши, ко сад побегне и не пође напред за своју милу домовину, тај да је проклет! Ко пође на војску, и, пошто разагнамо Немце, опет се жив врати, томе да је част и слава, а ко остави своје кости на бојном пољу, томе ћемо сви рећи: „лака ти црна земља, дико наша, и јуначки сине ове земље“

„Но и ово да вам кажем, ми, ако оћете потправо, и не идемо против немачког народа; ми устајемо само против немачкога цара и оних војника и госпoде, што им не да враг да мирују, но непрестано насрћу на нас. Ми смо ради да помогнемо сваком народу, да се избави од своје госпoштине и готована. Кад се народи једном освесте, ја сам тврдо уверен, да ће они сви бити на нашој страни. У свију је на-

рода један исти враг супостат. А тај супостат, браћо, — то је цар, ваишари и готовани.

„Кад се сви народи ослободе од својих пијавица, па се уреде тако, да за свакога, који ради и који је поштен, буде добро, онда не ће бити више ни ратова. Ето за што сад тако често бивају ратови? — Све од обести царева, душе ми. Један се цар с другим споречка око њине спрдње и одма ето ти рата, ајд на војску! Војници кукавни куда ће? иду те их кољу на бојном пољу, као младе јагањце у пролеће. Пушкарају едан другог, секу се и сакате, даве се као дивљи зверови. А господа ђенерали и овицири само наредбе издају: на лсво кругом — марш!, на десно кругом — марш!, или, сеци, јуриш! а сами се уклонили на страну па машу сабљицама, као да су на учењу, а не у битци. *)

„А по мојој памети, ево како би требало да се учини: кад се цареви сваде, њих треба пустити нека сами и расправе своју свађу. Треба их извести на ледину, па нека се почупају њих двоје. Ту им је мегдан па нека котрљају један другог докле им душа оће. Ако се сатаре и оба двоје, није велика штета. Ето тако, па да видим да ли би им онда пало на ум да један другом објављују ратове. А шта је ово; сваде се два гада, а оно дај изведи у поље иљаде људи да у лудо погубе главе. На много сати даљине натопе се поља крвљу и кржаве реке протеку куда никад није вода текла, а после битке остане поље иокривно гомилама исакаћених трупова. Матере,

*) Све што се овде говори о рату, односи се само на рат који се изазива од обести. Рат, какав нама престоји са Турском, — то је свети рат. У такав рат треба да ступи све што поштено мисли и осећа. (Примедба преводница од 1. јан. 1875. г.)

жене, сестре и ћери закукају на све стране као сиње кукавице, а народ изгуби толике радничке руке. А зашто све то? Ни за што, вала, мањ на радост крвопеја народних.

„Тако, тако ја мислим, браћо, да ће доћи време, кад ће се људи опаметити, изагнаће из своје средине готоване и каишаре, па ће живети у миру и љубави, сви ће бити вољни, слободни људи, не ће им требати да дижу војску и да гњаве и сакате један другог. Не ће их сваки гад терати у поље као овнове на касапницу, да својом крвљу купују бесним царевима престоле.

„Но ја вам још отоич рекох, да се код нас сад отпочиње рат друге врсте. Сад сав наш народ устаје листом, али не устаје да брани цара, који се из обести завадио с другим царем, не; ми сад устајемо да се одбранимо од туђих и наших готована — нашу родну домовину, ми сад од нужде идемо на бој. Народ сад устаје против наше проклете господе и против немачке солдатије. Наша господа хтела би опет да нам седну на грбачу, за то се бију с нама, а немачки војници с тога су се на нас подигли, што су наша прогната господа подбола швапске царева да против нас устану; а још је и то, што се швапски цареви боје, да се и њини народи не побуне и прогнају сву господштину, као што учинисмо ми.

„Не изазивамо ми војну, нисмо ми рат заподели! Рат оће господа, они су жедни крви! О, напоићемо их; угушиће их наша крв.

А шта нисмо ми чинили да отклонимо овај рат? Лепо смо говорили господи. Прођите се свега, заборавићемо сва она зла и све несреће које сте нам до сад починили, само од сад будите мирни и не

тражите да вас народ гоји својим знојем. Будите од сад људи, па ћемо заборавити што сте до јуче били зверови! Е.е.е., мој брајко, ал' они то и не слушају. „Ви сте наше слуге, вичу они нама, за што вам је бог и дао руке, но да целог века за нас радите. Не ћемо вас пустити из руку док нам је глава на раменима. С Немцима ћемо доћи да вас оцет стрпамо под нашу чизму. Од јежа ћемо направити рукавице, па ћемо вас с таким рукавицама титрати с руке на руку, и ви ћете опет морати да вичете: ох, ала је меко.“ „Е ајде, вели народ, кад вас је ђаво понео нека вас носи. Не попуштајте, и ми не ћемо одустати. Видићемо чија ће се тиквања забрбочити у крв.“ Је ли правда, браћо, са наше или с њине стране? Ви видите ко је крив, с тога, браћо, моја вам је последња реч: или да живимо као слободни људи, или да помремо као што приличи јунацима.“

Лепо је Шовељ говорио, сви смо се чудили његовом дивном говору. После њега су још и други говорили, само нико није умео да дотера онако лепо. У село се вратисмо већ доцкан у вече. Још је путем говорио кум, како је опасно, да над војском остану старешине од господског порекла. Продаће нас за динар, гадови једни! али где да нађемо добре а верне ђенерале?... Ја сам ишао и ћутао. Нешто сам осећао да ће и преко моје главе прећи велике промене. Долази време кад ћу морати да оставим и село, и оца, и мајку, и Маргиту. Али шта ће се? — за своју рођену земљу дужност је свакога човека да не пожали своју крв, за народ и с народом треба увек ићи напред... Све о томе размишљајући, дођем тако и до куће.

На скоро чусмо, да су се многи наши ђенерали предали Немцима и тако су лепо намамили наше војнике, да су их Немци све сатрили и поломили. Не прође много, а ми разабрасмо, да је прешао Немцима сав онај батаљон, у коме је служио наш Никола. Тај несрећни глас баш лепо уби нашега јадног оца; тако га је то потресло да се и у кревет свали; сви смо мислили не ће преболети, али опет преболе. Кукао је, сирома старац, као сиња кукавица, а и јесте била жалост, да онако поштен старац доживи онаку поругу од свог порода. А и нама није било лако. Рођени брат удружио се с туђином, с Немцима, па иде против своје браће. Помислите, јели мала ствар; а за све опет требали смо господи да благодаримо, они начинише сву ову несрећу.

У ковачници код нас сад је било и сувише посла. Ковали смо свакојака копља и цилите. Довуку, довуку читаво бреме дугих, лаких и глатких мотака, а ми удри на куј оштре врхове и набијај на те мотке, па за час ето ти и копља. Таким копљем могао си да натакнеш човека, као на њиви зелен дулек. За два месеца наковали смо око две иљаде таквих копаља. А ковали смо их с тога, што у селу онда ретко у кога да је била пушка, па ко је и имао пушку, није имао барута. Но зар вреди и говорити о селима, кад ни по окружним варошима није било боље. Пушке су биле све зарђале, муниција је била у нередy. Све су то господа напустила да тако буде, само да нама нашkode. Народ је свуда био помућен. У Паризу Марат је говорио беседе војницима, и учио их да је боље да што пре сами помлате своје издајничке ђенерале, ^ино да их пусте да се предају Немцима. Господа су опет једнако писала по новинама, да ће

се брзо умирити народ и да ће се опет све повратити да буде по старом поретку. У вандејском окружију јенан одважнији чиновника купио је порез за цара, без икакве наредбе од скупштине. Спремао је оружје, а набављао рану за швапску војску и одбеглу господу. И нижи и виши чиновници једнако су умицали Немцима. Прогнани попови и калуђери једнако су мутили по народу. Скупштина је гледала, гледала све шта се ради, па кад виде, да ће се учинити несрећа, она издаде наредбу, да се сви непокорни попови и господа протерају из наше француске земље, да им се један пут код нас утре траг.

Цар опет не потписа ни онај указ, којим се прогоне из земље сви непокорни попови и калуђери. А шта то значи? — Значи да је цар са поповима и калуђерима био против нас. У то време баш нагрне у нашу главну варош Париз и силество свакојаке госпoде, и, ни пет ни шес, стану се договарати како би опет доватили народ у своје руке, па да га тереју као што су и пре. Прочује за то скупштина, па нареди да се купе устаничке чете, и одреде двадесет иљада да припазе на господу, да не учине неку пакост, јер ђаволски су то људи, та наша господа. Што год има несреће на свету, то од њих можеш видети, а да видиш какво добро — то, не бој се, не ћеш видети. Но цар и тај указ не потписа! Шта сад да радиш, кад се човек слизао с господом и са швапским царевима, па заједно с њима замке нам плете. Право да кажем, цар је желио да опет потпаднемо под господу и да опет свуда за њих издиремо, а они само да румају и да се над нама натресају. Ето шта је он хтео.

Тада смо имали једнога министра, добру душу, име му Ролан. Тако ти тај Ролан узме, па лепо без зле намере, напише цару писмо и упити га онако просто да каже, уз кога је он: уз народ, или уз господу? — те да се бар знамо управљати. А цар ти, мој брајко, одма њега — фук — истера га из чина. А царица наша, знате, браћо, она намигуша о којој сам вам већ причао, једнако је наговарала цара: „почекај још мало, душо, претрпи се! У вандејском окружију иде наш посао да не може бити боље. Попови, а господа једнако раде за нас. Немаш од чега тако много презати. Претрпи се мало. Ето, скоро ће нам и Немци помоћи да смлатимо ове побеснеле сељачине. Све ћемо их сировицом по чутури, па ће знати да имају над собом цара, а не да се дижу бунтовнички против поретка.... Не тужи душо! Опет ћемо заживити по старински, ваљаћемо се по злату као бубрег по лоју, а и господи ће бити добро. А народу ћемо дати таку слободу, да им се ни пра-праунуци не ће сетити да траже слободу..... заборавиће од јада и име како им је...“ Видите каква је пакосна била кучка! Све је она на зло навлачила нашега цара. Али после су обоје и платили за своја дела. Цар би боље учинио да није ни слушао њене речи, а она, да је ћутала, зâр би боље прошла....

И наш се Лафајет показа у то доба какав је. Он је у то време баш био на војсци, али да је бајаги тамо неки посао пословао, то не. У место да гледа, да како одагна Немце од наше границе, а он јунак, узме те напише писмо нашим скупштинарима и све их од реда изгрди; назове их и бунтовницима, и гадовима, па још је претио да ће им за мало дана закратити да се скупљају и да дижу устаничке чете.

Ето што ти је гад! Један ђенералчић па и он оће да издаје наредбе народној скупштини. А како је се пре претварао и превијао као да је бајаги и он уз народ! Е, дед сад ти веруј што год тој шеретској господи. Цар и царица још су одавно мислили да је он њин најжешћи непријатељ, а најбољи друг народа; кад оно гле! Хтео је да угоди и народу и цару, и нашим и вашим, по онда туц — и не потреви нигде; лупи у празно место. Таким људима увек тако и бива. Боље буди бар за једно, нек се зна, но шмиг овде, шмиг онде — па варај и једне и друге. Такви су људи најгаднији. Оће човек да служи и богу и ђаволу, па не послужи ни једном ни другом.

Тако је народ и Лафајета познао и не би више за њега дао ни пребијену пару.

На крају петрова поста деси се у Паризу важан догађај. Да вам испричам шта је било. Једног дана скупи се много света на пијаци и по улицама, а сви су били наоружани; ко пушком, ко копљем, ко секиром, ко ножем — значи наоружао се како је ко могао, и тако наоружани прођу кроз варош. Сад се истакне пред њих један касалин и пивар Сантер, и поведу сав народ царском дворцу. Ту ти је било и жена, и девојака, и стараца, и деце, и сви су у један глас викали, да цар потпише указе, које је издала скупштина. Пред царским конаком стојала је стража. Овицири се поплаше и заповеде војницима да пуцају на народ, али их војници не послушају, но се и сами удруже с народом и пођу у конак. Успењу се по широким каменим степенима и уђу у царске одаје. Свуд је наоколо по собама љаштило се само злато и сребро. Прост свет само је изрогачио очи па бленуо у оно богаство; ни у сну оно није

видео. Дође народ тако у једну однајсејајнијих соба, погледа, кад оно цар стоји до прозора, а око њега скупиле се све његове слуге. Ту ти наш касалин приђе цару, па му лепо вели: „потпиши ти лепо, грађанине, све указе што је издала скупштина, па да живимо опет у љубави, а овако, душе ми, не ће од наше дружбе бити ништа, јер се народу баш већ додијало да гледа и трпи како га господа варају и за нос вуку, као да народ не зна ни две у накрс“. Цар ту обећа да ће све учинити народу по вољи, али и јесте се био уплашио. Одовуд из народа пруже му чашу вина, вичући: „пиј у здравље народа“, а цар лепо узме, и, пошто наздрави у здравље народа, испије.

Ту дојури и управитељ Париза и почне наговарати народ да се разиђе, а цар ће, вели, промислити па ће све учинити народу по вољи. Народ послуша управитеља и изађе из дворца. Господа су доцније, за ово страшно грдила народ, а кажите сами, браћо, је ли ту народ учинио какво зло? — Ама баш никакво. Нити је цару што покварио, нити му што поломио, ни украо. Истина, прост је народ прљав, смрди на катран и на неопранштину, на смолу и на свако чудо, али ко је крив што је народ такав? Крива су господа, која држе народ у такој нечистоти. Својим раскалашлуком они су дотерали народ да тако живи, јер што год заради то оде на Французе - господу, а француски народ нека се гуши у сваком гаду. Господа нити раде послове од којих би заударали, а богме мију се и свакојаким виним сапунима, па јабогме да су чистији но прост народ, који нема чим ни кошуље да опере.

А што је народ сам без питања отишао пред цара, зар је то неко чудо?! — Зар би га бајаги пу-

стили да је питао? А и то да кажем, цар вели да је отац народа, а цео народ то су његова деца, па какав ми је то вајни отац, који се пући што су му деца изашла пред њега? Аја, не личи то нешто на оца и децу, пре то мирише на господара и робове. Господар се дује, што су се прљави робови усудили да изађу пред његове светле очи. Не ради, мој брајко, тако отац са својом децом. Није то рођени отац, већ су ту лудорију измислила господа, да бајаги помисли народ: благо нама кад је цар наш отац, он нама свако добро жели, он ће се за нас као отац и бринути; слатки тата наш! а тај слатки тајка, богу се молећи, черупа своју дечицу, и вука са нашом бесном француском господом, ништа то што његова „дечица“ мањкавају од глади и зиме.... Но да баталим то. Да вам причам даље шта је било.

Чекамо ми да се испуни царско обећање, чекамо, али све у залуд. Цар никако не ће да потпише указе, значи — слагао је. Ту народ већ виде да га само варају и за нос вуку, и то помути народ још горе. Кроз наше село једнако је врвио народ; све су то били подерани, јадни и жалосни људи, и сви су ишли у Париз. И ако указ није био изашао, да се купе устаничке чете, али народ је све намирисао шта господа спремају, па је и без позива састављао чете, да припази, шта та господа намеравају. Те су војнике свуда по селима добро примали, делили их и давали им по мало арча за пут. Господа прозову те сиротане санкилотима, а то значи безгаћници, голаћи. Они су истина сви имали и гаће и кошуљу, али су их господа тако прозвала из подсмеја. А већ зна се одавно да је сваком господичићу ласно да буде одевен. Други им спреми све, па што се не би полицкали. Не стидите се, браћо,

ваше сиротиње; ма какве биле ваше ритице, али сте их барем ви сами својим знојем зарадили, а нисте их изварали и смакли с туђих леђа, ка' што чине ви'шта наша славна француска господа, што у златали јакама и рукавима кречкају се с ноге на ногу и излежавају залудни.

Ми смо још поодавно опазили, да цар више нагиње на господску страну, само нисмо знали шта ће учинити до послетка, и да ли ће сав народ познати какав је тај наш вајни цар. Но нисмо дуго чекали у такој сумњи. Од народних депутираца устане један у скупштини, па сва царева дела лепо поброји. Ево, шта је он говорио: „Наша су господа утекла Немцима. С њима заједно спремају да нас нападну, као бајаги ми смо увредили нашега цара, а ево оће он и да му нашом крвљу сперу увреду. Тако говоре безбожна господа, а шта смо ми цару учинили? Ми тражимо само нашу вољу и слободу, ми оћемо само да и ми мало боље живимо, но што смо до сада живели. Ми не ћемо да нас више господа гњаве и притешњују, да батинама цеде од нас порез, да их ми носимо на нашем врату, да се ране нашим знојем, нашом крвљу! Како смо ми могли тиме да увредимо цара? Зар њега то вређа, што народ тражи себи срећу и слободу? Он је крив, а не ми, ако њега то вређа. Ми никога нисмо увредили, ми само своје бранимо. А ако има ко не ради право и другог вређа, то је баш сам цар и његова господа. Ако је ко кога преварио, то је цар нас, а не ми њега. Ето, помислите само то. Цар једнако само то и угађа како ће смрсити конце и народној слободи и народној срећи. Једнако се крети како он воле народ, а овамо јед-

нако шурује с Немцима, да попије за душу најбољим народним синовима. За што је хтео да побегне од нас? За што није укрепио наше француско царство, па да се не бојимо од Немаца, но је народне паре расипао у лудо са својим намигушама! Што сад не спрема и не шаље војску против Немаца, но сплеткари овуд око наше скупштине? Што не казни ђенерале издајнике, који с Немцима шурују? У залуд се цар куне, сад му већ нико више не верује. Он не стоји уз народ, он стоји уз господу. Он само Немце очекује. Он се спрема да нам опет отргне ово мало права што смо их једва стекли. Опет оће да погави господу над нама, да напусти војнике да нас искасапе!...

Кад су код нас прочитали ту новину, сви смо, мислио би, окрилатили. По целом се селу начини ларма. „Сад се већ не треба од цара никаквом добру надати, не уздај се више у њега“. Тако се викало са свију страна. „Сами сад треба о себи да се побринемо, а цар, кад не ће љуцки, до врага! Кад не ради како ваља и не треба нам, можемо и без њега. Једном ћемо га метлом исчистити заједно с господом. Не ћемо ваљда наново пасти под туђе канце за његову вољу. Доста смо радили за другога! Нема више. Баста!...

А царски министри кад опазише, да смо се ми баш у истини решили, да војујемо с Немцима, оду цару те му кажу: „ми, веле, нисмо готови за војну, не треба војевати, немамо још ништа спремљено за рат. Министри су мислили, да се ми без њих не можемо ни маћи. Но преварише се! Одма другог дана скупштина изда прокламацију. У прокламацији се јављало, како нашем царству прети опасност. То је

значило, да су господа смерала да нам отму нашу слободу, да су калуђери утађали да преотму у своје руке сву земљу, да су се и господа и попови удружили с Немцима и спремају се да нападну на нас, да попале наше колебе, да прегазе наша поља, да побију све што је било отреситије, па да опет заседну над голом сиротињом. Сад је ваљало или да не пожалимо главе и да се пустимо са свима оним пангалозима у бој, или да им се мирно поклонимо, па да нас зауздају и потерају, као што су нас и пре терали. Аја, боље да се бијемо, мислимо ми, да се побијемо, па куд упали. Код нас се стану скупљати устаничке чете, и тако и ја ступим у чету. Сви су радосно и весело полазили на војску, а то, браћо, е тога, што смо сами увиђали да нам друкчије не може бити, и што смо знали, да за своје добро војујемо. Идемо да бранимо брат брата, а не идемо да се крвимо за господско имање и њине породице и господ-лук, као што је некад било. Нико ти се то није бојао да пође на војску. Баш тога истог дана, кад сам се уписао у војку, код нас беше велико весеље. Треба да вам кажем, да је Шовељ поодавно запазио, да се ја с Маргитом водем. Тај ме је дан много валио, што сам ја био међу првим, који су се записали у устаничку чету, и здоговори се с кумом те да нас двоје — мене и Маргиту — благослове и да учинимо јабуку. Ту сам први пут пољубио Маргиту у њене румене усне; ох како сам је жарко пољубио, јер је и моја љубав била пламена. За тим смо редом обоје љубили у руку и Шовеља и кума, и све друге постарије људе.... Ту смо се добро и винца понапили. Кад смо били на само, говорила ми је Маргита; „Жа-лила би, Мишо, што се тако брзо растајемо, али кад

помислим да за народ идеш на војску, онда ми је мило; иди, иди, Мишо! Ако и умреш на бојном пољу, имаћу чиме да се поносим“. Тако смо ту лепо провели вече. Код куће сам од мајке повукао добру вуру. „А! злосрећниче мој — говорила ми је она, ти си се уписао у устаничку чету и оћеш да идеш на војску, дижеш оружије на старијега брата, прстеновао си онога гада Шовељевога! Тако ти жи’ми! Ах гаде гадни“, па онда окупи: такав си, овакав си — и тако је цандрљала задуго. Полети чак и да ме бије, довати ме за чуперке, умало ми очи не извади. Једва је отац одгура од мене; било га је срамота да чују комшије ову бруку. Пошто је мало отац покара, дигнемо се те одемо куму да код њега ноћимо. Сутра дан ја с осталим устаницима одмаширам из Барке, те се тако с матером и не опростим.

Отац и Шовељ с Маргитом испратили су нас далеко. Око подне беше јака припека, те се зауставимо да оданемо у једном шумарку. Ту се договоримо, да причекамо док се прикупе ратници из свију других села, па да пођемо заједно. Ратници су једнако придолазили, скупи се много јунака, а било је доста и жена, и родитеља, и сестара, који су пошли да испрате своје рођаке. Дошао је био и отац Кристивор. И он је изишао да нас испрати, да благослови нашу заставу.

Кад је отац Кристивор благословио нашу заставу, попне се на један велики камен, узме у руку једну заставу — па на вр’ врха копча натакне црвену сељачку капу, и рекне: „Стара сељачка капо! дуго, дуго си ти скидана пред господом, доста си знојем квашена. Дуго и дуго ругала су се господа главама које су те носиле! Устај сада, дижи се у вис, величај се, јер се подижу главе које те носе!

Нека те јуначки носиоци твоји пронесу сад кроз страшни рат, и, дижећи те ево овако високо, да им будеш крвав знак у крвавој борби, да будеш знак ужаса и стра непријатељима, јер је твоја висина знак, да је народ уздигао главу. Кад зазвижде танад, кад пљусне крв, кад иљадама твојих носилаца стану гинути, ти, стара сељачка капо, да се вијеш високо на бојним барјацима, да вата језа од тебе душмане нане. Дижи се, дижи се, стара сељачка капо, уздигни се много над главама господе, која су те газила, и причај целоме свету колико је јада и болова претрпила, колико је горких суза пролила она глава, која те је носила и лети и зими!... Увис, напред, старинска сељачка капо... напред!“

После нам Шовељ рекне, да сад треба да изберемо старешију за сву нашу чету; требало је још избрати овицире и под-овицире, али то оста за доцније. Ту ти ми изберемо над војском Гулена. Он на скоро нареди, те ударише добоши, а то је значило да је већ време да се кренемо. Жене ударише у плач, сваки их је тешио како је умео: „не бојте се, грађанке и сестре, ми ћемо се опет повратити“, тако су им говорили сви. Јадно ћемо се сви вратити; многи су оставили своје кости на бојним пољима. Ја се изгрлих и изљубих с Маргитом, опростисмо се и пођосмо. Тек што се кретосмо, а небо се натушти, почеше да га парају муње, и грмљавина се ломљаше са свију страна; за грмљавином проли се плаовита киша. Цео смо тај дан ишли без одмора. У вече доспемо до једне шумице и ту се уставимо да конакујемо. Свуд се наложе ватре; ту ти сваримо по мало јела и онда се понамештамо да спавамо, са торбама под главом. Сутра дан рано подиже нас Гулен, и пошто се опра-

вимо, опет пођемо даље. Са свију страна придолазиле су нове устаничке чете. По селима свуда се лупало у звона и сазивао се народ да иде на војску... Око подне приспемо у варош Бичи. У Бичи добијемо праха и олова за пушке и одатле нас оправе у рикхајмски логор. Тај је логор био ушанчен. Наоколо је био ископан велики јендек, а горе направљен бедем, па по бедему свуда размештани топови, а стража је и ноћу и дању слата по бедему. По некад по неколико месеци седе војници у таквом логору. Другог дана стигнемо у Рикхајм, а одатле до логора није било још далеко. У вароши чујемо да се наша војска јуче сударала с Немцима и да их је добро даривала. Причали су нам и то, како је један мали дечко ударао у добош и ишао у битку заједно с нашим војницима. Један Немац налети на њега и одруби му десну ручицу. А мали добошар опет није пао, ударао је у добош једном руком, док га нису Немци прегазили коњима.

Тако се, браћо, код нас отпочела војна.

Дођемо у рикхајмски логор. Марку, Дивесу, Ивану Раину и мени одреде да пребивамо код једне сироте удовице и одреде нам једну одаклијцу. Ранили смо се које чим, и кромпирима, и скробом, и свачим, а спавали смо ко на сену, ко у кући поред ватре, ко у шаши. А по немачким новинама једнако су писали, како смо ми голи и сиротиња, ми сељаци, како се рђаво ранимо, и како су наши сељачки ђенерали незналице. А наша одбегла господа писала су по новинама, како би се сад ми сељаци свега рато-сиљали, како ћемо надати тутњаву чим пукне прва пушка, и како ћемо безобзирце побећи опет нашим свињама, јер није за нас војска. Писали су, како ће

нама Немци натрљати нос. Још су наша господа и то писала, како Немци имају свачега доста, и топова, и пушака, и барута, и сваке спреме. Наши су магацини пуни сваких потреба, писали су Немци. А њини највећи магацини били су у Спиру, Вормсу и Мајнцу. Наши су једнако премишљали, како ли би се докопали тих магацина. Мука је било с тога, што је код нас било мало војске, — једва четрдесет и шест иљада, а од њих требало је двајестину иљада оставити да чува логор. Значи, за нападај имали смо спремно код нас само двајест и шес иљада.

У том логору нисмо остали дуго. Преместе нас у варош Ландау. Око те вароши и ако су били камени бедеми, али оцет би од њих била слаба вајда, да непријатељи нагрну. Свуда је био проломљен тај зид. Но добро је што се Немци не сетеше одма да нападну на варош, а ми ти се брже боље подухватимо да поправимо бедеме. Зидари су зидали, ковачи су ковали разне справе и штрументе, други су копали шанчеве и градили насипе. На један пут немачки заповедник над војском, ђенерал Брауншвајски, поручи нам да се лепо одатле у миру и љубави разилазимо кућама; а ако га не послушамо, претио је, да ће нам он са његовим солдатима поробити сву земљу.

Кад се то код нас прочитало, сви смо чисто побеснили. Ах, гаду швапски! мислиш с децом говориш; оћеш да нас заплашиш. „Идите кући“... отићи ћемо, узми што не ћеш. Ту упознамо да се немачки ђенерали и наш цар једнаго договарају, јер је ђенерал швапски писао у свом поганом писму: „ако се само усудите да ма и најмање увредите вашег цара, онда се добро држите“. Е дед сад ти! Шта се њега тиче

како ћемо се ми погодити с нашим царем. Зар ми сами не умемо уредити како ваља, но да нам један шугави швапски ђенералчић издаје наредбе. Кад се то прочу, онда са свију страна полетише тужбе и молбе скупштини, да скину нашега цара с његовог чина, јер, веле, тај се човек баш решио да нам дође главе, једнако шурује с Немцима и другим нашим непријатељима. Но на скоро после тога чујемо, да је париски народ расправио са својим непријатељима. Дигли се париски радници, напали на царски конак, побили све војнике и чуваре око дворца, а цара и царицу одвели и затворили у тавницу. Да су тако учинили још одма, чим су видели да цар врда, мање би беде претрпио народ.

Тај глас стигао нам је из Париза тако око Спасовадне, и не знате како нас је обрадовала та вест; радовали смо се што је народ једном показао, да води рачун о својим пословима. Сад су господа и попови изгубили већ и последњу заштиту. Истина, ја нисам био у Паризу, али сам из новина све знао шта се тамо ради.

Цару још одавно нису веровали. Није хтео да потписује скупштинске указе, па ко да му верује?! Његови министри нису били спремили народ да буде сигуран од туђих нападаја. То значи, баш је планирао, да нас Немци што лакше надвладају. Све је то навлачило народну мржњу и подозрење на цара.

Сад још од једанпут пишу нам немачки ђенералчићи, да ће они бранити нашега цара и одбегле попове и господу!... е, ту смо већ, већ се види шта је и где му је мука. Ето, после тога полетиле су скупштини толике молбе са свију страна, да скину цара с чина, да му одузму сваку власт и да га пре-

прече да више не може шуровати с Немцима, јер он нам са господом ради о глави. С тога париски народ и реши: „ако се до 9. августа цар не предомисли, ако не пристане уз народ и не потпише указе против господе и одбеглих попова, онда да се искупимо ноћу, да ударимо на дворац и да свршимо од један пут“. Што су рекли то су и учинили. Почекали су. Цар се не предомисли, једнако је жалио господу. Око по ноћи прокраду се неки на звонару, заљуљају грдно звоно и почну звонити на ларму. Народ сав покуља царском конаку. Цар се уплаши и побегне са женом у скупштину, која се и ноћу држала. Но народ проломи се у конак. Са свију прозора на конаку окрену царске слуге пуцати на народ. То страшно разљути скупљену гомилу, народ навали на врата, проломи их, упадне у дворац и почне сећи и слуге, и господу, и све што му дође под руку. Више од три иљаде господе изгине ту ноћ, а цар је спокојно седео у скупштини и јео некакву несрећну рибу. Ух гада! По сокацима се због њега кољу и убијају људи, а он распео шкембе па ждере. Другоме у такој прилици не би ни на ум пало да што год у уста узме, а он, трунтов, рума, те му све за ушима пуца. Баш се види да га срце за народом боли! То су скупштинари већ видели да се од њега не треба надати никаквом добру, те узму и сметну га с чина.

На брзо после тога изда наша скупштина наредбу, да попови не носе којекакве мантије и бруке, да се муж са женом може одма растати, кад не живе добро и не могу једно друго да трпе, да ће се црквена имања и имања одбегле господе продавати. Затим објави скупштина још и то, да ће се прогнати

сви попови, који се нису хтели заклети народу да ће му бити верни.

А наш ђенерал Лафајет дигне се тада с војском и пође право на Париз, да ослободи цара; но скупштина га прогласи за издајника домовине, а тај се јунак поплаши и умакне Немцима. Немци су већ били продрли у нашу земљу и домакли се до вароши Лонгви и спремали се да освоје ту варош. А у вандејском окружију попови и господа тако су били помутили народ, да су тамошњи сељаци подигли се заједно с господом против нас сељака, против своје браће. Ето колико су нам јада и невоља начинила та господа.... У том нам тако дође и јесен. Навалише неке кише, магле и зима. Ту баш чујемо да се Немци подалеко од наших вароши провлаче у нашу земљу. Куљали су, куљали, боже, ка' мрави кад помиле, мислиш нигде им нема краја... Само су пролазили поред нас на далеко, а нису нас дирали, а ми смо једнако седели у вароши Ландау. Најпосле нам се досади тако седење у залуд, те се поче поговарати: „Што седимо и дангубимо овде, кад смо дошли да војујемо, а ми бар да војујемо“. На један пут изађе наредба од старешине, да се спремамо и да маширамо ноћу на немачку варош Спир, и да је заузмемо. А у Спиру су били најбогатији немачки магацини. Дакле наше су старешине намеравале да овладамо немачким магацинима. То је и ваљало, јер у нас доиста није било никакве спреме. С тога је и требало да се запљени што год, бар где год на страни....

Тако се подигне нас шес иљада. У вече изађемо из Ландау. Ноћ је била мрачна и тавна, није се видио ни прс пред оком. Небо су били прекрили густе облаци, није било ни звезде ни месеца; ветар је

страшно дувао; киша је пљаштлива ка' из кабла. С капа нам се цедила вода за врат. Било је ладно, ветар нас је пробијао као пушка. Глибали смо по блату до колена. Изморили смо се, озебли и окисли као мишеви....

Пред зору доспемо до једнога сеоца. Ту се мало зауставимо и навалимо онако гладни по селу, као гусенице кад наиђу на младо дрво. Ту смо добили леба и по мало друге ране; ко није лепо хтео дати, бога ми му је узимато силом. За два сата свршимо ту све, па се после опет кренемо даље. А сељаци и жене ударе у кукњаву. Викали су и жалили се по њински, по немачки. А и јесте им било до јада. Не могу се опоравити ни за двадесет година, што смо их сад разорили и упропастили. Шта ћемо им, ми смо их жалили, али шта ћемо, кад је њин немачки цар подигао војску на нас, а они морају да оставају и да преносе сваке несреће. Тако су исто и немачки сељаци штетили наше сељаке. Тако у рату, браћо, увек бива.

Од Ландау до Спира није било више од десет сати ода. Око подне стигнемо до Спира. Погледамо — варош велика, наоколо заграђена тврдим бедемима и свуд редом понаместени топови. Око вароши свуд су биле баште и ограде. По шумњарима и цбуновима били су се посакривали Немци и тако су нас чекали. А ми идемо право у варош, и пушке носимо на раменима. На једанпут зададе се од вароши бео дим, а у диму сину пламен, а на нас се осу киша од танади и картеча. Кад потреви по неко од великих ђулади, а оно свали по десетину људи и више; тек се поваљају као млада трава кад је подвати оштра коса вештога косача. Како кога давати, онако га и осакати.

Некоме одбије руку, неком ногу, а неког довати преко среде и пресече га као свећу. Па како звижде та проклета ђулад кад полете, да те стра увати.

И кад се човек помисли, за што су измишљени ти топови! За то да убијају људе. Дангубно им је, видиш, било, да убијају једног по једног човека, но дај овако па преврни по десетину од један пут! Наше старешине кад видоше како нас Немци сакате, командују нам „на јуриш“.... Ударише добоши, за-свираше трубе, окупише још жешће да крше и начини се страшна вика и тутњавина, као да то громови ричу; грме топови, грме пушке, мислиш, тој грмљави никад не ће ни бити краја. Сад се баш и отпоче права битка. Немци, што су били посакривани по шумарцима, нагну бегати у варош, а ми удри за њима у потеру. Побегну они преко једне ђуприје, и кад су прешли, хтедоше да је подигну за собом, јер то је била тако угођена ђуприја, да се може подићи. Но ми пристигнемо, те не могоше да је дигну. Али кад тамо, а оно Немци затворили врата на граду, и сад осуше на нас пуцати. Шта ћемо сад?. Врата су била дебела и гвожђем окована и испречана полугама дебелим као рука. Ми продремо до врата па ту станемо, јер ни сами нисмо знали, шта ћемо сад?! Наши одонуд са ђуприје једнако придолазе и гурају напред, једнако се гомиламо пред вратима, а не знамо куда ћемо. Они остраг навиру да се што пре сакрију под бедем од швапских танади, а ми опет што смо напред пред капијом немамо куд да се помакнемо, те ти се ту начини такав кркљанац, тако гурање, мување и вика, да те стра увати. Овицири нешто вичу, ваљаде су командовали неку невољу, али ти се то у оној дреци ништа не чује. А Немци, боже, одо

зго, само сицљу куршуме на нас. Набрзо се код врата начини читава кула од поубијаних људи. Једни још јаучу и стењу, други кркљају и моле да их убијемо, да се не муче, а погледаш — а оно се преврне и падне на њега други убијен, а на овога трећи, четврти.... итд., и тако за час претрпају оне још живе мучевике. Коњи р'жу, пушке грме, а густ дим тако уједа за очи, да ништа не видиш.

Тако смо се гњавили и викали док нама првима тек дотурише остраг неке секире и ћускије, и ми ти навалисмо да иставимо врата. Удри, удри, па их бо-гме и истависмо. Јао, кад тамо за овим зидом још стоји други зид, други бедем, а ва њему опет велика гвоздена капија. Већ кад то видесмо, помислимо, да нам је већ дошао суђен дан; лепо ћемо сви изгинути, па то ти је. Но ту се досетимо и угодимо те дову-чемо наше топове и почнемо њима ломити врата. Ра-збисмо их брзо, и тада нагрнемо унутра и станемо Немце млатити. Убијали смо их и на улици, и по ку-ћама, и по качарама, и подрумима — свуда. Много ли смо онда, боже, побили. Али шта ћеш, тако је на војсци; ако не ћеш да убијеш ти њега, убиће он тебе...

Тако смо ти ми освојили Спир. Ту смо у мага-цинима нашли доста свакојакe спреме и опреме: и брашна, и овса, и сена, и аљина, и обуће, и сваког добра, а нашли смо, вала, доста и праха и олова, пу-шака и свакојаког оружја. Све су то Немци били спремили за своје војнике, а ми лепо то покушимо и отправимо у наш логор у Ландау. Ту чујемо да су опет Немци на другој страни отели наше две ва-роши, а опет на другом месту наш је ђенерал Диму-рије потукао Немце. Кад народ у Паризу чује да су неки наши ђенерали предали Немцима градове без

боја и да иде на нас војековођа Брауншвајеки, да нас нали и коље, онда он скочи и поубија поватану господу и попове, јер су они били криви што је сад земља запала у таку беду и невољу, они су подболи Немце да на нас ударе.

Овде у Спиру нађем се ја са мојом сестром Јелисаветом. Она је била удата за војником Мареском. Ту ми она исприча како она с мужем крчми пиће војницима и чини тако добар пазар. Кад се састанем с њеним мужем, он ми исприча све како је било у Паризу. Немци су се страшно препали и пренеразили, кад су чули да смо им отели варош, у којој су имали највеће магацине. То их толико огорчи, да су и они по нашој земљи починили триста чуда.

Тако су Немци беснили по нашој земљи, а ми опет по њиној. То је баш некако било у јесен. Путници су се били испроваљивали; куд год се макнеш заглибаш се до колена, а војници су по том кијамету тако и грцали. Ником није било ласно. Но Немци су опет горе запамтили но ми. Како је била јесен, то је било приспело свако воће. Немци ти навалише на јабукe и на друго воће, те им од силног јела све поотичу трбуси и почне их грозница жестоко давити, па се још сад наврзу на них и многе друге којеквe болести. Кад видoше Немци како пропадају у нашој земљи, а они ти се дигну и безобзирце се одлoме у своје крајеве, а уз пут су остављали и топове, и лубарде, и пра пушчани, и своју муницију. Наши се сељаци онда пyсте за њима у погону и млатили су их чим су год стигли, и кољем, и секирима, и вилама. Немци су ту попадали као муве у јесен. И саме су их наше жене преслицама убијале... Ви се сећате, браћо, ја сам вам причао, како смо ми из Ландау

гледали где силество Немаца улазе у нашу земљу. Истина, много их је ушло, али их је мало изашло. Многи су оставили своје кости по нашим ритовима, по луговима, путовима и дубравама. Онда се код нас говорило, да је ђенерал Димурије много погрешно што је пустио Немце да умакну из наше земље. Кад су нам пали шака, требало је да им покажемо како се плаћа кисело кад се оће да гази туђа слобода. После се прочује да су Немци поткупили ђенерала Димурија. У то време већ смо били и Вандејце мало примирили, и господу смо причврљили, Немци су и сами побегли од нас, значи добро је; наши послови почињу добро ићи.

На један пут опет изађе наредба да се крећемо. Кише су биле престале, али је време било влажно, магловито и ладно. Ломили смо се тако по шумама, горама и пољима, прелазили смо села и градове... Ја идем тако па тек нешто мислим: „Гле како онај гради кућу, овај ради поље, ограђује и засева; а од један пут тек нагрну војници; попале куће, погазе поља, поробе народ, отерају овце јаловице, покољу волове из јарма, поотимљу коње убојите. За што се мучио и мучи овај народ?! Нема станка ни ноћу ни дању, а од један пут нагрне напаст, нагрну солдати и све збришу. Да! зло је то велико — рат. Но ђенерали и официри не мисле тако; шта се њих тичу јади сељачки. Дај ти њима само велике плате и повишавај их у чину, па онда гл'ај си посла... Ишли смо тако, ишли, док не дођемо до велике вароши Мајнца. Овај је град био много тврђи но Спир, а и опрема му је била боља. Ми добијемо наредбу да морамо освојити овај град. Кад смо погледали боље на оне грдне зидине, сви смо мислили: „Ово не ће

бити као у Спиру, овде мал да сви не заглавимо.... Но ту нам се, браћо, догоди једно чудо. Управитељ вароши Мајнца, кад виде да се ми спремамо да от- мемо град, уплаши се и пошље нам посланике те нам јави да он оће да нам се преда. Он је обећавао да ће нам уступити варош и град, без боја, само да пропустимо њега да са својом војском мирно прође. Наше старешине пристану на ову понуду... Тако ти се ми лепо дочепамо Мајнца. И овде смо нашли ма- гацине пуне свакога добра. Ту још чујемо, да је наша војска после једне велике битке освојила од Немаца велику варош Вормс. Сад је пошло како ти само душа може зажелити.....

Слали су нас да освојимо још једну немачку ва- рош но ту нисмо могли ништа учинити. Око двеста иљада Немаца навалило је ту на нас, а нас је било само двајестину иљада. Како ћеш се ту бити? Дође већ и зима, а ми једнако седимо у Мајнцу. Тако смо ту живили, док тек од једанпут дође у новинама, да су наши посланици узели цара на суд за његова не- упутна дела и варанције. И онда се поче само о томе и говорити. Једни су говорили да цара са целом ње говом породицом треба прогнати из наше земље. Други су говорили да је то за њега још мало, њега треба казнити: јер је он много зла починио јадном народу само да угоди господи и поповима, ето, напујдао је Немце на нас и целу нам земљу у несрећу бацио. Баш у то време, некако ти пронађу на једном месту, у царевој соби, некаки гвоздених сандучић, пун пун- цат свакојаких артија и црквених рачуна. Претурај артије, претурај, док се једном нађе по њима да је цар милионе слао побеглој господи и поповима — бунтовницима. Сад је јасно ка' дан за свакога, да

је цар крив. На један пут, баш око половине зиме, дође нам нарочито гласоноша и јави да су нашег цара осудили на смрт; а после три дана ето ти нам опет весника и рече, да је над њим и пресуда извршена. Лепо су га, вели, извели на пијацу па му пред целим светом главу одсекли. Тако му и треба; сваком по заслуги. Нека сви цареви ово добро угуве! Нека знаду да је народ — сила, да он, само ако оће, све учинити може, и да је малко постарији него сви цареви и господа на свету! Народ, истина, дуго и дуго трпљиво сноси; али бога ми ако се преврши мера, онда цареви и господа нека савију шишке, на нека беже куда их ноге носе и очи воде. Народ ће тада сам да раскршта рачуне са своји непријатељима, а суд његов ма какав да је — праведан је.

Одма после тога из свију окружија полете благодарности нашим депутирцима. То значи да је народ био у највећој невољи и да му највећи непријатељ нико други није био но баш главом сам цар, па за то је и благодарио депутирцима што га је опростио те беде. Сад и господа нису већ имала ни за кога да се заклањају, па су морали и пропасти, и тако ти код нас ама од тога часа народ узе сам са собом да управља преко својих изабраних повереника.

XIV.

Већ скоро и зима прође, а ми све седимо у Мајнцу. Са свију страна су нам доносили леб, сено, сламу, праха, пушака и ђулади. На реци лепо направимо воденице. Брашна смо имали доста, али смо непрестано засипали воденице нек мељу, знаш нек се нађе, у нужди не требало, и тако смо непрестано чекали не ће ли Немци на нас навалити. Баш у то

време некако, наши депутирци по наговору неког господина, објаве војну Инглезима и Холанђанима. Робеспјер је много говори противу те војне, јер нам је доста јада и несрећа и без ње. Па тако и јес. Треба ти ту скупљати војску, одвести је, изучити је војничкој дисциплини, а ту богме нема тамо амо, већ треба много новаца потрошити; па од куд ће нам бити толики новци, кад сам до сад толике милиуне поарачили. Нема рада, па нема ни радних руку.... Али је све било забадава; не слушају они никога па ни Робеспјера, но лепо завојштише на Инглеze и Холанђане и издадоше наредбу да се сви војници изравњају и у служби и у плати.

У поролеће тек, ето ти Немаца на Мајнц; опколише нас боже са свију страна војском, не могадијасмо ти вала добити абера ни из Ландау, ни са које друге стране, тако је поганије било много. У свом веку много сам што шта видио, али какав је каламбур био сад код нас у Мајнцу, тога ваљда нигде није било. Од свију повећи кућа направисмо касарне и понамештасмо наше војнике, а од други направисмо коњушаре те у њима коње држасмо. У вароши ти се скрвало света тма божја. Сокаци узани и преузани, а набивени светином да не можеш маћи. По цео целцати дан само се по сокацима ларма, виче ломи, лупа — лепо глава човеку да прсне од лупњавае. Није шала, брате, самих војника било је четрес иљада и више, а Немаца ни броја се не зна, прекрила све поље око нас, па мислиш нема им ни краја, ни конца. Живити у оваком кијамету била је права робија, па и новости што их по неки пут добијасмо биле су све црње и горе. У вандејском окружију и господа, и сељаци, и попови, све ти је скочило про-

тиву нас и наших депутираца; Немци су победили нашег генерала Димурија, а Инглези скупљају велику војску на нас, депутирац Дантон говорио је да треба ударити већу порезу на богаташе, а богати депутирци се опет на то страшно разљуते, па не ће нико да пристану.... Сад узми како оћеш, оно не ваља, те не ваља. Није лака ствар ни с Немцима изаћи на крај, а и како ћеш кад њих по пет-шест на нашег једног човека.... У вароши смо имал свачега задовољно: и пушака и праха, и воде, и леба, само смо стоке омало имали; за то се наши ноћу почесто и извуку у околна села, те отимају од сељака стоку, али се сељаци досете те стоку отерају у планину, те тако ништа не могосмо упљачкати, е тога се те ноћне пљачке и оканусмо. Сад ти се почнемо с Немцима чаркати. Мало, мало па тек оспемо на њи из топова картече. (Картечи су повеће гвоздене јабукe, којима се пуца из топова и које од једном повише људи свале.) Но и Немци нису седели скрштених руку, и они ти почну нама одговарати. Загрувају тек њини топови и запљеште пушке, а оно тек видиш како један куршум пролети кроз пенџер у кућу, а стакло од прозова оде у триста комадића, друго тек згоди ког човека на сокаку, а овај ти се скљока као нека мешина, и тако непрестано.

Баш смо били у врло рђавом положају. Наших новина нисмо с нике стране могли добити, но само добијасмо швапске. А у тим новинама само пише како је наша отачбина сва опустошена и опљачкана, како су сви они, што су били уз народ, главе погубили да наши војници не слушају своје командире, но се лепо скупили па окренули против наших депутираца; да су вандејско окружије подигли попови

на оружје за господу и царево балавче и да ће нам царица и господа баш добро поткратити рукаве. Наши овицири заклињали су се да Немци лажу, и да нарочито тако пишу и растурају их међ нас, само да нас заплаше, те ми да надамо тутањ и њима Мајнц оставимо. Ви'ш ти, молим те, баш су они желили да узму Мајнц, али оћеш, не дамо се ми баш тако лако преварити, па нек они тамо пишу како им је воља; ми смо се утврдили па недамо, нек дођу синови мајчини па нек нас истерају. Немци су чекали не ћемо ли се предати, али кад видоше да од тог посла нема ништа, они намисле да нас глађу принуде на предају. Тоба се нисмо бојали, јер смо имали свачега доста а и чули смо да нам генерал Кистен иде у помоћ, да растера Немце и да нас од те беде избави. Тако чекајући помоћ, ми смо продужавали наш посао, изађемо из вароши па нападнемо на Немце. Истучемо се, истучемо се баш добро, па онда ајд одемо натраг у Мајнц. Но једном смо грдно награсали. Кренемо се лепо ноћу да ударимо на Немце, па не потребимо право пут, но заврљамо по мраку и тако натрапамо на највећу немачку силу. Пошто се ту баш онако својски избисмо, онда се повукосмо натраг. Много ти је наших онда изгинуло. Некако сви наши војници онда нису имали једнако одело, тако је један наш пук имао беле мундире, а и Немци су имали беле Еле наши, нешто због помрчине, а нешто и заборавили да и наш један пук има беле мундире, лепо ти опале на њих, и тако се међу собом покрвимо, и тек после, пошто смо се приближили, ми се упознамо да смо наши, и онда слошки навалимо на Немце. После те сече Немци ти почну палити варош бомбама. Но много ти је пало онда те Швабурије, али и наши су

многои главом платили. И тако смо ти се клали скоро сваки дан. По пољу, руцама, каналима и свуда око вароши леже поваљене трушине немачких и наших војника. Врана се накупило ваљда милијунима, на ждери мртваце. Било је лето, дани топли, а телесине почеле да труну. Дуне ли само и најмањи ветрић, а оно тек удари смрад да би бегао сто конака од вароши... Чим ноћ, а оно ето ти Немца да пали бомбама варош. Тек видиш онде се запалила кућа, па онде, па онде. Народ се згрца да гаси, а оно тек бомба посред народа — груу! Кад погледаш, а оно тек једноме пребијена рука, другоме нога, трећем разбијена глава, а неки опет сав у парчиће ратдрузган. Огореле греде падају, зидови се руше, људи стењу, крче, кукају, вичу на све стране, рекао би да је дошо суђени дан. Вала ни код ромог дабе у паклу, мислим, није горе било. Од како сам се родио нисам тако шта видео. Чисто човек не може да верује, све мисли да снови. Али, браћо, ово није био сан но баш јава.

Тако је прошло два месеца, многи су магацини с брашном погорели. Јело се омањало. Народ је почео да наваљује, да га испусте из града, а старешине му и то допустише... Сва та сиротиња и голотиња тако и полети градским вратима. Иза градских зидова текла је река, а преко реке је била начињена ћуприја. Кад су отворили врата и пустили напоље ову сиротињу; па врата за њима опет затворили, онда Немци окупе да их мажу картечима. Тако су Немци поступили са својим људима, јер у Мајнцу су Немци живели, а они су само и изашли напоље. А за што су Немци, да се човек упита, учинили тако са својим људима? За то, богме, што немачку господу

није болела душа за немачком сиротињом. Овицири су у то време лепо седели и пили, провођали су се по својим свиленим шаторима, поштишкивали се са младим женскињем, — подруку се с њима шетали, а што солдати убијају го и пропао народ, то је њима била девета брига. Па се још и њин швапски цар онда туда вуцарао и с господом се картао и пијанчио... Ето, те блесасте скотове требало је онда помлатити, па би се одма и војна прекинула, јер они су и навукли на врат и нашем и њином народу овај несрећни рат... Они су говорили, да смо ми отели од њих њину варош Мајнц. Отели смо, јабогме, али који је њих ђаво надарио да ударају на нашу земљу, да се мешају у наше послове? Кад смо се ми о нашим пословима бринули, шта је Немце копкало да доле нашу чорбу. Е, господо Швабе, ту сте појели велико —; што ви бајаги да браните нашега цара од његовога народа?! Цар и народ, они су имали међу собом својих рачуна, па они нека се и рачунају. Што није било за вас, да га нисте ни дирали. Али ви сте слушали нашега прекраснога цара, а он вас лепо напујда против нас, те сад с тога и кукате... Кривите за то нашега цара; ми овде нисмо криви, ми само своју кожу бранимо.

Настаде у нас глад. Стоку смо ранили рђаво; није се имала чим боље ранити, и стока почне лицсавати. Наши, чим се разболе које марвинче, прикољу га, но од мяса од болесне стоке и људи се поразбољеваше. А варош у то доба готово је била спаљена — и цркве, и куће, и магацини, све је то било порушено. Ето баш у то страшно време нађе се у моје сестре Јеле прво детенце, и њен муж надене му име Касијан. Баш на сами дан његовог ро-

Ђења излазио сам са нашим пуком за варош, и били смо се с Немцима, те ту добијем две ране у руку. Стога сам морао да останем у болници дан и ноћ. У то време докусуримо скорим и са месом и са лебом, те нам почну издавати само по неколико драма јела на дан. Од глади народ се почне још више заваљивати још веће болести навале на нас. Ко један пут занемогне и падне с ногу, тога већ бог да прости; не надај му се више да ће устати, јер није било ни лекарске помоћи. Болнице су биле пуне, препуне; од јутра па до мрака извлачили су из њих мртваце и уносили болеснике, који ће кроз неколико дана и сами постати мртваци. Жалос је била у бога. Све наше воденице спалили су Немци бомбама; није било куће која није била изрешетана картечима.

То су наше старешине и премишљале, па нај-после реше да предаду варош Немцима, јер нам је било немогуће да се даље држимо, а нисмо имали где ни да живимо, ни једна кућа није остала цела; а није се имало шта ни јести. Наше старешине поставиле су Немцима таку понуду: да пропусте наше војнике са оружјем и свим такумима и да им осигурају пролазак до наше земље, а ми опет са своје стране дајемо реч, да за годину дана ова војска, што је била у Мајнцу, не ће нападати на Немце. Ето тако смо оставили Мајнц, пошто смо најпре четири месеца преседили у њему и видели доста зла и добра. Тако смо се вратили милој постојбини. А свој завичај, браћо, свакога мами. Ми смо једва чекали да се један пут вратимо своме крају, своме вилајету. Како смо чисто расли од радости, кад опет ступисмо на нашу рођену земљу!... А није ни шала — четири смо месеца седели у каменим зидинама, у прау и

диму, у смраду и свакој нечистоћи. Жељни смо били да уданемо чистога пољског ваздуха, да погледамо на љупка села, на зелена поља и ладовите лугове.

Наши Барчани нису били далеко од тог места. Мене се страшно прохте да се видим с Маргитом и са осталим нашим рођацима и сељацима. Дигнем се ја те код наших старешина, да их замолим, да ми даду отпуст за 2—3 дана. Дадосе ми. Дигнем се ја и пођем. Ишао сам, браћо, ... но није да сам ишао, чини ми се све сам летео. Ишао сам целе ноћи без одмора, као да су ми крила била порасла, тако сам био лак и оран за од. А ноћ је била чудесна, ни сам запамтио никад таку светлу и пријатну ноћ. И лугови, и шумарци, и поља, све је то мирисало цвећем, а младе се травке лелујале од поветараца. Свака се биљка развијала; било је као у рају. У расвитак стигнем до једне речице, и ту се лепо окупам и избањам. Вода је била ладна и пријатна. Окупам се, очешљам се, обучем чисту кошуљу и пођем даље. Спремио сам се био да чист изађем пред Маргиту. Око подне стигнем у нашу окружну варош Пфалцбург. Ту ме страшно разљути једна трговчина, мој познаник. Идем ја тако по улици, а он ме угледа, па кад се нададе дерати. „Ене војника из Мајнца! еј народе! благодари им што су се предали Немцима и сад дошли амо да продаду сву нашу земљу“. Разјацио се тако на сред улице, показује на ме прстом и даре се колико га грло доноси. Ја му приђем ћутећи, па кад га шинем по оној каишарској главурди дланом... ух, само се тек продра и прокревељи, а ја поткачим и по другој страни... фис... Он искриви сад главу на другу страну, поче да јауче: „Еј жандари, не дајте, уби ме разбојник... држ'те га!“ — а жан-

дари седе на ђепенку једног дућанчића, па му се смеју. А један грађанин — не познајем га ко је — рече — „ако, ако, тако њему и треба, још да си га мало боље даривао;“ па се онда окрете њему... „о.. о... гори образ? ако, ако: што лајеш забадава као ужи-рен пас са поздера!“ ... Мени је било до бога криво, што се то тако тревило, али што ћу? — Ови су дебели пси живили мирно по својим конацима, драпали се заједно с бабама око вуруне, декали и пили сваки дан, док им на нос не пође, излежавали на меким душецима и куповали јевтино земље, текли су капитале којекаквим каишарлуцима, а ми ишли те преносили и глад и зиму, и голотињу и босотињу; носили смо сваки дан главу у торби, за ове дебеле псине, а где сад они нашли да нас коре за страшљивост и да се натресају над нама. Бре не ћеш, гаде!...

Дођем до Шовељевога дућана, погледам... Маргита седи са малим братом и руча. Кад угледа мене, она скочи и полети ми на сусрет. „Већ сам мислила да те никад не ћу ни видети, Мишо, голубе мој. Загрлимо се и ижљубимо. И мали братић Маргитин много се обрадовао моме доласку. Стари су ме гостили и гостили; а ја сам им причао како је код нас у Мајнцу било; како смо војевали, како је смрт често била близу мене, а није ме покосила. Но и ја сам од Маргите много што-шта чуо, та ми тако давно нисмо имали у рукама наше новине, но смо пабирчили немачке измишљотине. Ту дознам да је и ђенерал Димурије испао као и Лафајет, и он је пребегао Немцима. Сем тога тридесет и пет иљада Инглеза и Холанђана било је устало против нас; а у вандејски округ поцови и госпоштина опет су се били завукли. Вандејски сељаци били су се побунили против нас,

а за господу. Неки од наших посланика у скупштини опет су хтели да поврате стари поредак; уморило их је било трвење са господом, па су хтели да врате старе уредбе, па како буде нека буде. Те су скупштинаре прозвали Жирондом. Но да бог поможе Дантону, он побуни париски народ, повата издајнике и позатвара. Много је у нас било гадова и издаица, који су најпре пристајали уз народ, а после су мало по мало изврнули ћурдију и постали господске пришипатље, и знајте, да од тих гадова нисмо имали горих људи, они су били обеснији но наши противници, с којима смо се још у почетку доватили. Где год кога увате, они су му пунили главу како они раде за народ и како они оће „само по правди“, а овамо су једнако само то и шуровали с господом, како би народ што згодније и лакше обманули и заварали. Рекох вам напред, да је наш Дантон побунио народ и поапсио ове шерете, али опет нису били поватани сви ови проклети Жирондени. Многи су од њих побегли у унутрашњост и почели да муте по народу. Педесет окружија устало је с господом против нас. Побуниле су се биле и велике вароши: Лијон и Марсељ. Жирондисте су почеле да купе војску и да се спремају да ударе на нас, да навале на Париз и да све помлате који нису били за господу. О Вандејцима и да не говорим, они су већ одавно били отели ма и нису никога слушали до господу. Бретањски округ тако је исто уз њих пристајао. Инглези забране да се нама увози леб из њине земље, а подговоре и друге државе да нам не дадну ране. Некака суманута девојка Кордеј закоље Марата, готово најбољега од наших депутираца. Он је најгоре мрзио господу и најчвршће је стојао уз народ. Говорило се, да су

Ћордеј поткупили и наговорили или Жирондисте или одбегли попови да убије Марата. Но и њој није било на лијо....

Тако је, браћо, била навалила на нас беда са сваке стране. Све сам ја то чуо од Маргите. Но ни сам чуо само зле гласе, имао сам да чујем и радосне вести. Дантон и Робеспијер још су били живи. Они и још многи други јуначки су стојали уз народ и бринули се како да спасу земљу од немачке навале и од напасти господе и одбеглих попова, како да умире Вандејце и друге јаднике који су навлачили народ на зло. Ето, ти људи, ти пријатељи народа и реше, да се од сад за старешине у војсци узимају људи од нас простих. Кад се тако уреди, онда не ћемо имати од сад таке ђенерале као што је Димурије, Лафајет и остали гадови. Од сад не ће наши ђенерали показивати пут Немцима, казивати им наше стазе и богазе, издавати нашу војску и подводити је Немцима да је они потуку. Од сад не ће бити ђенерали господана но наш брат радник; с тога ће он и постајати за наше право. Пре су ђенерали били од господског рода, па су господу и бранили, а народ су наводили на курјачка гвожђа. Сад је било најглавније да што пре свршимо војну с Немцима и да примиримо Вандејце. Дакле опет је требало да се кољемо и пушкарамо. Шта ћеш? — кад друкчије не може да буде. Ја сам почешће предомишљао, докле ли ће то трајати, да се људи међу собом кољу и убијају као дивља зверад? Не, то не ће и не треба тако увек да остане. Треба само да се људи лепо међу собом договоре, да се уреде по правди и правци, па кад погледаш, а оно ред мало по мало пређе у обичај и навику.

Тако сам ја дуго седео и разговарао се са мојом Маргитицом. Она ми каза још и то, да је Шовељ у Паризу, да је здрав и да са осталим депутирцима ради још једнако за народ. У вече упутим се у Барку, својој кући. Дошао сам кући и отац ми се јако обрадовао, гостео ме је старина, што по реч, на рукама ме је носио. Спреми ми врућа кромпира, добави од некуд и вина, и тако смо целу ноћ провели у разговору. Он ми је причао шта је било код куће и како су живили од кад сам ја отишао, а ја сам опет њему причао како је било на војсци, причао сам му како смо се сударили и били с Немцима. Причао сам да сам у Спиру натревио сестру Јелу, и да се она већ удала за каплара Мареска и да је у Мајнцу и дете родила, и да живи доста добро и лепо се слаже са својим мужем. У јутру отац ми се сит наплака и испрати ме чак до вароши, па се ту растанемо. Тако сам ја био код куће и отишао, а с мајком се нисам видио. Она, кад је чула да сам ја дошао, отиде, забије се у вајат и отуд није изашла, док ја нисам отишао. Тврдо срце!

У вароши већ се било расчуло да сам ја дошао, и многи су долазили у Шовељев дућан да се са мном виде. Ја сам и њима све причао како је било у рату. Причао сам им како смо отели варош Спир на јуриш, како смо завладали Мајнцом и како су нам магацини и свака опрема, што смо је тамо нашли, добро дошли. Казивао сам им колико смо јада видели у Мајнцу, како смо трпили сваку муку; гладовали и зебли, борили се и огњем горели. Ту су добри људи увидели, да ми војници нисмо ни за што криви, за што нас окривљују које какви ладолежи и дембели; видели су да смо се ми баш јуначки борили. Тада

је већ сваки видео, да и ако је било кога издајце, то су издајце били ђенерали, а никако наши прости људи. Ми, војници, јуначки смо дурали и вршили наше послове, а за што су наше старешине предале Немцима Мајнц и нас из њега извеле, то, кога се тиче, нека пита старешине. Око вечерња опростим се с Маргитом, најмим коње и кренем се на пут.

Наша се војска била искупила у Нанси, те сам и ја тамо морао да се кренем. Чим приспем, јавим се старешини и ту чујем да је наш пук одређен да иде у вандејско окружије, да примири вандејске сељаке, попове и господу. У Нанси чујем и једну новост, која ме је јако обрадовала. Наша скупштина у Паризу издала је била једну артију, у којој се говорило да смо се јуначки борили с Немцима и да зато заслужујемо похвалу. Ето што ти је истина, ама одма се позна ко истину говори. Ми војници чисто смо подигравали од радости што је о нама скупшина тако рекла. А како не ћемо?! Сад смо сваком могли слободно у очи погледати, а трбушани, као што је онај Пуљев, што га ја пре два три дана дарива, морали су да ћуте. Чим се ко сад почне дерати на нас, а ми ћемо ома песницом за врат, овим ћемо му скупштинским указом запушити уста; „не лај!“

Тако ти се ми кренемо на пут за вандејски округ. Ранац на леђа, пушку у руке, па — марш! Кад смо стигли у варош Анжер, нађосмо ту узрујан народ; сви су викали и лармали. Ствар је била у томе, што је скупштина била издала прокламацију на народ: „Докле год не прогнамо Немце из наше земље, ко је год јунак и од наше крви и племена, нека устане на оружје. Мушкарци нек иду у бој,

жене нек спремају џебану, оружје и свакојаке ратне опреме — нека спремају аљине за војнике, нека његују рањенике; деца нека чешљају шарпију, а старци нека крепе и ободравају младиће да смело и јуначки на бој пођу, да не пожале главе за своју драгу домовину, коју оће да поробе и упропасте цареви и господа. Сваки нека се привата посла. Од кућа да саградимо касарне, сва већа здања нека се претворе у магацине и оружнице. За спрму новог оружја издаћемо још седам милиуна рубаља. Нико нека не измиче и не тражи да измакне од војничке службе. Нико да се не може од ње откупити. Бећари и удовци без деце, који нису старији од 30 год., да састављају прву класу, први да пођу у бој. Војничким се старешинама налаже, да се строго брину о набаци праха и олова, ране за стоку и људе. На крвавим заставама да се напишу ове кржаве речи: „цео француски народ устао је против својих угњетача.“

Дивна је била ова прокламација, сви смо је с радошћу читали и овако смо се међу собом разговарали: „Какве ће сад зурле удесити швапски трбушани; њини цареви — шерети, њина и наша подла господа и развраћено свештенство?... Завући ће се у мишију рупу. Кад скочи против њих цео народ, а нас има на броју 30 милијуна. Закукаће вам, непријатељи наши, црна кукавица, потопићете се у нашој и вашој крви. Ми ћемо гинути, и опет ће нас остати, а вама ће се куће ископати.... „Напред, децо домовине, славе наше свануо је дан?...“ С таквим је узвицима, с таквом је песмом устајао народ против својих угњетача и тирана. О славни наш народе, славна Француско!... Дух твоје свете револуције потресао је и још ће дуго потресати цео свет! Варница, која је

сенула, кад су здружени краљеви, са својим ордама, ударили оштрим гвожђем по нашим тврдим костима, упалила је целу Европу. Пламен свете револуције, који смо ми распалили, плануо је и доватио све крајеве света, зажегао свету ватру револуције у многим срцима; и та света ватра још и данас тиња. Слава ти, слава, велики народе француски, неуморни борче за права човечанска!

Наскоро ми се кренемо из Анжера и пођемо даље у вандејско окружије. Ишли смо и ишли. . . Наједан пут наиђемо на неку пљобшту, на речице и блата. У путу смо наилазили све на мала сеоца, у којима су куће биле све опале и искривљене. По свему се познавало, да је овај крај дивљачан и сиромашан. Ето то вам је и било вандејско окружије. Што год смо даље залазили у ово окружије, све смо нешто били тужнији и жалоснији; а и како ће нам бити весело, браћо, кад идемо да људе убијамо? И ако су ови Вандејци били пусте будале, опет су били људи, и нама их је било жао. Рекох вам отиц, да што год смо даље залазили у овај крај, све смо на гору несрећу наилазили. Друмова нигде није било, но све засеоци и уске путање. На сваком смо кораку наилазили на ритове и шушњаке. . . . Таког дивљачног краја нигде нисам видео, к'о да су га, боже опрости, ђаволи градили. Војевати по овакоме крају била је жива мука. Вандејци су били код своје куће, знали су све стазе и богазе, познавали су сваки шумарак и сваки рит, па кад се тако сакрију по тим лужинама, па окупе да нас бију иза својих бусија, онда ти ту нема више спасења. А још и то треба да вам кажем, да су ови Вандејци били ратоборан и очајнички народ, подбунили су их и попови и господа,

на су се били исклали с нама као зверови! Колико је пута наша скупштина слала на њих многе чете и јаку војску, па су им опет слабо што наудили. Опаки су то људи били. Кад дође до боја, одма лете у очи као осице. Кад нађе несрећа некога од војника те падне у њине шаке, они га ударе на жешће муке, но што су ударили Чивути Христа. Па и њине жене, као да су све биле вештице. Где год су уватиле каквог рањеног војника, одма су га убијале. Е дед, шта ћеш ти сад с таким људима! Кад су се они толико заузели за господу и за поповштину, па своју рођену браћу убијају као бесне псе, онда, богме, и нама нема другог лека, но да бијемо и ми њих. Ако је њима по вољи да довека раде за попове и господу, богме, нама није. И овако смо већ доста за њих радили; више не ћемо; а кад Вандејци помажу поповима и господи, да нас надвладају, онда ћемо се богме, поклати, па — куд пукне. Душа нас боле што морамо да убијамо нашу браћу сељаке, али шта ћеш кад баш та браћа, натуткана од господе, дижу на нас секире.

Еле, ишли смо и ишли и далеко смо зашли у шуму. Пут је био узак и чагљовит. Идемо и једнако прелазимо и загледамо, да нису где год засели Вандејци. На један пут тек плануше пушке из једног шумарка, па онда из другог, и тако окупише сипати на нас ватру са свију страва. Дођосмо у забуну; чујемо само да грокте пушке и видимо где падају наши људи, а непријатеља нигде да угледамо. Крију се, проклетници, за шумарке и трње, па само пале. Једва мало дођосмо к себи, те окуписмо и ми њих. Подуго смо се пушкарали. Од наших паде много, но и од њиних паде доста. Напоследку прочистисмо

шуму и пођосмо даље. Ишли смо тако читав сат кроз шуму и једва изађосмо на један иропланак. Погледамо — а пред нама тече велика река. На другој страни обале видело се неко сиромашно село, с малом црквом, која је била покривена лимом. По селу, божегмижу Вандејци као мрави, кад рашчепркаш мравињак. Много их се било скупило у то село. А село се звало Сен-пер. Наше старешине издаду нам наредбу, да ово село освојимо на јуриш и да растерамо Вандејце.

Ми се полако почнемо приближавати реци, а Вандејци окупе пуцати на нас. Но обично су мало кога погађали, све су претурали и погађали у страну; били су лоше нишанције. Дођемо до реке, наместимо наше топове на једно брдашце и почнемо палити село. Од ове се паљбе подигне такав дим, да смо једва кроз облак видели како су наши топови попалили многе куће по селу, како људи трче по улицама као суманути. Дуне поветарац, те мало прореди и разгна дим; а ми тек онда видимо, како наша ђулад одскачу по улицама, руше ограде и плотове, убијају људе и пале куће. Али опет никако се нисмо могли доватити с Вандејцима; пут нам је била препречила река. Једва ти ми тек у зло доба опазисмо, да на реци стоје скеле, а у скелама Вандејци. Ми ти сад јуришимо на воду и почнемо од Вандејаца отимати скеле. Вандејци су се добро бранили, дугачким копљима били су и млатили наше људе. Толико се много крви ту проли, да се сва река замути и обоји од ње. Стотинама рањеника однео је брзи ток воде. Поред све невоље, ми ти опет отмемо пет скела, брзо начинимо од њих мост и прејуримо на другу страну.

Међу погорелим и порушеним зградама нађемо још пет топова... Село Сен-пер све изгоре, и тим се сврши овај судар. У овом боју мене ране куршумом у груди; закрчим, почнем пљувати крви и занемогнем. Старешине ме прате у Анжер у болницу.

Чим мало пооздравим, а ја се испишем из болнице, придружим се својој пуци и пођемо даље. На путу добијемо заповест, да, што се може пре, свршимо с Вандејцима, па да се враћамо, јер су на нашу земљу нагрнули непријатељи са свију страна: Инглези, Холанђани и Немци. У то време изда наша скупштина једну прокламацију Вандејцима. А у прокламацији овако је стајало: „Господа вас и попови подбадају, да се бијете и кољете с нама, да отимате и арате. Не слушајте их! Ви не знате, шта они оће... Они оће, да вам одузму слободу, да начине од вас опет робље заробљено, као што сте и пре били. А шта ми оћемо? Ми оћемо, да уредимо да свима буде згодно, лако и лепо живети. Ми се не старамо о господи, но о вама, о раденом народу. Ми оћемо, да сви људи буду слободни, једнаки, да живе у слози и као браћа!“ Дивота, што је лепо била написана та прокламација, и све онако јасно и лепо поређано....

Приближавала се јесен; лишће је жутело и падало с дрвља. Загазимо један пут у густ, мрачан луг и натрапамо на Вандејце. Они су се били посакривали по шуми и жестоко окупе пуцати на нас из пушака и топова. Много од наших погибе ту за тили час. До мркле смо се ноћи овде тукли, и једва се на једване јаде извучемо већ у мрак из те проклете шуме.

Тада нам баш и и изађе прокламација од скупштине. „Лион смо умирили, говорило се у проклама-

цији, наша јуначка војска ушла је у варош и казни подле издајнице. Нико не ће измаћи од њенога праведнога суда. И ви гледајте, те свршите с Вандејцима. Идите и умирите их. Нека ишчезну са лица земље непријатељи наши; они су и непријатељи народа, и кад им утрете траг, цео ће вам народ узвикнути: „живили“, и никад не ће заборавити ваше јунаштво. Нека сваки од вас овако рекне у себи: „Ја данас морам свршити с Вандејцима“, па ћемо их разгнати као зечеве!“ Нисмо баш с великом радошћу читали ову прокламацију, јер смо знали, да не можемо тако брзо свршити с Вандејцима. С људима који не жале умрети и лете у бој као суманути, не свршава се тако лако. Дуго смо се гонили за њима.

Вандејци су молили Инглеze, да им дођу у помоћ. Ето до чега су дошли! Нису хтели да знају за своју браћу, но су против њих звали непријатеље. Вандејци су од злобе са свим побеснили. Али су Инглези — препредени људи; воле новац више него ништа. „Дајте нам макар једну варош, па ћемо вам помоћи“, казали су они Вандејцима. Они су већ и пристали били на то; али не могоше да предаду ни једну варош. Узалуд им је била мука! Чекали су и чекали Инглеze, али им ови не дођоше. Тако ти се наши Вандејци ошвањине.

Настаде зима: сметови завејаше; цича је била велика. Ми бејасмо готово голи и боси; јако смо испрозебли. Тако ти је, брајко, кад ваздан идеш бос по поледици. Измучисмо се са свим... А Вандејци се дуго не скрасише, но се почеше селити, заједно с децом, старцима и бабама. Све је то требало ранити. У ком се селу задрже два три дана, опусте све село;

изеду све, што с њима су ишле и многе каруце, с господом, поповима и калуђерима, који су бежали из земље. Они су ишли из места у место, а ми смо ишли за њима у потеру. Где год смо се срели, тукли смо се. Они пређоше преко широке реке, што се Лоара зове, и стигоше у варош Мен. Ту их стигосмо у ноћ. Било нас је петнајест тисућа. Дуго смо пуцали из пушака на варош, после од једаред налетимо у улице.

До у јутру Вандејци већ нису били више у вароши. Изишавши из Мена, стадоше лутати по пољанама и шумама. Ми се опет пустимо за њима. Господа, видећи да је рђаво за њих, оставише Вандејце и утекоше. Ми гонисмо Вандејце и тамо и амо, док их не прикљештисмо у теснац; с једне стране била је Лоара, с друге велике баруштине, а на трећој ми смо стајали. Они нису могли ни напред ни натраг, него се шћућурише у једну варошицу, која је поред бара лежала. Чим је сунце изашло, ми се почесмо пушкарати. Приђосмо им ближе, па се доватисмо. Жалост је било погледати, како смо један другог таманили. Ником се није праштало. Тукли смо се где смо стигли: и око вароши, и у вароши, по кућама и баштама, па и по црквама. Зацрвене се снег од крви. Од Вандејаца само њих три тисуће прегази преко бара, па умакоше кућама; остали сви изгибоше. Од сто тисућа људи оста само три тисуће. Тако се заврши рат с Вандејцима, и ми се вратисмо из њеног округа!

Враћајући се кући, ја добијем писмо од Шовеља, које ме јако обрадова. Писао ми је, да је заједно с Маргитом и свима нашим здраво и да ме жељно очекују.

„Стање у нашој другој отаџбини почело се поправљати — писао ми је Шовељ. Немце смо одбили, и одморићемо се мало слободно. Истина, они се опет могу вратити, али ћемо их и ми опет дочекати као што ваља. Ја, Сен-Жист, Леба и Ренки били смо одређени, да прегледамо Штрасбург и Пфалцбург. Знаш како је било време. Беда нас је окупила са свију страна. Немци нам тада отеше Мајнц; у Лијону се господа била побунила; Тулон су били заузели Инглези, који су покуповали све жито, па нам га нису хтели више продавати; у селима је глад беснила; нико није имао шта да ради. Сам видиш, да је требало строго поступати. Посланици позваше на суд господу и нашу царицу. На места ђенерала и војсковођа буду постављени људи и из простог народа. За тим посланици стадоше шиљати из своје средине људе, да прегледају како окружне власти врше своју дужност. Тако су нас послали у Штрасбург.

„Пролазећи кроз села, ми мало што нисмо плакали, јер су сва села била разорена и опустела, снег је био велики, ветар је дувао јако, а мраз никако није попуштао. Наши војници били су улогорени у једном блату; нису имали ни обуће, а аљине су им биле врло рђаве. За коње није било ни сламе, ни сена, а солдати су чупали разно корење те се залагали. Дивили смо се и чудили, кад смо видели шта се догађа. Стигосмо у Штрасбург. Одма дозвасмо све чиновнике, испитасмо их; како је стање у њиовом округу? „Све је, вала богу, добро и лепо“, одговорили су они. Гадови једни! Народ и солдати голи, гладни и боси, неред велики свуда, господа агују и благују једнако, а они веле „све је добро и лепо“! Ту ми опазисмо, да варошка управа помаже Немце

■ господу. Дозвасмо кмета и његове другове на суд; осудисмо их на смрт. Поубијаше их као пашчад. Тако и треба учинити са свима издајницима, са свима, који шурују са господом и непријатељима! Не може се све ни испричати, шта смо видели. Началникови рачуни били су побркани; народни новци покрадени. Рањеници и други болесници лежали су без икакве неге. Устаницима није шиљата рана и друга зајира. Лепо, лепо, мислимо ми. Ма шта било, ово се стање мора поправити. На штразбуршке богаташе ударисмо прирез од три милијуна динара. Богаташи стадоше јаукати и пренемагати се. Али им је казато, да ће им се главе посећи, ако не плате оно, што се од њих тражи. Уватише стра наши соколови, па платише лепо као попа све до једне паре. Милијун и по динара раздали смо сиротим родитељима, чији су синови у рату изгинули; све остале новце употребили смо на спрему и подржавање устанка. Видесмо да начелник не воли наше наредбе и да бургијаши против нас. Ми га збацисмо с места и протерасмо га из вароши, заједно са његовим друговима. Намеравали су да предаду Штразбург Немцима. Мало су другог зла починили, но још оће и земљу странцима да издају. Проклете псине великашког рода! Доцније и то дознасмо, да је и царица хтела да уступи странцима неколико вароши, само ако јој помогну да претњавае наш народ. Ох, хо — жабо једна!

„Па шта ћеш, Мишо, да ти још пишеш? У народној скупштини сада су најбољи људи; тамо је и Дантон и Робеспјер. Красни су то људи! Паметне главе, добра срца и прави народни пријатељи! Учиниће они за народ све што могу“.

Тако је писао Шовељ. На крају писма и кум је

додао неколико речи. Видим да се сећају они мене, као што се и ја њих сећам. Тако и треба да чине сви народни људи.

У то време ја опет занемогнем, почнем пљувати крв и опет ме отправе у болницу. Унутра у грудима страшно ме је болело, болела ме је и слабина, и рука. Лекар ме прегледа и каже да ја једва ако још један месец издурам. Ту ме старешине онда отпусте из војске на неизвесно време. Умреће, умрети, — мислиле су старешине — па онда бар нека умре код своје куће; нама овде и тако више не може ништа помоћи. Но на моју срећу лекар је се преварио. Од тога доба има равно педесет година, а ја сам још жив, и душе ми, још се добро држим. Маргита, кад је чула за мој отпуст, прати ми путни трошак, и ја се кренем у постојбину. Време је било да не може бити боље; по пољима се дизао мирис, било је топло и свеже, зеленило ми је свуда мамило моје испијено око. Њиве су се сијале спрам сунца, видело се да ће бити добра жетва, само је на њу још требало причекати. А по селима већ нигде није било леба, и свуд је већ била завладала очајничка глад. На путу сам наилазио често на погорела села... Ишао сам једва на једвине јаде, чисто сам милио као мрав, тако нисам имао никакве моћи. И од један пут паде ми на ум да уз пут свратим у Париз.

Много сам слушао од Маргите и деда Шовеља о том нашем највећем граду, где је некад цар живио, и од куда су нам све наредбе и заповести долазиле, па једва чекам да видим Париз. Мислио сам да ћу ту наћи и Шовеља, па да ми прича о свима нашим стварима, што су се ту догађале. „Е, у свом животу доста сам се чуда нагледао, сад ћу још да

видим Париз, па не марим да умрем!“ Тако сам мислио, и одох!

Вала, браћо, и јесте то град да му нема равна на овоме свету! Идем ја једном улицом, идем па мислим, не ћу никад на крај изаћи. Да не слажем, два сата била је дугачка, а може бити и дужа! Па то није само једна улица така, ој, ој, таквих улица има тако много, да им не можеш уватити рачуна. Куће све од камена, па високе, а народ само кишти. И сиротиње је било много.... На један пут угледам, иду војници, за њима двоје кочије, а на кочијама седе везани људи. Око кочија народ се гура, виче и уче... Како ли је сад ово чудо?! Ту, браћо, дознам, да то воде осуђенике да им главе секу. На улици ту чујем вам ја да и Дантона одведоше на гиљотину. Дантон, другар радничког народа; Дантон, који је свагда бранио народ, па зар и тај Дантон да буде погубљен?!.. За што да казне такога човека? Чини ми се да овде нису чисти послови...

Свратим у једну меану да преноћим. Био сам уморан, а опет дуго нисам могао заспати, све ми се по памети врзао Вестерман и Дантон. „Сад су они већ мртви, — тако сам мислио — сад су они већ погубљени....“ Кад год сам тако помислио, било ми је до зла бога тешко; срце ми се стезало — чини ми се — пућиће... У јутру пођем да потражим Шовеља, и ту дочујем да он није у Паризу, већ да је некуд с војском био отпраћен од скупштине. Заредим по улицама да одам, да разгледам Париз. Но јучерања кола, на којима су возили Дантона, никако ми нису излазила из памети. За што су, боже, Дантна казнили, Дантона, тога доброг човека? Купим новине да видим како се у њима о томе говори. О Дантону се говорило, да

је он као бајаги, хтео цара, а да се наша скупштина разиђе. Дантон је хтео да се правда за тако окривљивање, но нису му дали реч. Значи, да су без свакога суда и пута казнили човека. Но и то треба да вам кажем, да је онда било врло мутно време; нико ником није могао веровати, ни рођеном брату. Сви су се бојали издајца и шпијуна. Господа и попови врло су лукави људи. Робеспијер је био наредио, да се на свакога строго пази, и чим на коме опази да врда, одма — ајд на гиљотину! Шта ћеш? Така су била времена!..

Око подне свратим у једну кућу, где су се скупљали наши посланици на договор. Кућерина је била прегрдна и тамо су пуштали свакога, ко год оће. Ту ти ја видим и Робеспијера и све вође. Народа је било многе, говорили су о многим пословима, писали су указе и прокламације. Осим Робеспијера, у то време још су били у великој части Сен-Жист и Кутон. Кутон је био човек изнемогао и болестан. Сен-Жист је био лепо и згодно момче. Сваки је тада познавао ове људе, сваки их је слушао. Робеспијер је говорио мало, али језгровито. Тако су се до мркле ноћи разговарали, договарали и диванили, и једва се тако позно разиђу....

Другог дана ја се кренем из Париза. На зорворли довучем се до наше окружне вароши Пфалцбурга. Већ знаћете и да вам не казујем, да сам одма свратио у Шовељев дућан. На прагу ме сретне Маргита. Много се обрадовала она мени, а још више ја њој. Ту сам код њих остао целу недељу дана. Богме ти се ја по мало почех опорављати. И моји родитељи често су ме поодили, а моја Маргатица готово није ни одлазила од мене. Долазили су ми и сви моји познаници: Леђумов, Колинов и др.

Већ знате, да су ме много запиткивали и ја сам им и без запиткивања много којешта причао... Кад сам се мало поправио, ја с Маргитом напишем писмо Шовељу; велимо: тако и тако, добри старино наш, ми смо намерни да учинимо свадбу. Он нам убрзо одговори на то писмо и обоје нас благослови. После тога наскоро ми и учинимо свадбу. Пили смо и частили се; мед нам је по уснама текао, па је, бога ми и у грло доспео. И тако и ја и Маргита почнемо да живимо заједнички. Отворисмо у вароши дућан, напунисмо га еспапом и радња нам је ишла добро. Тако по цео дан радимо у дућану, а народа увек пуно код нас, а увече прегледамо колико смо за дан пазарили, затворимо дућан, па седнемо те читамо лепе књиге и ваљане новине.

У то се баш време у Паризу деси велика несрећа. Наши посланици били су наредили да се увате Робеспижер, Кутон и Сен-Жист и да се затворе у кулу. А та тројица су и били наши најбољи посланици; били су добри, разборити, учевни и волели су народ више свега на свету. На скоро после тога били су погубљени. Париски народ није их више бранио. Преварили су га и ућуткали подлаци. Кад нестане Робеспижера народ изгуби главу. Нико није умео онако здраво да мисли, нико није умео онако разборито и дивно да брани народ, као што га је бранио Робеспижер. Истина, и Робеспижер је за свога века много људи казнио, али он је казнио оне, против којих је и народ устајао, који су у свом срцу зло носили. Цареве и господу он је крвнички мрзио, па је мрзио и оне, који су са господом устајали против народа. Таке људе, као што је Робеспижер, треба чувати као очи у глави. Таки људи увек имају непри-

јатеља, али дужност честитих људи то и јесте, да народ и добре пријатеље народне чувају од свакога зла. Људи, као што је Робеспијер, могу увек много добра да учине народу. Њих треба чувати. Народ увек сам треба да пази на такве људе, да прати њина дела, да не верује туђим клеветама, но својој памети, па ако види да је такав човек добар, он да га чува, а ако види да се он сам угађа да се „воцари“ и узме силу и власт у своје руке, онда га треба по брату — па доле....

Ми смо сувише брзо потрчали са нашим судом, па најбољим људима у скупштини смрсисмо конце. Нестаде нам Дантона, нестаде Робеспијера, Сен-Жиста, Кутона, Демулена и др. То су све били кремен људи, њих нестаде и народ остаде безглаван. А то су господа баш једва и чекала.

Од свију наших ваљаних депутираца не оста готово ни један, остадоше све само гадови и улизице, а све што је било ваљаније изгибе, пропаде у оном мутном времену. Господа и попови почеше да се купе у нашу земљу, да потражују опет манастирске земље и племићска имања, која су била распродата народу. Нашло се и таквих гадова, који су сад бирали где ће да нађу новог цара. Лако је њима, они траже некога код кога ће боље моћи да им пролазе њини шеретлуци, који ће им за ништа плаћати велике и масне плате; али ми, који треба да зарадимо све те велике и масне плате, е, нама је други рачун. Но бар је још то било добро, што су у то доба војници били уз народ и још су прилично задавали стра господи и Немцима. Наша им је војска отимала град за градом, једну варош за другом. Холанђане и Инглезе, па и њих смо богме добро млатили.

Но у Паризу је било све горе. Тамо је народ дуго гладовао, дуго је чекао да старешине помогну његовој невољи. А старешине то нису ни зарезивале. С тога се народ и озлоједи, скочи и полети у скупштину. Прогура се унутра и стане викати: „дајте леба!“ Депутирци се поплаше и рекну народу, да ће све чинити онако како он оће. Народ им каже какве законе жели он да добије. Посланици почну писати, но сутра дан сва та писанија стрпају у пећ и сагору. Народ није имао вођу. Ни Дантон ни Робеспир не устадоше из гроба. Да су могли устати они би проговорили народу добру реч, научили би га шта и како да ради, куда да пође, шта да тражи, какве људе да узме за поглавице, а којима да заврне шију. Све би, све би они то разјаснили народу! Народ је могао и умео да преплаши депутирце, али није умео опет ништа да изради за се. Одма после другог дана власт искупи војску, разagna народ, многе поапси, многе побије... После тога париски народ није више устајао: изломио је већ био све своје силе. Најбољи су људи били побијени, поапшени и прогнани. Оним чапкунима, који нису хтели нов поредак, који су опет хтели цара и господу, сад је опет пала секира у мед. Они од устаничких чета одузму топове, од народа отму оружје; сву силу, сву власт пограбе своје руке. Наши погани депутирци сљуше се с господом и почну с њима дувати у један рог. Али какви су ми то сад и били депутирци? То су просто били гадови!...

А ја сам с Маргитом живио не може бити боље; радња нам је лепо напредовала. Кад прође година, нама се роди синчић; било је милина погледати га, тако је то било пуно и здраво дете. Убрзо нам се

после тога врати и деда Шовељ. „Зло стоје ствари — говорио би нам Шовељ, тако у вече, кад се искупе комшије да мало поседимо. — Види се, да народ оће да одане, да се одмори, али за одмор још је рано. Још нису поцркала сва господа, а она то само и чекају да се народ мало умири, да њих смете с ума, па ће се они већ постарати, да се полако опет увуку на своја стара места, да се опет попну на врат јадном народу, па да потеряју као што су научили. Невоља је још и то, што је народ изгубио Робеспјера и Дантона. Па још и ово да вам кажем, браћо, сељаци су опет штогод — штогод добили; многи су покуповали земљу, придобили мало права; како тако, тек бар су се нешто вајдили, али радници по варошима остали су ка' су и били; ништа нема што су бајаги себи олакшали. А знате како су и они проливали своју крв за народну слободу?! Сад су, видите, естали опет без ништа. Они и сад онако исто, као и пре, морају да диринце за своје газде: да раде најтеже послове за ниску плату. Газде теку са грбаче својих слугу — радника, зидају камене конаке, облаче се као кнежеви у свилу и кадиву; њине жене само седе па извољевају шта ће где потрошити; шта ће маснија и боље провукати и како ће се лепше оденути, а радници, који им све то спремају, иду поцепани и боси, гладују и мрзну се, трпе свачије натресање и заповедање.... Е, нема то тако! Кад су сељаци заједно са варошким радницима трпили сваку невољу, док су се били са господом, онда, ако су какво право добили, треба заједно да га уживају. Као год што су сељаци одузели од спаија и манастира земљу, па је поделили међу собом, тако исто треба да одузму и све вабрике и радионице од појединих

кајишара, па да то предаду радницима, јер они у вабрикама раде; они израђују све еспапе и производе, па по правди то њима треба и да припадне, а не газдама. Сад погледајте и прорачуните само ово: кад упиташ каквог богаташа каишара-вабриканта — како је то, да све што се израђује у твојој вабрици, то израђују радници, а овамо опет ти њима дајеш само један мајушни део од оних пара, што ти дођу кад се прода тај еспап, који су израдили твоји радници? Кад тако, велим, упиташ богатог каишара, он ти вели: „Е па тако је право и тако мора да буде; радници истина раде све, али моји су алати с којима раде, мој је материјал који преређују, моја је бина у којој раде, па с тога ја узимам много више од пара које добијем за продати еспап, јер ја треба да будем награђен и наплаћен и за моје алате, и за материјал, и за зграде, па богме још и за ризик, јер кад ја улажем онолики грдни материјал у радњу, онда ја ризикујем; знате, да радња може и да пропадне, и да изгоре или како друкчије да се упропасти!“ Е, е, е! да ли је то баш све тако? Изгледа као да јесте, али опет не ће бити. Аја, никако не може бити. Каишар оће да удари каиш! Откуд то, да су алати, којима се ради, и материјал, који се ради, и зграда, у којој се ради, откуд, велим, да је све то добро каишарево? Да ли је он сам наградио оне машине, којим се ради, да ли је он сам спремио онај материјал, који се ради, је ли он сам сазидао кућу, у којој се ради?... Јок вала! то су све учинили и испословали други радници, а он је и њима, у место да им плати за њин рад онолико, колико он баш одишта вреди, платио врло мало, дакле: преварио их, те је тако остало њему много, а радници су добили

мало. Па као год што је преварио и згулио од оних радника, који су му градили машине и зидали фабрику, тако исто гули сад од ових, који раде с машином у фабрици. Тако је он радио одавно и тако ће радити и у будуће, свуда је ударио каиш: радници му зараде много, а он од целе те зараде одвоји једну трошицу те је да радницима, а остало све остане њему, па он после ту туђу награбљену муку рачуна као своју зараду, свој капитал, и на тај рачун, да он треба да се наплати за свој капитал, он гули од поштених радника њину зараду. Тако је то, браћо моја. Ни мало се не чудите што то тако бива и што тако мора да буде. Таке су му данас уредбе, такав је поредак, па то ти је. Данас се раднику не даје оно, што он заради, већ оно, што му донесе погодба; а погодба му увек доноси мало, јер ако не ће он да пристане онако како газда иште, онда ће се наћи други, који ће на то пристати, а он ће онда остати гладан. Или ваљда није тако, како вам ја ово говорим? Погледајте! промислите, па ћете видети да је тако.

Коме је мука што је то тако, он нека ради да се тако уреди, да све што радници раде, њима и остане. Све паре, што се добију за еспац, да иду у њине руке; па нека сами радници и продају своје еспапе. Кад би се тако уредило, онда не би паре ишле у џепове богатих каишара, но би остајале у рукама радника. Тако то треба. Шта ми то значи, да један излежава целог века, а други, који је као и он човек, да ради целог века за онога ладолежа. Треба уредити, па да могу јести за бадава само болесни и сакати људи, и већ ако је ко престарио те не може да ради, а ко је здрав, па не ће да ради,

одма нека ми се и за јело не маша. Тада не би било на свету ни богаташа ни сиротиње, но би били сви једнаки. Тада не би више било ни лопова и убилаца, јер се не би људи имали око чега гложити и отимати, а не би ни нужде имали да то раде. Онда не би ни оволикога разврата било у свету. Људи не би били шерети и лажови као што су данас. Но и шта да вам говорим? био би са свим други живот, па то ти је. А то није тако тешко уредити, само кад би се људи један пут манули сваких ђоравштина, па добро промислили, како им се ваља уредити, те да им буде згодно живити.

„И наши су сељаци, браћо, рђаво учинили — говорио је Шовељ — до зла су бога рђаво учинили. Кад смо прогнали господу до сто ђавола, ми нисмо требали делити и парчетати ону земљу, којом смо онда завладали, но да смо лепо угодили, да сва та земља буде општинска. Ко колико може сам са својим укућанима да обради, толико и да му се да од општинске земље. А општина да даје свакоме земљу, ко је обрађује, не под аренду, не под закуп, но просто да му даје онако без икакве плаће. Али да му не даје земљу за довек, но само донде, докле је он могне обрађивати. После тебе земља опет нека буде општинска, а не да је оставиш ти твојој деци; деца, ако им устреба, могу и сама од општине узети. Кад би се тако уредило, онда нити би било оволико надувених богаташа, ни оволико пуке сиротиње. А овако ћете видети шта ће се начинити код нас. За сад још готово сви имамо земље, али док протече неко време, па се, да рекнемо, један сељак мало обогати. Чим се тако мало утврди, одма ће почети да тежи да више и земље накупује. Тако ће почети да пецка, кад ће

каквом сиромау доћи нужда, па чим кога снађе невоља, он ће му одма, овамо, онамо, па прекупити земљу. А сиротиња чим остане без земље, одма ће поћи да надничи и служи богатијим, а ја сам вам отиц рекао, како радници обично своме газди више зараде но што им он да, те ће тако богаташима почети све више да остаје у рукама туђе зараде и они ће постајати све богатији и богатији. Најпоследње ће дотерати, те ће у некога бити и по иљаду дана орања земље и по више, а у другог не ће бити ни 2—3 дана, а многи ће остати са свим без земље; а ко остане један пут без земље, ко један пут постане сирома, тај већ после тешко главу диже. Видите ли, браћо, где запиње и за што је нужно да земља буде општинска. А кад је земља општинска, онда то тако не може да буде. Користи се земљом колико год можеш, узми дан, узми два, узми педесет или сто дана земље; колико год сам без надничара можеш да обрађујеш — толико узми. Обрађуј земљу; сади на њој шљиваре, винограде, ори, сеј, коси.... само ту земљу не можеш ником продавати, ни под аренду давати, ни деци у наслеђство остављати. Та земља није твоја, но општинска. За децу се не брини. Кад год им душа зажели, они могу узети земљу од општине, онако исто као што си је и ти узео. Кад је тако уређено, онда ни један вредан човек, — нико — ко оће да ради, не може остати без земље; земља се не ће нагомилати у рукама каишара и зеленаша, па да после они с њом терају шпекулацију, да је дају сиротињи под аренду, и узимају с ње сву њену заслугу“....

Још је много о том говорио Шовељ, но ја нисам све упамтио. Комшије су често долазиле у дућан на разговор. Разговарали смо се о свачему, пре-

пирали смо се о разним стварима; понекад смо читали новине, а понекад, ботме, веселе комшије и певале су; певали су песме о слободи, о љубави и срећном животу.

XVI.

Тако некако баш у то доба добијемо писмо од Марескова. Он је већ био овицир. Он нам је писао о рату, а понајвише о њивом ђенералу Бонапарти. Он се толико био занео за тим ђенералом, да нам је у свом писму пратио чак и једну прокламацију, коју је Бонапарта издао својим војницима. Ево да вам изнесем да видите каква је то била прокламација: „Војници! Вас рђаво ране, ви сте готово увек гладни. Не плаћају вам како ваља; старешине су вам дужне, а сад вам ништа дати не могу. Али ја ћу вас повести, војници, у богату покрајину. Тамо ћете стећи славу и богатство! Ваљда не ћете бити тако малодушни и страшљиви да не пођете са мном?“ Ето како је писао Бонапарта. Маресков је лудио од радости кад је изашла ова прокламација. Он је у писму набрајао, колико је пута Бонапарта потукао до ноге Немце и Талијане; (ми смо вам се онда и с Талијанцима били заратили); писао је да су много земаља освојили и доста богате пљачке награбили; и уз то је једнако валио Бонапарту. По његовим је речима излазило, да на свету и нема више добрих ђенерала, но само један, и то је Бонапарта, а сви други ђенерали нису ни за мали прст Бонапартин

Маресков је још писао, да се он са сестром Јелом добро закопитио, да Јела живи добро и да је њин мали синчић, Касијан, већ велички. Шовељ прочита

писмо Марескова, па се страшно намргоди. Ни мало му се није допадало, што Маресков говори о Бонапарти као о неком богу и преузноси га више свега на свету. Није му се допало, што ђенерал распаљује у војницима жеђ за сјајем и богатством и подбада их на пљачку и грабеж.... Но нашим комшијама допало се то писмо да не може бити боље. „Бонапарта је добар човек! Он ће бити уз народ.... то је већ јасно“. Тако су код нас говорили у то доба. Још су били наумили да прате Бонапарти благодарност од целе општине. Скупе се за то на збор, и Шовељ оде тамо. Ја с Маргитом останем у дућану. Седимо ми тако и разговарамо се, док се тек од један пут диже на улици ука и вика. Истрчим на поље, да видим шта је; погледам... кад имам шта и видети. Шовељ иде кући, а за њим велика гомила народа, иду, грде га, псују, гурају и вичу. Једва га на силу истргнем из ове гомиле.... Да вам кажем шта је било на том састанку. Шовељ је рекао, да је подлост и непоштење лепити се и пристајати уз онога, ко је у сили и власти, а за Бонапарту је рекао, да је он прост разбојник, да он сам граби и отима, па и војнике на то подбада. Па је Шовељ рекао још и то: „То је баш као кад би ја скупио гомилу разбојника, па им рекао: ви волите вино, богато одело, паре и лепе девојке; тога ничега у нас нема, с тога ајте за мном. Ја, недалеко, одавде знам једно богато село; сељаци су тамо вредан народ и велики патници. Има више од сто година како се подигло ово село, сељаци су пуних сто година радили, текли, мучили се и доста су свакојака добра стекли. Устајте, јунаци; ајте да ударимо на то село, да га опљачкамо и разоримо. Ваљда не ћете бити таки страшљивци, да ен

пођете за мном!“ Ето тако и ваш Бонапарта подбада војнике на пљачку и отимање! Је ли то лепо, је ли добро? Је ли право што он тако ради? Ваш је Бонапарти разбојник, а ви сте будале, кад још таком гаду оћете да отпразњате благодарност. Да га добро изгрдите — то вреди, али да му благодарите, то је лудост. Не знам за што да му благодарите? Почекајте још, тај вам обешчењак може још усести на грбину, па ћете сазнати шта је силеџија. Нешто сте га много заволели; гледајте да не заљубите од њега!.. Причувајте га се, биће вам здравија глава без њега!“..

Ето, за те речи скочили су сви, који су били на скупу, на Шовеља. „Полако, полако, браћо, викнуо је Шовељ својим противницима; почекајте, сетићете се ви Шовеља, само да не буде доцкан.... А о вашем Бонапарти опет ћу рећи, да је разбојник и ништа више. У својим прокламацијама он нити говори о слободи, ни о народу и народним нуждама, ни о радницима и њиној невољи: јок брате! он само подбада војнике да пљачкају и отимају. Већ се по том познаје каква је то тица“. Тако је говорио Шовељ, но он је за то и платио; тако су га измували, да је равно две недеље у постељи лежао. Ја и Маргита чували смо га и угађали му за време болести, а он је сиромашта и у болести једнако о народу јадиковао, много је тужио. „Јадни народе! — тако је говорио по некад — ето шта значи затуцан и задављен народ! Сваки гад може да их вара, да им ископа раку, а они му, по својој простоти, још и помажу. Кад доцније виде шта је и дође им памет у главу, онда је већ доцкан. Зими се не траже по пољу јагоде“.... Та знам ја тога ђенерала Бонапарту — говорио је Шовељ други пут — ни сам га један пут виђао у Паризу. То је ома-

лен, кочоперан човек; очи му играју и севају као у ђавола. Знам да је сад ђенерал Бонапарта радосан и прерадосан што је народ изгубио своје главаре, што је сад онакав метеж у Паризу. Он види да је народ страшно раздражен против каишара и племића и да ће радије пристати и уз његове војнике но уз њих. А Бонапарта то и оће: њему само да је да све приграби у своје руке, па ће после он већ лако“. Шовељ је истину говорио.

Сад да вам и о мени причам. Ви већ знате како сам ја пре живио и како сам растао. Растао сам у невољи и сиротињи; чувао сам кумову стоку, а понекад сам морао и да испросим комад леба. Сад сам се био оженио, отпочео сам своју радњу, спечалио сам подоста пара и баш ми је била душа зинула, да сад проживим у миру и покоју. Ако ми је ма шта сметало моме покоју, ја сам се страшно љутио и кидао. Дућан, па лепа прикоди, па угодан живот, баш су ми се били страшно ослладили. Хтео бих да цео век тако само у дућану седим, па да на моју Маргиту гледам; да се забављам са мојим малим синчићем, да га цупкам на колелу.... О другим људима, о туђој невољи нисам хтео ни да чујем. Ја сам сит, одевен сам и обучен, седим у топлоти, имам добру и лепу жену и мога малог синчића; трговина ми добро иде, спремио сам бели пара за црне дане — па кога ђавола имам још да истражујем, за чим да се борим? Шта ме се тичу други? богме сваки о себи нека се брине! С почетка сам волео да чујем Шовељев разговор, а сад — сав се лепо скидам, — чисто би га крнуо, кад почне да ми говори, како је код нас све рђаво, како се ништа не послује како

ваља; како су нам ђенерали гадови, а сви наши чиновници шерети и угурсузи....

По некад га слушам, слушам, па се чисто подурјасим. „Како га би ђавола још хтео! — мислим тако ја. Та људи нису анђели; не живимо ми на небу, но на грешној земљи. Шта ми се ту ваздан превија, кад је код нас сад све добро уређено и иде како ваља! Трговина нам је оживила, сељаци су добили по мало земље, па и нека права; па шта нас куси носи да још тражимо — шта ћемо?!...“ Није вајде, браћо, морам вам рећи, да сам у оно време, кад сам овако мислио, био прави гад. Много сам онда лично на свињу. Само се свиња наждере, набије нос у балегу, па јој је онда све равно до Косова. Она осећа да је њој добро, а како је другом свету, то свиња не види и не ће да види. Тек кад је одалачиш ајдамаком по грбачи и разјуриш је из балеге, она се тек разрокће и накостреши.... Шовељ је опазио да сам се ја почео мргодити на његове речи, и да сам се зарио само у своју трговину, па само о свом шкембету мислим; па је с тога ћутао, ћутао, па тек по некад рекне: „Еј, будале, будале! Тикве су они, који не знају ни шта смрди ни шта мирише, који се само за своју кожу брину, а око њих ако ће све поцркати.... Та бар ово да промисле, тиквани једни, да кад је свуд око њих јад и невоља, неред и сиротиња, да онда лако може и њино добро отићи до сто ђавола!...“ Ја сам знао да то Шовељ о мени говори, али сам ћутао и пропуштао. А у то време Наполеон Бонапарта већ је био освојио цело талијанско царство, а други су опет ђенерали Немце муштрали. Но Шовељ се није много бринуо и разбирао о тој војни; он се сад највише о посланицима бринуо.

У том истече рок и нашим депутирцима и нама је ваљало сад друге депутирце бирати и слати. Отпочну се избори и по селима се већ почну свуда кунити зборови. „С Немцима смо сад свршили, више их се немамо за што бојати, сад треба да закључимо мир“. — Тако је говорио Шовељ. — „Доста смо се већ клали! Зар нас и овако није много изгинуло?... а и Инглези, и Холанђани, и Талијанци, — сви ће бити ради, да се један пут прекине та сеча.

„Депутирци сад само треба да гледају да што пре начине мир. Ако се тако не угоди, онда гледајте шта ће бити; господа ће нас за грош продати... Стога сад треба бирати добре и разборите депутирце“ !!... Шовељ је у то доба једнако ишао од скупа до скупа и поучавао народ. У нашем крају било је доста и таквих људи, који су ишли господи на руку. Они су гледали да њине људе протуре на скупштину; Шовељ је опет желио да друкчији буду заступници народа. За то је Шовељ и морао много да се препире и свађа са господским присталицама. Суседи су нам говорили, да не пуштамо Шовеља на скупове, јер ће га, веле, опет снаћи беда, као и пре, а још га могу и премлатити. Али ко ће њега задржати? Не смеш му ни споменути! Ја би му говорио, али он се био на мене наострешио одавно: „Ти си се, Мишо, баш испоганио, — почео си само да слажеш лој; само се за своју трбушану бринеш! Како је другим људима, тебе се не тиче. Просто на просто, постао си права стрвина!...“ Шта ћеш му сад? Жива је ватра био тај старчић. Устане тако у јутру рано, поједе мало леба и соли, довати свој штап, па ајд у село, где је скуп. Један пут оде тако у једно село, кад не прође много, а ми чујемо, да је у том селу била читава

битка; посвадили се на скупу и много је људи било пребијено. Ја брже потрчим тамо; но на срећу Шовељ је остао здрав и неповређен.

Баш кад дотрчах у село, застадо Шовеља где говори народу: „Браћо! Народ — то смо ми. Народ — то су сељаци и варошке занатлије и раденици! Ми смо народ — а народ је сила, јер народ све зарађује, за све плаћа, — из његове торбе сви једу. Ако сад господским пришипетљама и улицима испадне за руком, да протуре своје људе у скупштину, онда зло и наопако; све је пропало. Та ви знате да код нас скупштина бира све старешине, па каква ти је скупштина, онаке ће ти и старешине понамештати. Ако дођу гадови у скупштину, онда ће они свуда понамештати господу по чиновима; господа ће ти бити и ђенерали, и судије, јер ће их њини људи намештати. Тада већ знајте, да ће и скупштина, и све чиновништво бити против нас. С тога пазите, четворе очи отварајте! Сетите се на своју децу, њих пожалите!... Ако сад погрешите и четврто ће вам колено пропиштати, и прауници ће сипати своје клетве на вас. Бирајте добре и поштене људе за скупштину... Сад је сва сила у скупштинара, добри скупштинари радиће за ваше добро, рђави ће вас продати....“ Шовељ је говорио лепо и разговетно, народу су се много допале његове речи. Баш јес! — мало је таких људи било као Шовељ, а да их је повише, целом би свету било лакше. Не би онда у свету било оволико зла као сад.

Ми смо много стрепили за Шовеља, да му што не буде на скуповима. Народ се може лако раздражити, а кад је народ раздражен, онда лако може до зла доћи. „Баш као да је с ума сишао тај мој таст

— Љутио сам се ја. — Што се толико кида? Зар не види, да он сам не може све испословати, не може свуда доспети? Па доста смо ми, ако је вајде, и радили за опште добро. Нека сад и други мало подупру грбином....“ Ја сам се много срдio на Шовеља, што у радне дане оставља дућан, па само трчи од скупа до скупа, да поучава народ и својим речима одбија и многе муштерије од нашег дућана.

Но Шовељ пије се освртао на моје затракивање и радио је онако како му је памет доносила. Он је довек бога само о народу мислио, о народној сиротињи и невољи велику је бригу водио. Да што год снађе мене, јал' Маргиту, јал' нашега малог синчића, он се не би о нама толико бринуо како је се бринуо о другима. А, прво ваља рећи, он је нас волео ка' своја два ока у глави. Волео нас је, али је опет више волео народ, нашу сиротињу и наше раднике и мученике. Он се не би ни један тренутак устезао да и нас и себе самога прегоре и жртвује само кад би то изискивао интерес и срећа народа. Он никога не би пожалио само кад би видео да један или њих неколико треба да пропадну, те да се помогне целом народу. Ето какав је био он — наш Шовељ!

Но поред свију мука и трчања, Шовељ и други добри људи не могоше ништа да учине. Све беше пошло тумбе. Господа опет почеше да коврче нос, одбегли попови опет се појавише по селима и почеше они да служе по црквама; а наше жене њима су трчале да их благослове. Шта ћеш му, кад је свет глуп. Сељацима и другим радницима нису више издавали оружје, а дали су га само трговцима. А трговци шта су? — то су имућни људи, којима је слабо стало до нас сељака и варошких радника. Шовељ је већ по-

чео да губи сваку наду: „Ето, шта ћеш горе кад је већ и до тога дошло, да нам је главни ђенерал Бонапарта — тако је говорио једно вече. — До јуче није вредио више од једног уцљувка, а гле данас већ издаје заповести нашим депутирцима. А шта су депутирци? — Та то је цео народ! Народа има много, сав да се искупи на скупштину не може, с тога је тако и наређено да народ место себе праћа своје депутирце; а оно ти сад само погледај: устало једно напендечено ђенералче, па оно оће да суди депутирцима. Шта ми је то? Он мора да слуша наше депутирце, а не они њега..... И народ све то трпи и гледа!... О боже! Баш много може да трпи јадни народ. Требало би му само да се накашље, да мрдне раменима, па сав овај гад да полети стрмоглавце“...

Гласови о војни све су нам чешће и чешће долазили; све је више писано о ђенералу Бонапарти. Он је већ био завојевао много земаља; мислили смо да ако се скоро и мир учини. А мира ни од куда! Бонапарти је требала војна. Он је једнако хтео да се у рату одличава, да пљачка и да се велича, да граби велике чиновне, да се о њему свуда говори и пише. Новине су биле пуне којекаквих Бонапартиних ситница: — куда је ишао у госте, где је ручао, куда се шета, с ким се у шетњи срео; о чему је говорио и још сто некаких залудница. Ко ме је требало да зна те ћоравштине?! — Ка' да људи немају пречих послова, но да пељају у своју главу Бонапартине залуднице. Шовељ се смејао и љутио. „Та то Бонапарта не војује но иде те ара, — говорио је Шовељ. Он управо подбада војнике на грабеже; већ је награбио много милијуна, па сад кад нам се наврзе на врат; ох, ох, што ће да завилочи! Нема ти после белоба

бога код њега; а се мрднеш, а он ће мамузом у ребра — дер! Једва се избависмо од једнога цара, а гле, оно ти се већ спремио други. Често ћеш чути како се говори: „е, царска је дужност тешка, његове су бриге велике. Кад сељак после тешког рада уморан мирно спава, цар нема сна, он и ноћу мора да кроји планове за добро народа, да брине бригу свију својих поданика. Тешка је царска дужност, с тога цара онако треба и почитовати и одликовати, с тога њему треба и плаћати много више но свима другим, јер је његов посао најтежи.“ Све је то лепо, само да ми је знати за што се тако грабе сви да буду цареви, кад је царска дужност тако тешка? Велите да је нама сељацима лако, немамо ни стоти део оне бриге, какву има цар. Ајде нека је и тако, али кад је тако, за што се онда нико не граби за наш плуг и рало, кад је овамо лакше? Та људи, за бога, увек бирају оно, што је за њих лакше и боље! Аја, нешто се слабо може веровати тој вашој песмици, да је цару тешка служба, па за то му се много и плаћа, а нама лака, па с тога нигде ништа немамо. Да је тешко бити цар, не би се сви за то грабили; да је лако бити орач и копач, сви би се за то грабили, а не би сваки измишљао мајсторије: како да се избави мотике.

Но да се опет вратим Бонапарти.

Сад ће Бонапарта опет да скупи око себе стару господу, коју смо ми били разјурили; сигурно ће још и нову подићи. Војну једнако води, а шта ће нам та војна? Од Немаца смо се опростили — па то је доста. Сад би требало да са свима народима будемо у миру и љубави, да распустимо војску, нека људи иду својим кућама; а нека се и народу скине трошак с леђа, јер кад се разилазе војници, онда и овицири

и ђенерали престају да вуку плате и да носе те чинове. А сад је, браћо, страшно и помислити колики се силни новци троше на војску, на овицире и ђенерале. А погледајте, народу већ побелише очи дајући; не може више. Кад би се војска распустила, одма би народу више пара остајало у ђепу. А кад би тако учинили, онда и Бонапарта не би овако беснио; не би оволико од њега стрепили, јер без војске он не би вредно ништа, и морао би да слуша народ. А нити ће Немци, нити ико други у нас дирати, само ако ми њих не дирамо. А ми их не ћемо дирати... Имамо ми много наших послова, да уредимо нашу земљу, нашу кућу, да се осигурамо да нас више не може узјашити ни цар, ни господа. Па и сви други народи нека о томе промисле и нека гледају свој посао. Што ће нам рат и убијање? Зар није боље живити у миру и љубави?! И опет вам велим, браћо, народ је сила! Народу стоји до воље да војује или да не војује. Народу стоји до воље, да заведе овакав или онакав поредак; да казни или да милује.... Само је прво и најглавније: да народ буде сложан и зговоран. Кад је такав, онда што науми, то може учинити, нико не може преодолети његовој вољи и његовој сили.“ — Шовељ је тако увек мислио и говорио, па тако је говорио и сад. Давно је он још познао какав је тај Наполеон Бонапарта и шта ће од њега изаћи.

Треви се у то време, те се видим са сестром Јелом и њеним синчићем Касијаном. Она је путовала у Париз, па је ударила кроз нашу варош. Кад сам је видео, једва сам је познао. То више није била моја сестра, то је била некаква велика госпођа. Сто некаквих крпчића и алаваната извешала је на се. Сва

је пуштала у свили и кадиви. Глава јој је била пуна бисера и драгог камења. На десет корака од ње осећали су се разни мириси, којима се цмакала. Кад је тако погледам, чисто би посумњао, та да ли је ово оно девојче, које је босо и издрпано трчало по сокацима и од врата до врата просило „бога ради“? А гле сад! На рукама се сија прстење, на ногама шкрипе свилене ципеле, а сваки јој џеп пун пара... Од куда јој тако грдно богатство? — Је ли то она стекла и зарадила својом муком, или је то награбљена туђа мука? Туђа је, туђа, богме. Све је ово она с Маресковим заћапила од туђе сиротиње. Па какав ти је вртипрд постала та жентурина, коју су до јуче ваши јеле... Кад је погледам, дође ми и да се смејем и да плачем. Смејао бих се како се кочопери ова шуга, којој је до јуче било два прста блата на врату, и која је до јуче крпила траље, а плакао бих кад помислим, колико је дечице остало голо и босо, колико мајака проклиње сад и свој живот, којима је све отето и пограбљено, да се једна намигуша овако накинђури... Поседила је та моја вајна сестра мало код нас и онда се диже и оде. Вала кад је така, да је више моје очи и не виде.

Војна је још једнако трајала, Бонапарта је био намеран да иде да освоји Мисир. А мисирско царство било је преко белог света од нас далеко, чак с оне стране мора. Тамо су живили Турци, а тај је предел био пуст. Можеш путовати по целе две недеље па нигде да не нађеш ни села, ни њиве, ни шуме; све го песак. А што су ти врућинчине у тим крајевима! — да ти очи искоче. Мети јајце у песак, па ће ти се за по сата испећи. Прође целе по године а тамо не кане капља кише. Ето каква је била покрајина

куда је пошао Бонапарта са најбољом и најодабра-
нијом војском. Преко мора војска пређе на лађама.
Кад тако дођу до мисирске обале, војска изађе на
суво и пође даље, а лађе остану на обали. Но Инглези
поседну наше лађе и све их спале. Код нас је било
много укања и јаокања кад смо то чули, „Лепо ћемо
ми с нашим Наполеоном“ — говорио је Шовељ — то
су сад већ и други видели шта ће бити, али шта
ћеш?... Сваки има свога посла и није му до општих
послова. Неко води трговину, неко удаје ћер или
жени сина, неко се и сам жени, неко рани жену или
крсти дете..... То и јесте невоља што људи слабо мисле
о општим пословима већ се сваки брине за своју кожу,
пређе колена у свој пепео. С тога људи и трпе ово-
лике невоље, што сваки само о себи мисли, на своју
страну тегли, а за опште ствари нико и не мукајетише.
Кад би се људи чвршће држали један другог, кад би
више један другом помагали, свима би било боље.

Многи су овако мислили: „Шта могу учинити
ја један?! Бонапарта је јачи и лукавији од свију нас.
Кад људи, који су паметнији и сигурнији од мене,
лижу пете, шта ту могу ја да учиним? Да што поч-
нем, удавиће ме као врапца.... И за кога да сам себи
метем замку на врат, да одвучем у несрећу целу по-
родицу? Та мени би се баш они смејали, за које би
ја главом платио. „Ето будале“, — рекли би ми —
„оће главом да пробације три вата дебео зид.“ Многи
ту тако мислили, али су рђаво мислили. Изгубити
главу за народну срећу никако није смешно. То је
смешно само будалама, кад би сви скочили на ноге,
Бонапарта би се замукао у мишију рупу.....

Кад су чули Немци и Холанђани, да је Напо-
леон одвео најбољу војску у Мисир, они се онда опет

дигну на нас. Сами су овако мислили: „Сад им нема овде Наполеона, најбољу војску одвукао им је преко мора; сад немају ни овицира ваљани, сад је за нас згода да их поклопимо!“ Но ми смо и осим Бонапарте имали ваљаних, ђенерала, који су чврсто стајали уз народ, и ми ти Немце разбијемо, те нису знали где им је глава. У томе Бонапарта пристигне из Мисира, али док он стиже, ми смо већ свршили војну.

А затим ти код нас наиђоше таки догађаји, да већ не знам како да вам причам о томе. Бонапарта се још одавна спремао да нам скочи на врат, али још баш није смео да се навали на нашу грбачу. Много му је била зинула душа да заграби влас и да нам се он укмети за цара. Наши депутирци много су му сметали. То је Бонапарта добро осећао, па једном се дигне и доведе војску да разagna депутирце. Наши су посланици викали, викали, али шта ћеш?! Дигну се и разиђу. Да се бране и да подигну народ на одбрану од Бонапарте нису могли; оружја није било у народа. Париски народ много је пута крваво платио за своје побуне, па је сад ћутао. А наши сељаци — и они су остали на миру. Не макоше ни малим прстом. Кад Бонапарта виде, да народ мирује, он се онда још више осили; прогласи се за консула. А консул, то је онако на просто да вам кажем управитељ; а то знате како је кад се управља, — он ти управља, он ти господари, а то није ништа друго но готово као да је и цар. Ето тако смо ми опет нашом лудошћу стекли себи и цара, и господу, и сваку заврзламу. А како је се с почетка претварао тај Бонапарта; просто, на просто, право јагње, ни воду ти неће замутити чини ти се. А погледај га сад! Сад се већ не крије више, скинуо је овчију кожу и свет

виде да је вук и да вучије зубе кези. Ко је год био уз народ, сад је ништао и преседало му мајчино млеко. Све је ватао, подметао им разне кривице, апсио их и убијао. Своје улизице, а народне непријатеље, одарио је чиновима и званијама, дао им велике плате; довео је опет господу и попове, које је народ био прогнао, и у свему је почео опет да заводи стари поредак; истина, мало друкчији, ал за народ опет тежак. Народу је се опет стезала замка око гуше, а народни су пријатељи пропадали под његовим целатским ударима. Кад се сетим свију оних несрећа, тако ми се, браћо, стегне срце, да мислим препућиће. Опет окупе да узимају од нас данке и свакојаке прирезе, а никад вам нису казивали, на што се троше те паре. Војнике и овицире Бонапарта је једнако залагивао парама и чиновима. Шовољ је много туговао и често ми је говорио: „Их, како давно живим ја на овом јадном свету, баш одавно!“ — Тако тек рекне и уздане. Са кумом је се често препирао, најпоследње се и посвадили. Кум му није више никако ни долазио. Свађали су се око тога, што је кум говорио да народ сад има свашта доста, те се тога сад треба да мирује. А Шовељ је одговарао; „Јок, јок, брат Лерове! Народ још није ништа задобио.... Ти си се лепо наместио, то јес, ал народу, видиш, нема бољитка. Ето погледај како су остали варошки радници. Остали су туђе слуге као и пре. А какви су сељаци, и они су као и пре остали гоље. Понеки се дочепао земље, ал’ „понеки“ то није народ.“ Кад год се после сретнем с кумом, он ми тек рекне: „С твојим се тастом сад не може ни говорити, тако је се нешто напсио. Све му нешто вали, све му је рђаво и на све му је криво...“ Ја слушам и ћутим,

а сам тек мислим: „Не, куме мој!, Шовељ истину говори, а ја и ти — ми смо свиње!...“

На скоро чујемо да у Паризу мал нису убили Бонапарту. Возао се он тако по сокаку на интову, кад од један пут сретну га једне таљиге са бурадма. Бурад су била пуна барута, и тај се барут ту запали. То је навлаш тако било угођено... Педесет и два човека погину на том месту, али Бонапарта опет умаче, јер његов кочијаш досетио се ђаволу, па умакао у оближњи сокак. После се тога исповрзе велика парница. Почну да истражују и ватају ко је наместио ту згону Бонапарти. Прође тако две недеље, ја и Шовељ седели смо у дућану и правили вишеке од артије. Маргита беше отишла да намести децу да спавају. На један пут погледам ја, кад неки људи најурише се у наш дућан и ето их право нама, па држ... поваташе нас. Један, са дугим брковима, а о појасу му висе сабља, мора да је био начелник — показа прстом на Шовеља, па вели: „Ево, овога ми и тражимо... уватите га!“ Шовељ сав побледи, па вели: „А за што да ме ватају? — где вам је овлашћење?“ — „Нема ту разговора; уватите га, вежите добро и крај.“ Ја једва дођох мало себи и доватих секиру. Начелник виде секиру па вели: „еј ти; буди мирнији, да не буде после ђаво крив!.... Дај овамо све кључеве од свију затвора што их имате! — Ви — окрете се војницима, одма да претресете најстрожије сву кућу; живо!“ Двојица ме нападну, један ме увати за грло, а други исчупаше из руке секиру. А Шовеља у то доба већ извукоше напоље, а он ми је отуд довикивао: „Не чунај се, Мишо: убићете та зверад.“ То су биле последње речи које сам чуо од Шовеља. Мени свежу руке, излупају ме на

мртво име и баце на ћепенак. Пошто сабљаш нађе кључеве викну жандарима: „Сад га пустите, кључеви су у мене; али само ако се усудиш, ти, бунтовниче, — окрете се мени — да се макнеш с места, онда гледај шта ће те снаћи. Ја сам само стајао и гледао како премећу сандуке и долапе, како претурају и котурају као прави разбојници. Напоследку се дигоше и одоше. Ја остах сам; била је глува ноћ.... Ја покушам да устанем на ноге; једва сам се држао, али опет се довучем до у дућан. Врата су била остављена широм отворена и снег је за читаву пед навејао у дућан. Пођем по дућану и спотакнем се на нешто; погледам: Маргита лежи испружена на патосу. Ја је подигнем и однесем на постељу. Кад је мало дошла себи, она ми рече: „Чула сам очев глас; он је викао: „збогом, збогом, децо!“ — то кад сам чула, пала сам онесвешћена на земљу.“ Жена ми је дуго боловала, доктори су је лечили и једва је излече. А Шовељ? — о њему више не чусмо никаква гласа; нестале га, као да је у земљу пропао; нигде му није било ни трага ни гласа. О, ви зли, људи! о, ви пакосни људи! ви сте га одвукли, сакрилисте га у мрачне тавнице; мучили сте га, убили сте га, о, ви злобни људи, ви тирани; насилници. Једне поштене душе било је мање на свету, једног борца за народну слободу нестало. Занемила су уста, укочањиле се руке, престало да бије срце, које је својом крвљу прало љуте ране народне. Твоју младост, твој неуморни рад, твој цео живот — све си дао народу, све си за њега изабавио, потрошио, сатарио, о, оче мој, о, Шовељу, ко да те прежали, борче, мучениче! О, ви зли, ви подли људи, ви тирани, ви сте најгаднији пауци; ви ждерете најнеж-

нију рану — мозак, мозак ви пијете јадном човечанству, раните се соковима народних живаца и крвљу из народног срца. Гњавите људе и из тог крвавог мяса цедите своје богатство, своју силу, свој сјај. Али чекајте! Оживиће то крваво, згњечено месо, тирани, и онда — куда ћете?!...

Видите ли, ви добри људи, ви нежне душе, видите ли, како су зли људи силни, како су зли људи бездушни, како под њиним ударцима пропадају пријатељи народа, како њина целатска секира руби сваку главу, која се усуђује да мисли о невољи и несрећи народа, о његовој патњи, о његовим мукама; видите ли како пропадају и мру људи који искрено воле свој народ? — А стрепите ли ви од такве смрти? —... Ако стрепите, онда се, по богу, брже враћајте с пута којим сте пошли; брже, брже док не буде доцкан..... Допада ли вам се живот који тако морате откупити? Ако вам се допада — откупљујте га. Како? — то сам вам казао.....

Престао сам и опет ћу да почнем. Још чујте неколико речи, добри људи. Ви би хтели да будете слободни, да вас не могу чиновници мучити, апсити, осуђивати, прогонити, нападати мучки у поноћи, као што су напали на Шовеља. Ви би хтели да будете имућни, да вас не гуле кајишари, да вас не цеде чиновници, да после тешког рада имате топлу постељу, да посе издирања имате добар ручак, да после умора имате и одмора, да после мушког рада за младости имате спокојну старост. Па јесу ли претеране те ваше жеље? јесу ли то грешне жеље?... Ви оћете да радите, да се трудите, да се учите и мучите, и после рада, после труда и мука ви оћете одмор, добру рану, добру одећу, топлу постељу. Је ли то гре-

шно што ви тражите?... је ли то претерано? Није, није, браћо моја; није грешно тражите да човек ужива своју муку, није преступ тражити да живиш поштено и задовољно, кад радиш неуморно; није грешно ни преступнички рећи: „ја мојим мучним радом зарађујем оволико и оволико, од ове зараде могу дати чиновнику само оволико и оволико, попу оволико и оволико, више не дам и не морам да дам. Кад се мучим оћу и да уживам, кад радим оћу и да се сладим; не дам цару Бонапарти и његовим чиновницима..... Оволико могу да одвојим и оволико и одвајам, ако им је мало, нека траже где ће заслужити више, а мени, и другом, и трећем, и целом селу, и целом народу ако нам треба слугу, чиновника, ми ћемо наћи такве, да не морамо ради њих остати и голи и боси, отићи у суноврат. Ако је такво уређено да народ мора гладовати да чиновнике нарани, да народ мора цвокотати да чиновнике огреје, да народ мора робовати да чиновници благују — онда та уредба неваља и ми је не ћемо; не ћемо таку уредбу. Оћемо нов поредак, оћемо нов ред, где ће сваки који ради живити лепо, живити слободно, живити срећно.“ Није грешно, браћо моја, овако говорити и овако радити. Ал’ вама веле да је то грешно, ал’ вама веле да је то претерано, веле вам да то бити не може. Како ћете са људима који тако говоре? Да доказујете — не можете им доказати; они и сами то знају, али они не ће, није им у интересу да то признаду и да на та пристану. Да их молите — не можете их умолити. Кад би они знали за милост, они би се сажалили и смиловали на вашу сиротињу, на вашу невољу. Шта ћете им дакле? Шта ћете Бонапарти? Шта ћете његовим чиновницима?...

Зло које не могу да излече лекови, лечи се гвожђем и ватром. Шовељ је то разумевао, он је то хтео и он је пропао. Комшије су долазиле да нас теше, но голе речи нама су биле слаба утеха.

Тако је Наполеон отпратио све добре људе онамо куда не бих желио ни да вам гавран кости однесе. Кад је тако сатарисао све ваљаније људе, онда већ није имао више од кога да се боји и да стрепи, па се с тога убрзо и прогласи за цара — императора. Војну је једнако водио. Но против њега устану сви други цареви, надбију нашу војску, увате Наполеона и осуде га, и отпрате да живи на једном острву, који је се звао острв свете Јелене. (А острв, знате, то вам је једна прегрдна ада, ада и ништа друго.) На том острву није било ни шуме, ни другог зеленила, све сам го песак. Ту су Инглези држали Наполеона у заточењу до саме смрти и никако га нису пуштали на слободу.

Ту је у самоћи имао кад да премишља о невољама и несрећама, које је својим грабљењем око власти нанео народу. Много је живих душа запиштало од њега док је он био цар и сила, али дође време да и он на својој грбачи осети како је тешко и како боли кад људи увате и стрпају под стражу и затвор. Да је имао памети, па да је се по чешће сећао оних тешких мука и оних горких болова, које један заробљеник преноси у мучним часовима свога затвора, он би можда био блажији, па можда не би ни дочекао да га стрпају у онај тор.

Али ко је у сили и власти, он заборавља на невоље, које његова ћуд другима наноси, он не зна како је трпити, он само зна, да је њему добро. Али дође тренутак, кад преврши онима који трпе, и онда

није добро за онога од кога трпе, онда долази ред на њега да и он трпи.

Да утече са острва никако није могао, јер је унаоколо свуд било море... Акоће, тако му и треба, било би штета, кад тај разбојник не би умр'о од разбојничке смрти! И наш је се Никола био умешао у разбојничку чету Наполеонову, па је и он као разбојник и умр'о; одрубили су му главу сатаром што се звала гиљотина. А моја сестра Јела већ је тада била велика госпођа и позивала се кнегиња Марескова, о њој су чак и по новинама писали.

И кум на скоро умре. Пред смрт позове ме да му одем, даде ми неку савијену артију и промуца: „ово за Шовељеве унукџ!“ После тога брзо умре. У артији је било написано, да нама оставља сву никољску земљу са свима зградама што су на њој. Велика му вала! Ја предам дућан брату, а сам се са Маргитом и породицом преселим на то имање. Кума Катарина и њена слушкиња живиле су заједно с нама. Често смо се тако сећали Шовеља и причали нашој дечици, како је њин деда био паметан, ваљан и добар...

Ето, браћа, моја се прича већ свршава. Много сам вам причао и казивао сам све редом како је било. Казао сам вам како смо најпре имали цара и силну господу, како су сва та господа много арчила и трошила, па су с тога морала да ударају на народ велике дације и порезе. Причао сам вам, да што год смо ми више давали тој нашој француској господи, то су они све више искали, све веће порезе ударали, док и нама један пут не дотужа, те скочисмо и разгнасмо све те гусенице, које нас у мало не изедоше. Казивао сам вам, како је цар са господом шуровао,

како смо га опомињали да тако не чини, а он нам давао обећање и заклетву да ће бити уз народ, а после све то газио ногама, те напоследку, кад већ видесмо да оће лепо да нас упропасти, а ми га извукосмо на суд и народни му суд досуди да изгуби главу, да својом главом плати своје кривице, и он тако би погубљен. Знате како смо мало данули душом, пошто смо се избавили од оне силне наше француске госпоштине и поповштине; како смо славно војевали и надвладали све цареве и туђинску господу, који су били скочили да нам силом намету цара и господу. Тако, браћо, царска сила свију царева била је страшна и велика, али ништа не може победити народ, кад он један пут прене и устане слошки за своју слободу. Докле год смо били заједно, докле год смо сви сложно желили слободу и правду, ми смо свуда побеђивали, свуда смо добро и срећно пролазили. Но ви сте чули, ја сам вам причао, шта је било после; како смо опет изгубили сву нашу слободу и право, које смо извојевали, и како нас је опет заробио Наполеон и направио се наш цар. Ја сам вам и то напомињао, за што нас је постигла та несрећа. Пошто смо смирили и нашега цара и нашу господу, требало је да се онда братски уредимо и да се чврсто држимо, да нас јади опет од куд не задесе, али оно изађе друкчије. Људи, којима је запала срећа, те су дошли до неког имања, пошто смо прогнали господу и попове, почну мало по мало да се цепају од народа. Они су стекли имање, па су сад хтели да буде све мирно и да остане како и јесте, јер свака промена, мислили су, може учинити да опет изгубе своје имање. Е, браћо, мир је добар, али да стечеш мир, треба много немира и муке поднети. Ми смо

тек били почели да се уређујемо, па је требало још много да се ради и рашчишћа, а наше газде нису хтеле за то ништа да знају. Поцепали смо се, па смо и пропали. Људи, који су као Наполеон, који оће само да завиче народ, па да га гуле и терају, само то и намештају да се народ поцепа, а кад један пут то достигну, онда су они на коњу. Тако смо опет пропали због своје неслоге, али какву ти слогу, брате, и оћеш између наших француских богаташа и наше господе? Од куд може бити некакве љубави између раднога света, између сиротиње, која оће да живи од свога поштенога рада, и између каишара и господе, који само гледају како ће што боље огулиги свакога ко им падне шака. Да смо ми ово онда добро узели на ум, не би се онако жестоко ожегли, али ми смо мислили, ајде и наша су француска господа и богаташи људи, да ако и они погледају један пут на сиротињу и познају да њих сиротиња на својим леђима носи, па да онда с њом заједно раде. Тако смо ми рачунали, али смо се у рачуну грдно преварили. Издадоше нас, пезевенци, оставише народ и народну ствар, чим осетише да је њима топло. Но нека их, то ће нам утерати памет у главу.

Ја, браћо моја и децо моја, пишем ову књигу и казујем вам шта је било, те да видите шта смо ми учинили добро и паметно, па да то чините и ви, а да видите где смо погрешили, па да ви тако више не грешите. Ми смо старци наше већ проживили. Видели смо доста добра и зла, учинили смо доста добра народу, а доста смо и погрешака учинили, но ти, млади нараштају, треба да будеш и паметнији и срећнији од нас; а да то буде, треба да вам и ми стари кажемо оно што знамо, па да вам и то помогне

у вашем раду. Но вама може помоћи само искрен говор поштених људи. Какав сам ја човек, ви ме већ познајете, а ево шта ћу вам ја рећи. Знајте пре свега, један пут за свакад, да вама нема спасења ни белог данка, док се сви не договорите и не проговорите шта ћете и како ћете се избавити од сиротиње и невоље. Ама шта сте се, мајковићу, смели и уплашили? Од кога се ви људи плашите? Погледајте један пут слободно око себе, па ћете видети, да све уредбе, све законе, све власти граде и постављају људи за своју корист и своју потребу. Сад кад те власти и те уредбе нису добре за народ, а они опет, који су заграбили власт, не ће да мењају уредбе, које су од штете народу, онда треба сам народ да засуче рукаве и да се прихвати посла. Најпре сви људи, који желе себи и народу добра, нек се договоре, како ће отпочети посао. Но ви знате какве су наше француске власти, оне ће да гоне, да ва тају и осуђују све људе, који буду радили с народом и за народ, с тога људи, који хоће да не гину у лудо, треба да раде врло опрезно и да не лармају и не говоре онде, где то нема места и није упутно, Ево, како смо ми радили. Дигнемо се лепо те идемо тако по свом послу од села до села; па у том путовању гледамо и упознајемо се с људма. Кад нађемо каквог доброг и смеоног, а поштеног човека, ми се пустимо с њим у говор и казујемо му сваку истину, коју знамо, а он, као поштен и разборит човек, одма и види где је правда и како треба да буде па се одма тако и здружимо. Па шта да вам ту још ваздан отежем. Кад човек има у својој глави истину, а поштен је, и жели да ту истину и другом каже, онда се то лако може, па макар власт и гонила за

казивање истине. Елем тако, најпре, да се договорите како ћете и шта ћете, па кад се један пут тако лепо утврдите, а ви онда сложено тражите своје право и своју слободу. Ако се когод усуди да вам то не да, а ви онда не оклевајте, ко год није уз вас, а ви знајте да је против вас, јер наши су Французи ђаволи; видели смо ми њине послове, с тога чим опазите да се неки нешто мигоље, а не пристају уз вас, а ви их не пуштајте из руку, но притегните; одма сву власт узмите у своје руке, па се сами уређујте. Вама се чини да то не може да буде? Ама не варајте се, људи. Зашто не може да буде? Може, браће, све то да буде; погледајте шта смо ми учинили, а ко би рекао да се то може; али кад се оће, онда се све може. Тако ћете и ви моћи, само зашните. Но још је и то главно да знате како ћете се уредити, кад један пут добијете силу, да се можете по својој вољи уређивати. Ја ћу вам казати како ваља да се уредите, и камо лесе среће, да смо ми, богдице, тако уредили; данас би наш крај друкчији био. Али што смо пропустили ми, да ако надокнадите ви.

Што је најглавније, то је, да учините и уредите, да земља и све друго непокретно имаће, а и све машине и алати за рад постану општинско имаће. Ја сам вам још пре негде говорио за што је то нужно. Но и сад ћу да вам мало о томе напоменем. Докле год остане овака уредба, да се и земља и све друго добро дели на „моје“ и на „твоје“ дотле не може бити међу људима слоге, љубави и братства; докле год људи не уреде тако, да и земља, и здраде, и алати не постану *заједнички* мал и добро, дотле ће се људи међу собом једнако клати и отимати, биће један другом крвници и дин душмани, јер сваки себи

вуче, сваки на своју страну тегли; а кад буде све заједничко, онда ће престати ова несрећна свађа међу људима и људи ће бити браћа, и биће срећни, и биће слободни. А овако погледајте каква се грдна неправда гради! Газде, свакојаком правдом и неправдом, стекле су велика имања, и то им сад имање помаже, те осталу сиротињу гуле, како је њима воља. Ако је да дају паре под интерес, они гуле сиротињу, ако је да узимају раднике, да им раде, они опет гуле сиротињу, ако је на суду, ако је у општини, ако је за војничину, ако је за порез, или кулук, свуда се газде тек извуку, а сиротиња остаје на среди.... Тако вам је у селу, па тако је и у варошима. По варошима газде поградиле вабрике, а у вабрикама све израђују радници, а газде узимају готов еспап, продају га и згрћу паре у свој џеп; подижу конаке и дворове, једу и пију што је најслађе и најбоље, носе што је најскупље, а радници немају често ни комад сувога леба, ни крова, где би заклонили своју главу. А ваља ли то тако? Ко израђује еспап? Радници. — Ви добро знате, да газда не ће сам да засуче рукаве, па да он ради у вабрици, већ ти то свуд радници издиру. Газда тек само по некад загледа у радионицу шта се ради, да види, да ли радници запињу, да му истерају што већу добит; то је сав његов рад, а сиротни радници зноје се и запињу. Често им машина закачи ногу, или руку, па прекрши као свећу, јал' довати преко среде па преруби као остра коса једру травку. А кад се радници толико муче, онда треба све што зараде њино да буде.... Можда ће неко рећи: газде за то узимају много, што су све зграде и сви алати, с којима се ради, њини, па с тога њима и треба много више дати, но

радницима. Ономе, ко тако говори, ја бих имао ово да кажем: Сећате ли се, ви, браћо, оне пословице, која вели: „од своје муке праведне нико није стекао дворе камене“. То је чиста истина. Од куд сад у наше француске господе и каишара онолико богатство? Да ли им је то од очева и дедова остало, или су то сами стекли? Једно од тога двога мора да је. Ако им је остало од очева и дедова, онда су њини очеви и дедови каишарски стекли. Њини су очеви и дедови дакле отимали од ваших очева и дедова, као год што и они грабе и отимају од вас. А ако су они сами стекли те паре и то добро, онда мора да су они сами то некако искаишарили. Ево узмите на прилику једнога мајстора. Он, да рекнемо, закуне се и реши: „ајде, оћу да радим што год више могу, не ћу да пијем и да трошим паре, оћу да живим што се може бити са омање, па тако радећи да ако стечем толико да сазидам камене дворе и да подигнем вабрике“. Дед сад ви мени кажите, да ли ће такав човек заиста моћи да стече толико пара, колико му треба да подигне камене конаке и велике вабрике? Јок брате! слободно знајте, не ћете их стећи ако не стане каишарити и давати паре под интерес, гулити од кога год може, и колико год може, јер: са своје муке праведне нико није стекао дворе камене. То један пут за свакад упамтите и знајте....

Ето е тога, браћо, све вабрике, сво имаће да пређе у руке радника; у руке оних, који све то и зарађују. Радници сами треба и газде да буду. Само е почетка, браћо, док се мало људи не навикну на тај поредак, ви треба добро и оштро један на другог да гледате, те да се и међу вама не нађе по неко

момче, које би хтело да се начини газда, да заграби пара, па да онда узима надничаре да му раде, а он да скрсти руке па да седи. А да се то никако не може више међу вама изродити, ви уредите и утврдите законом, нека буде овако: све вабрике, машине, алати — све то да буде општинско, заједничко. Куће, зграде, земља и то све да буде — заједничко. Тада никако не ће моћи нико да вам се начини газда, а ви његово робље. Тада ћете сви бити радници и газде, сви ћете бити једнаки, све што год имате биће свију вас, као год што је оно данас у једној кући, где су чаљад радна и вредна, мудра и поштена, па живе заједнички. Па како ће онда лепо бити за живот у таквом поретку, са таким уредбама!... Људи ће радити и трудити се, учиће и слагаће се, јешће и пити колико коме треба, одмараће се колико је за одмор нужно, живиће у лепим кућама, ићиће по добрим путовима, ужива ће свако добро и лепоту, певаће и љубиће се и биће рај на земљи: Нико никоме не ће завидити, јер не ће бити богаташа и сиротиње. Престаће и прекратиће се све војне, убијања и крађе. Нико се не ће машити да што украде, јер ће имати свашта доста. Људи ће живити у миру и братској љубави. Порадиш мало, па се и одмориш; све ће бити у свом реду и како треба. Ето, браћо, кад дође такав поредак, онда то баш и јесте оно што се зове **царство радних људи**. Радите, браћо, борите се и умирите, ако устреба, за тај светли дан, кад ће наступити царство радника, царство радних људи. Данас је, браћо, код нас у земљи царство готована, царство каишара, беспосличара, господе и других лењчуаг, али ви радите, и код нас ће насту-

пити царство радника; наша лепа земља биће земаљски рај....

Ако вам наша француска господа и каишари стану сметати, а ви онда, браћо, немате куд, но разманите рукама, те нека поодлетају и прсну те гусенице на све стране..... Не жалите те наше француске готоване. Ваши очеви и дедови доста су за њих издирали и радили, време је да ви један пут почнете за себе радити. Кад они не жале вас, не жалите ни ви њих! Кад тако расчистите пољану, онда заводите нов поредак; нико вам не ће бити на сметњи. Наћиће се добри људи, показаће вам шта и како треба да се уреди. То су све већином млади људи, људи искрени и поштени. Истина, њих је још мало, али њихов број расте, њих већ има. А нашем цару Бунапартовићу, француској господи и нашим каишарима ни пошто не верујте. Они се могу за неко време преплашити и поћи за вама, али на првом месту где вам дође до нужде, они ће вас оставити и окренуће се против вас.

Само, браћо, живо вам што вам је најмилије на свету, пре и пре свега добро промислите и лепо се договорите, кад ћете и како ћете отпочети посао. Кад почнете а ви почните сви од један пут, почните заједнички. Кад тако сложено устанете, онда је готов посао да ћете ви победити. Та вас сељака и варошких радника, браћо моја, има више од тријестину милијуна: капама можете попретурати господу и каишаре. Сетите се колику смо силу ми имали пред собом, па смо је опет савладали и сломили јој рокове.

Казао сам вам, браћо, све што сам преживио у мом веку, ето вам моје исповести, па се сад од ње

вајдите. На добра, која смо ми починили, ви се угледајте, од наших се мана и погрешака чувајте. Ја сам вам за то и написао ову књигу. Читајте је, браћо, читајте је сви! — Читајте и старо и младо, и мушко и жанско, и момци и девојке! Читајте и нека вам читање буде на здравље и на срећу, читајте и спомињите

МИЈАИЛА ЂАСТИЈАНА

ИЗ СЕЛА БАРКЕ.

